

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ

KMM

KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNİN MƏLUMATI

Bakı – 2020

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI AZƏRBAYCAN
RESPUBLİKASINDA ƏN YÜKSƏK HÜQUQİ QÜVVƏYƏ MALİKDİR**

**Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının
149-cu maddəsinin I hissəsi**

Təsisçi

Azərbaycan Respublikasının
Konstitusiya Məhkəməsi

1999-cu ildən nəşr olunur

Yetmiş yeddinci buraxılış

Redaksiya heyəti:

Fərhad Abdullayev (sədr)
Rauf Quliyev
Dürdanə Məmmədova
Tural Aslanov
Anar Hacızadə
Nəzrin Paşayeva
İntiqam Eyvazov

Baş redaktor

Dürdanə Məmmədova

Redaksiyanın ünvanı:

Az1001, Bakı şəhəri, Gənclər meydanı, 1.
Tel: (99412) 492-62-86, 492-98-49
Faks: (99412) 492-86-41

MÜNDƏRİCAT

I hissə

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarları

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.9-cu, “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10.5, 14 və 48-ci maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 307.4, 405.1 və 477.0.1-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair 25 iyul 2019-cu il tarixli qərar	5

II hissə

XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Sədri cənab Fərhad Abdullayevin giriş sözü.....	33
Əli HÜSEYNLİ. Milli qanunvericiliyimiz insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminat mənbəyidir	38
Aytən MUSTAFAZADƏ. Pandemiya dövründə vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi: Beynəlxalq hüquqi aspektdə pandemiyanın təsiri	48
Kamran ŞƏFİYEV. Mülkiyyət hüququ Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında.....	54
Seyhun QARACAYEV. Надлежащая правовая процедура как гарантия защиты материальных конституционных прав и свобод индивида.....	64
Nazim CƏFƏRLİ. Dövlət idarəçiliyində Heydər Əliyev fenomeni.....	76
Nazim ƏLİYEV. Azərbaycan Respublikasında demokratik məhkəmə hakimiyyətinin formalaşması və inkişafı mərhələləri.....	82
Aydın SƏFİXANLI. Milli İnsan hüquqları təsisatlarının hüquqi statusu və səlahiyyətləri	100
İbrahim ZEYNALOV. Heydər Əliyev Azərbaycanda sosial-iqtisadi və mədəni inkişafda intibahın və mədəni inkişafın banisidir.....	118

III hissə

Tədbirlər.	130

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ADINDAN

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ PLENUMUNUN Q Ə R A R I

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.9-cu, “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10.5, 14 və 48-ci maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 307.4, 405.1 və 477.0.1-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair

25 iyul 2019-cu il

Bakı şəhəri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Fərhad Abdullayev (sədr), Sona Salmanova, Südəbə Həsənova (məruzəçi-hakim), Rövşən İsmayılov, Ceyhun Qaracayev, Rafael Qvaladze, Mahir Muradov, İsa Nəcəfov və Kamran Şəfiyevdən ibarət tərkibdə,

məhkəmə katibi Fəraid Əliyevin,

maraqlı subyektlərin nümayəndələri Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi Elnur Həsənov və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının İqtisadi qanunvericilik sektorunun böyük məsləhətçisi Fərid Hacıyevin,

mütəxəssislər Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının Hüquqi təminat idarəsinin kiçik hüquqşünası Günay Mahmudova, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının böyük hüquq məsləhətçisi Rasim Məmmədov, Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının hüquq ekspert qrupunun sədri, vəkil Qorxmaz Ağayev, Bank VTB (Azərbaycan) Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Hüquq idarəsinin müdiri Əsgər Kərimovun iştirakı ilə,

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsinə müvafiq olaraq xüsusi konstitusiya icraatı qaydasında açıq məhkəmə iclasında “Banklar haqqında” Azərbaycan Res-

publikası Qanununun 1.0.9-cu, “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10.5, 14 və 48-ci maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 307.4, 405.1 və 477.0.1-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında konstitusiya işinə baxdı.

İş üzrə hakim S.Həsənovanın məruzəsini, maraqlı subyektlərin nümayəndələrinin və mütəxəssislərin çıxışlarını dinləyib, iş materiallarını araşdırıb müzakirə edərək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu

M Ü Ə Y Y Ə N E T D İ :

Bakı Apellyasiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə (bundan sonra – Konstitusiya Məhkəməsi) müraciət edərək “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – “Banklar haqqında” Qanun) 1.0.9-cu, “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – “İpoteka haqqında” Qanun) 10.5, 14 və 48-ci maddələrinin, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (bundan sonra -Mülki Məcəllə) 307.4, 405.1 və 477.0.1-ci maddələrinin tələbləri baxımından, kredit xətti müqaviləsində faiz dərəcəsi göstərilmədiyi halda bağlanmış kredit müqavilələrində mühüm şərt hesab olunan faiz dərəcəsi barədə zaminin razılığının alınmamasının, eləcə də kredit öhdəliyinin icrası müddətinin uzadılmasının əsas və faiz borcuna (o cümlədən cərimə borcuna), yaxud yalnız faiz və cərimə borcuna münasibətdə zaminin, ipoteka (girov) ilə təmin edilmiş öhdəliklərdə isə ipoteka (girov) qoyanın məsuliyyətinin artması kimi qiymətləndirilməli olub-olmamasının şərh edilməsini xahiş etmişdir.

Müraciətdən və ona əlavə edilmiş sənədlərdən görünür ki, Bank VTB (Azərbaycan) Açıq Səhmdar Cəmiyyəti (bundan sonra – Bank VTB (Azərbaycan) ASC) V.Əmiraslanov, N.Əliyev və Z.Əliyevə qarşı kredit müqaviləsi üzrə əsas borc, faiz borcu və cərimə ilə birlikdə 13.692,67 ABŞ dolları məbləğində pulun cavabdehlərdən müştərək qaydada bankın xeyrinə tutulması barədə məhkəmədə iddia qaldırılmışdır.

Bakı şəhəri Binəqədi Rayon Məhkəməsinin 1 dekabr 2016-cı il tarixli qətnaməsi ilə həmin məbləğin cavabdeh V.Əmiraslanovdan tutulması qət edilmiş, digər cavabdehlər N.Əliyev və Z.Əliyevin isə qarşılıqlı iddiaları təmin edilmiş və zaminlərin 14 noyabr 2013-cü il tarixli zaminlik müqavilələrindən irəli gələn öhdəliklərinə xitam verilmişdir.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının 17 aprel 2017-ci il tarixli qətnaməsi ilə Bank VTB (Azərbaycan) ASC tərəfindən verilmiş apellyasiya şikayəti zaminlik müqavilələrində öhdəliyin konkret məbləği, faiz dərəcəsi və icra müddəti göstərilmədiyindən Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 470.1, 470.2 və 471-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2012-ci il 4 sentyabr tarixli Qərarına istinad edilməklə təmin edilməmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki Kollegiyasının (bundan sonra – Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası) 21 sentyabr 2017-ci il tarixli qərarı ilə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsi ləğv edilərək iş yeni məhkəmə baxışına qaytarılmışdır.

İşə yenidən baxılarkən Bakı Apellyasiya Məhkəməsi Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edərək məsələ ilə bağlı mülki qanunvericiliyin bir sıra normalarının şərh edilməsini xahiş etmişdir.

Həmin müraciət əsasında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 477.0.1-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 470.2-ci maddəsi və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.8 və 10.5-ci maddələri, eləcə də Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 269.11 və 307.4-cü maddələrinin “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.2 və 10.5-ci maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2018-ci il 31 may tarixli Qərar (bundan sonra – Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 2018-ci il 31 may tarixli Qərarı) qəbul etmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 2018-ci il 31 may tarixli Qərarı qəbul edildikdən sonra işə baxan Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Mülki Kollegiyası həmin Qərarda ifadə edilmiş

hüquqi mövqələrə əsaslanaraq bankın apellyasiya şikayətini rədd etmişdir.

Ali Məhkəmənin Mülki Kollegiyası isə 25 yanvar 2019-cu il tarixli qərarı ilə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsini təkrarən ləğv edərək işi yeni məhkəmə baxışına qaytarmışdır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi işə növbəti dəfə baxarkən Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qeyd olunan Qərarının tətbiqi ilə bağlı məhkəmə instansiyaları arasında fikir ayrılığı yarandığından vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılması məqsədi ilə yuxarıda qeyd olunan normaların əlaqəli şəkildə şərh edilməsini Konstitusiya Məhkəməsindən xahiş etmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, müraciətdə qaldırılan məsələlərin bir çoxuna Plenumun 2018-ci il 31 may tarixli Qərarında aydınlıq gətirildiyindən onlar geniş şəkildə təkrarlanmadan, hazırkı müraciət əsasında şərh edilməli olan məsələlərin məhz həmin Qərada əks olunmuş hüquqi mövqələr baxımından nəzərdən keçirilməsi məqsədə müvafiqdir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun sözügedən Qərada əks olunmuş hüquqi mövqeyinə görə, zəminlik müqaviləsinin bağlanması üçün kredit xətti müqaviləsinin əsas şərtləri aydın müəyyən olunmalıdır. Zəminin sonradan əmələ gələcək öhdəliyə görə məsuliyyətinin həcmi müəyyən etməyə imkan verən hallar mühüm şərtlər hesab edildiyindən onlar kredit xətti müqaviləsində dəqiq göstərməlidir. “Banklar haqqında” Qanunun 1.0.9-cu maddəsinə əsasən, bank krediti – bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq qaytarılmaq, müəyyən müddətə (müddətin uzadılması hüququ ilə) və faizlər (komisyon haqlar) ödənilmək şərti ilə, təminatla və ya təminatsız müəyyən məbləğdə borc verilən pul vəsaitidir. Göründüyü kimi, kredit müqaviləsinin mühüm şərtlərinə kreditin məbləği, müddəti, illik faiz dərəcəsi və s. aid edilə bilər.

Zəminliyə xitam verilməsi halları isə Mülki Məcəllənin 477-ci maddəsində müəyyən edilmişdir. Belə ki, həmin Məcəllənin 477.0.1-ci maddəsinə görə, zəminliyin təmin etdiyi öhdəliyə xitam verildikdə, habelə zəminin razılığı olmadan həmin öhdəlik dəyişdirildikdə və bu dəyişdirilmə onun məsuliyyətinin artma-

sına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olduqda zəminliyə xitam verilir.

Zəminin məsuliyyətinin artmasına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə gətirib çıxaran dəyişikliklər dedikdə, zəminin müqavilə bağlayarkən həmin müqavilə üzrə öhdəsinə götürdüyündən daha artıq öhdəliyinin yaranması nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi, Mülki Məcəllənin 477.0.1-ci maddəsi istənilən dəyişikliyə görə deyil, yalnız həmin maddədə müəyyən edilən hallar baş verdiyi təqdirdə zəminliyin xitamını nəzərdə tutur. Zəminliyə xitam verilməsi üçün hər iki şərtin, yəni zəminin razılığı olmadan öhdəliyinin dəyişdirilməsi və belə dəyişdirilmənin onun məsuliyyətinin artmasına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olması vacibdir.

Zəminin məsuliyyətinin artmasına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olan hallara:

- kreditin ümumi məbləğinin artırılması;
- kreditin faizinin artırılması;
- kreditin valyutasının dəyişdirilməsi;
- kreditin qaytarılma müddətinin uzadılması və digər mühüm hallar aid edilə bilər.

Göstərilənləri nəzərə alaraq Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu 2018-ci il 31 may tarixli Qərarında belə nəticəyə gəlmişdir ki, zəminlik və ipoteka müqavilələrinin bağlanması üçün kredit xətti müqaviləsində mühüm şərtlər (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyuta və s.) yetərli dərəcədə aydın göstərməlidir. Kredit xətti müqaviləsində faiz dərəcəsi göstərilmədikdə, bağlanan kredit müqavilələrində faiz dərəcəsi barədə zəminin və ya ipoteka qoyanın razılığı alınmalıdır. Mülki Məcəllənin 477.0.1-ci maddəsinin “onun məsuliyyətinin artması və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olması” müddəası isə kredit xətti müqaviləsində nəzərdə tutulan kreditin məbləğinin, müddətinin, faiz dərəcəsinin bağlanan kredit müqavilələrində artırılmasını, kreditin valyutasının zəminin razılığı olmadan dəyişdirilməsini və digər halları nəzərdə tutur.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu mövcud qanunvericilik normalarından çıxış edərək zəminlik müqaviləsinin bağlanmış hesab edilməsi üçün yuxarıda göstərilən zəruri şərtlərin kredit

müqavilələrində göstərilməli olması qənaətinə gəlmişdir. Həmin Plenum hesab etmişdir ki, həmin şərtlərin müqavilədə göstərilməməsinin və ya zaminin razılığı alınmadan sonradan dəyişdirilməsinin onun məsuliyyətinin artmasına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olduğu müəyyən edilərsə, zaminliyə xitam verilməlidir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gələrkən bir sıra ölkələrin mülki qanunvericiliyinin zaminliyə xitam verilməsinə dair normalarının müqayisəli təhlilini apararaq, bu məsələnin fərqli qaydada tənzimləndiyini müəyyən etmiş və müvafiq şərhə məhz Mülki Məcəllənin 477-ci maddəsinin məna və məzmunu çərçivəsində vermişdir. Gələcəkdə mülki dövriyyənin sabitliyinin, dayanıqlığının və bank sektorunun inkişafının təmin edilməsi baxımından qanunverici tərəfindən həmin normaların təkmilləşdirilməsi istisna edilmir.

Müraciətdə qaldırılan və məhkəmə təcrübəsində fikir ayrılığına səbəb olan məsələlərdən biri zaminin məsuliyyətinin artmasına gətirib çıxaran hallar baş verdikdə zaminliyə qismən və yaxud bütövlükdə xitam verilməsi və ya zaminin imzaladığı müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlər çərçivəsində məsuliyyət daşmalı olması ilə bağlıdır.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, qeyd edilən məsələyə aydınlıq gətirilməsi üçün mülki qanunvericiliyin zaminlik müqaviləsinin anlayışı və zaminin məsuliyyətinin həddini, eləcə də zaminliyə xitam verilməsini müəyyən edən normaları bir daha nəzərdən keçirilməlidir.

Mülki Məcəllənin 470.1-ci maddəsinə görə, zaminlik müqaviləsi üzrə zamin başqa şəxsin kreditoru qarşısında həmin şəxsin öz öhdəliyini tamamilə və ya hissə-hissə icra etməsi üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürür. Mülki Məcəllənin zaminin məsuliyyətini müəyyən edən 472.1 və 472.2-ci maddələrinə əsasən, borclu zaminliklə təmin edilmiş öhdəliyi icra etmədikdə və ya lazımınca icra etmədikdə, əgər bu Məcəllədə və ya zaminlik müqaviləsində zaminin subsidiar məsuliyyəti nəzərdə tutulmayıbsa, zamin və borclu kreditor qarşısında birgə məsuliyyət daşıyırlar. Əgər zaminlik müqaviləsində ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, faizlərin, borc tutulması üzrə məhkəmə xərclərinin və

borclunun öhdəliyi icra etməməsi və ya lazımınca icra etməməsi nəticəsində kreditora dəyən digər zərərin əvəzinin ödənilməsi də daxil olmaqla, zəmin kreditor qarşısında borclu ilə eyni həcmdə məsuliyyət daşıyır.

Maddələrin məzmunundan görüldüyü kimi, müqavilədə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, zəmin borclunun kreditoru qarşısında öz öhdəliyini icra etməsi üçün məsuliyyəti üzərinə götürür və borclu ilə eyni həcmdə (əsas borc, faiz, məhkəmə xərcləri, zərərin əvəzinin ödənilməsi və s.) məsuliyyət daşıyır.

Bu baxımdan və Mülki Məcəllənin zəminliyə xitam verilməsi hallarını tənzimləyən 477-ci maddəsində zəminliyə qismən xitam verilməsi nəzərdə tutulmadığından, müqavilələrdə zəminin məsuliyyətinin artmasına və ya digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olan (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyutaya və s.) dəyişiklik edildiyi halda zəminliyə bütövlükdə xitam verilir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab edir ki, zəminlik müqaviləsi qanunvericiliyin tələbinə uyğun olaraq bütün zəruri şərtlər barəsində razılıq əldə edilməklə bağlanmışdırsa, zəmin borclu ilə yanaşı kreditor qarşısında borcun məhz bütün həcmində (əsas borc, faiz, cərimə və s.) müştərək qaydada öhdəlik daşıyır və zəminin məsuliyyətinin artmasına səbəb olan hallar baş verdikdə zəminliyə bütövlükdə xitam verilir.

Kredit xətti müqavilələri üzrə ipoteka təminatına dair müraciətdə qaldırılan məsələ ilə əlaqədar isəqeyd edilməlidir ki, "İpoteka haqqında" Qanunun 10.5-ci maddəsində ipoteka müqaviləsində göstərilməli olan şərtlər sadalanmışdır. Həmin maddəyə əsasən, ipoteka müqaviləsində tərəflərin adı və yaşayış yeri (olduqları yer), ipotekanın predmeti, onun adı, olduğu yer və eyniləşdirilməsi üçün yetərli olan digər təsviri, əsas öhdəliyin mahiyyəti, ölçüsü (məbləği), əmələ gəlməsi əsasları və icra müddəti, bu öhdəliyin əsaslandığı müqavilənin tərəfləri, bağlandığı yer və tarix, həmçinin qanunla müəyyən edilmiş imperativ normalar nəzərə alınmaqla ipoteka saxlayanın tələbinin ipoteka predmeti hesabına yönəldilməsi barədə şərtlər, ipoteka predmetinin satış üsulu, ipoteka predmetinin ilkin satış qiyməti və ya bu qiyməti müəyyən edəcək müstəqil qiymətləndiricilər,

ipoteka predmeti açıq bazarda satılarkən satışı həyata keçirməli şəxs və ipoteka predmetinin satılmasından əldə olunacaq gəlirlərin bölüşdürülməsi qaydası və növbəliliyi, ipoteka qoyanın elektron poçt ünvanı göstərilməlidir. Əgər əsas öhdəliyin məbləği gələcəkdə müəyyənləşdirilmədirsə, ipoteka müqaviləsində həmin məbləği müəyyən etmə qaydası göstərilməlidir.

Həmçinin Mülki Məcəllənin 307.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, əgər ipoteka ilə təmin edilmiş öhdəliyin məbləği gələcəkdə müəyyənləşdirilmədirsə, ipoteka müqaviləsində onun müəyyənləşdirilməsinin qaydası və digər zəruri şərtləri göstərilməlidir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 2018-ci il 31 may tarixli Qərarında qeyd olunmuşdur ki, Mülki Məcəllənin 307.4-cü və “İpoteka haqqında” Qanunun 10.5-ci maddəsində ipoteka müqaviləsində göstərilməli olan zəruri şərtlər dəqiq müəyyən olunmamışdır. Bu baxımdan Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə, ipoteka müqaviləsinin bağlanması üçün də kredit xətti müqaviləsində zəruri şərtlər (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyuta və s.) yetərli dərəcədə aydın göstərilməlidir.

Həmin Qərada Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hesab etmişdir ki, Mülki Məcəllənin 307.4-cü maddəsinin “əgər ipoteka ilə təmin edilmiş öhdəliyin məbləği gələcəkdə müəyyənləşdirilmədirsə, ipoteka müqaviləsində onun müəyyənləşdirilməsinin qaydası və digər zəruri şərtləri göstərilməlidir” müddəası ipoteka müqaviləsində məbləğin, müddətin, faiz dərəcəsinin, valyuta və s. zəruri şərtlərin göstərilməsini ehtiva edir.

Qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq, kredit müqaviləsinin zəruri şərtlərində (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyutaya və s.) dəyişikliklər edildikdə ipoteka müqaviləsinə də müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. Belə ki, “İpoteka haqqında” Qanunun 14.1-ci maddəsinə görə, ipotekanın əlavə dövlət qeydiyyatı müvafiq olaraq daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində və daşınar əmlakın rəsmi reyestrində sənədlərin təqdim edildiyi gündən 3 iş günü müddətində aşağıdakı hallarda aparılır: ipoteka müqaviləsində əsas öhdəliyin mahiyyəti, ölçüsü və ya icra müddəti dəyişdikdə, əsas öhdəlik üzrə tələb hüququ başqa şəxsə keçdikdə; ipoteka predmeti özgəninkiləşdirildikdə və s.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qanunvericiliyin tələblərinə əsaslanaraq hesab edir ki, ipoteka qoyanın məsuliyyəti ehtimallara əsaslanma bilməz, o yalnız ona məlum olan şərtlər daxilində məsuliyyət daşmalıdır. Buna görə də ipoteka müqaviləsində qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq bütün şərtlərin göstərildiyi və bu şərtlərin sonradan bağlanmış kredit müqavilələrində ipoteka qoyanın razılığı olmadan dəyişdirildiyi halda, ipoteka qoyan ipoteka müqaviləsində müəyyən edilmiş şərtlər çərçivəsində məsuliyyət daşıyacaqdır.

İpotekaya xitam verilməsinin qaydaları isə “İpoteka haqqında” Qanunun 48-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddəyə görə, ipoteka saxlayan və ipoteka qoyan bu barədə razılığa gəldikdə, əsas öhdəliyə xitam verildikdə, tutmanın yönəldilməsi nəticəsində ipoteka predmeti satıldıqda, ipoteka predmeti məhv olduqda və qanunda nəzərdə tutulmuş digər hallarda ipotekaya xitam verilir.

Göründüyü kimi, zəminlik müqaviləsindən fərqli olaraq, ipoteka müqaviləsinə xitam verilmə halları sırasında ipoteka qoyanın razılığı olmadan öhdəliyin həcmi dəyişdirilməsi və bu dəyişdirilmənin onun məsuliyyətinin artmasına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olması halı nəzərdə tutulmamışdır.

Lakin qeyd olunduğu kimi, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu 2018-ci il 31 may tarixli Qərarda belə nəticəyə gəlmişdir ki, Mülki Məcəllənin 307.4-cü maddəsinin “əgər ipoteka ilə təmin edilmiş öhdəliyin məbləği gələcəkdə müəyyənləşdirilməlidirsə, ipoteka müqaviləsində onun müəyyənləşdirilməsinin qaydası və digər zəruri şərtləri göstərilməlidir” müddəası ipoteka müqaviləsində məbləğin, müddətin, faiz dərəcəsinin, valyutanın və s. zəruri şərtlərin göstərilməsini ehtiva edir.

Bununla da öhdəliyin təminatı kimi bağlanmış ipoteka müqaviləsində göstərməli olan mühüm şərtlər dəqiqləşdirilmişdir. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu adıçəkilən Qərarda həmçinin hesab etmişdir ki, kredit xətti müqaviləsində faiz dərəcəsi göstərilmədikdə, bağlanan kredit müqavilələrində faiz dərəcəsi barədə ipoteka qoyanın yazılı razılığı alınmalıdır.

Nəzərə alınmalıdır ki, Mülki Məcəllənin 269.1 və 269.5-ci maddələrinə müvafiq olaraq, ipoteka əsas öhdəliyin icrasının təminatı üsuludur və bu səbəbdən ipoteka müqaviləsinə hər hansı mülki hüquq müqaviləsi, o cümlədən kredit müqaviləsi ilə birlikdə baxılmalıdır. “İpoteka haqqında” Qanunun 1.0.7 və 1.0.8-ci maddələrinə əsasən, ipoteka müqaviləsi – əsas öhdəliyin icrasının təmin edilməsi üçün ipoteka saxlayan və ipoteka qoyan arasında bağlanmış əqddir. Əsas öhdəlik – əsas müqavilədən yaranan və icrası ipoteka ilə tam və ya qismən təmin edilən borc və digər öhdəliklərdir. İpoteka müqaviləsi müstəqil xarakter daşımır və əsas öhdəliklərin icrasını təmin etmək məqsədilə bağlanır (“İpoteka haqqında” Qanunun 10.1-ci maddəsi).

Sadalanın normaların məzmunundan görüldüyü kimi, ipoteka müqaviləsi birmənalı olaraq əsas öhdəliyin təminatı kimi bağlanır və borclunun öhdəliyinə əlavə kimi çıxış edir.

Qeyd edilən mövcud qanunvericilik normalarının tələblərini və Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun zəminlik və ipoteka institutları ilə bağlı formalaşdırdığı hüquqi mövqeləri rəhbər tutaraq Plenum hesab edir ki, kredit xətti müqaviləsinin təminatı kimi bağlanmış ipoteka müqaviləsində zəruri şərtlərin (məbləğin, müddətin, faiz dərəcəsinin, valyutanın və s.) göstərilməməsi və sonradan belə şərtlər barəsində ipoteka qoyanın razılığının alınmaması zəminlik müqaviləsindən fərqli olaraq, ipoteka müqaviləsinin xitamına deyil, bağlanmamış hesab edilməsinə səbəb olur. Lakin bu qayda kredit xətti müqaviləsi üzrə bağlanmış kredit müqavilələrində müəyyən edilmiş zəruri şərtlər barəsində ipoteka qoyanın razılığının alındığı hallara şamil edilmir.

Bu cür yanaşma Mülki Məcəllənin 405.1-ci maddəsinin tələblərindən irəli gəlir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, tərəflər müqavilənin bütün mühüm şərtləri barəsində tələb olunan formada razılığa gəldikdə müqavilə bağlanmış sayılır. Müqavilənin predmetinə dair şərtlər, bu Məcəllədə həmin növ müqavilələr üçün mühüm və ya zəruri adlandırılmış şərtlər, habelə tərəflərdən birinin müraciəti ilə barəsində razılaşma əldə edilməli olan bütün şərtlər mühüm sayılır.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 2018-ci il 31 may tarixli Qərarında əks olunmuş hüquqi mövqelərin tətbiqi zamanı

yanarmış fərqli yanaşmaları nəzərə alaraq Plenum qeyd etməyi vacib bilir ki, Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin IX hissəsinə və “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Qanun) 63.4, 66.1 və 66.2-ci maddələrinə görə, Konstitusiya Məhkəməsinin Qərarı Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir və qüvvəyə mindikdən sonra şərtsiz icra olunmalıdır.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə” 11 iyun 2004-cü il tarixli 688-IIQD sayılı Azərbaycan Respublikası Qanununun III hissəsinin 9-cu bəndinin və IV hissəsinin 7-ci bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IX hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 2005-ci il 25 yanvar tarixli Qərarında formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə istinadən bir daha qeyd edir ki, məhkəmələr öz qərarlarını Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən iş üzrə müəyyənləşdirilmiş hədlər çərçivəsində qəbul etməlidir. Məhkəmələr Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarında əks olunmuş hüquqi mövqelərə uyğun olmayan qərar qəbul etməklə Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin IX hissəsinin və “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Qanunun 63.4, 66.1 və 66.2-ci maddələrinin tələblərini pozmuş olurlar.

Göstərilənlərə əsasən Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu aşağıdakı nəticələrə gəlir:

– Mülki Məcəllənin 472.1 və 472.2-ci maddələrinə müvafiq olaraq, zəminlik müqaviləsində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa və bu müqavilə qanunvericiliyin tələblərinə uyğun bütün zəruri şərtlər (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyuta və s.) barəsində razılıq əldə edilməklə bağlanmışdırsa, zəmin borclu ilə birlikdə kreditor qarşısında tam məsuliyyət daşıyır. Bu baxımdan və Mülki Məcəllənin 477-ci maddəsinin məzmununa uyğun olaraq, zəminin məsuliyyətinin artmasına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olan hallar baş verdikdə, zəminliyə bütövlükdə xitam verilir.

“İpoteka haqqında” Qanunun 10.1, 10.5-ci və Mülki Məcəllənin 405.1-ci maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq, kredit

xətti müqaviləsinin təminatı kimi bağlanmış ipoteka müqaviləsində zəruri şərtlər (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyuta və s.) göstərilmədikdə və sonradan bağlanmış kredit müqavilələrində belə şərtlər barəsində ipoteka qoyanın razılığı alınmadıqda, ipoteka müqaviləsi həmin kredit müqaviləsinə münasibətdə bağlanmamış hesab edilir və bu müqavilədən irəli gələn öhdəliklər ipoteka ilə təmin edilmiş öhdəlik hesab edilə bilməz.

Bu qayda kredit xətti müqaviləsi üzrə bağlanmış kredit müqavilələrində müəyyən edilmiş zəruri şərtlər barəsində ipoteka qoyanın razılığının alındığı hallara şamil edilmir.

İpoteka müqaviləsində qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq bütün zəruri şərtlər göstərildiyi və bu şərtlərin sonradan bağlanmış kredit müqavilələrində ipoteka qoyanın razılığı olmadan onun ziyanına dəyişdirildiyi halda, ipoteka qoyan ipoteka müqaviləsində müəyyən edilmiş şərtlər çərçivəsində məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin VI hissəsini və “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 60, 62, 63, 65-67 və 69-cu maddələrini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu

QƏRARA ALDI:

1. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 472.1 və 472.2-ci maddələrinə müvafiq olaraq, zəminlik müqaviləsində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa və bu müqavilə qanunvericiliyin tələblərinə uyğun bütün şərtlər (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyuta və s.) barəsində razılıq əldə edilməklə bağlanmışdırsa, zəmin borclu ilə birlikdə kreditor qarşısında tam məsuliyyət daşıyır. Bu baxımdan və Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 477-ci maddəsinin məzmununa uyğun olaraq, zəminin məsuliyyətinin artmasına və ya onun üçün digər əlverişsiz nəticələrə səbəb olan hallar baş verdikdə, zəminliyə bütövlükdə xitam verilir.

2. “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10.1, 10.5-ci və Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 405.1-ci maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq, kredit xətti

müqaviləsinin təminatı kimi bağlanmış ipoteka müqaviləsində zəruri şərtlər (məbləğ, müddət, faiz dərəcəsi, valyuta və s.) göstərilmədikdə və sonradan bağlanmış kredit müqavilələrində belə şərtlər barəsində ipoteka qoyanın razılığı alınmadıqda, ipoteka müqaviləsi həmin kredit müqaviləsinə münasibətdə bağlanmamış hesab edilir və bu müqavilədən irəli gələn öhdəliklər ipoteka ilə təmin edilmiş öhdəlik hesab edilə bilməz.

Bu qayda kredit xətti müqaviləsi üzrə bağlanmış kredit müqavilələrində müəyyən edilmiş zəruri şərtlər barəsində ipoteka qoyanın razılığının alındığı hallara şamil edilmir.

İpoteka müqaviləsində qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq bütün zəruri şərtlər göstərildiyi və bu şərtlərin sonradan bağlanmış kredit müqavilələrində ipoteka qoyanın razılığı olmadan onun ziyanına dəyişdirildiyi halda, ipoteka qoyan ipoteka müqaviləsində müəyyən edilmiş şərtlər çərçivəsində məsuliyyət daşıyır.

3. Qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

4. Qərar “Azərbaycan”, “Respublika”, “Xalq qəzeti”, “Bakinski raboçi” qəzetlərində, “Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Məlumatı”nda dərc edilsin.

5. Qərar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.

ИМЕНЕМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ПЛЕНУМА КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

О толковании статьи 1.0.9 Закона Азербайджанской Республики «О банках», статей 10.5, 14 и 48 Закона Азербайджанской Республики «Об ипотеке» и статей 307.4, 405.1 и 477.0.1 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики в их взаимосвязи

25 июля 2019 года

город Баку

Пленум Конституционного суда Азербайджанской Республики в составе Фархада Абдуллаева (председатель), Соны Салмановой, Судабы Гасановой (судья-докладчик), Ровшана Исмаилова, Джейхуна Гараджаева, Рафаэля Гваладзе, Махира Мурадова, Исы Наджафова и Кямрана Шафиева,

с участием секретаря суда Фараида Алиева,

представителей заинтересованных субъектов – судьи Бакинского апелляционного суда Эльнура Гасанова и старшего консультанта сектора экономического законодательства Аппарата Милли Меджлиса Азербайджанской Республики Фариды Гаджиева,

специалистов – младшего юриста Управления правового обеспечения Палаты по надзору за финансовыми рынками Азербайджанской Республики Гюнай Махмудовой, старшего юрконсультанта Центрального банка Азербайджанской Республики Расима Мамедова, председателя экспертной группы по правовым вопросам Ассоциации банков Азербайджана, адвоката Горхмаза Агаева, руководителя юридического департамента Открытого акционерного общества Банка ВТБ (Азербайджан) Аскера Керимова,

в соответствии с частью VI статьи 130 Конституции Азербайджанской Республики рассмотрел в открытом судебном заседании в порядке особого конституционного производства конституционное дело о толковании статьи 1.0.9 Закона Азербайджанской Республики «О банках», статей 10.5, 14 и 48 Закона Азербайджанской Республики «Об ипотеке» и статей 307.4, 405.1 и 477.0.1 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики в их взаимосвязи на основании обращения Бакинского апелляционного суда.

Заслушав доклад судьи С.Гасановой по делу, выступления представителей заинтересованных субъектов и специалистов, изучив и обсудив материалы дела, Пленум Конституционного суда Азербайджанской Республики

У С Т А Н О В И Л:

Бакинский апелляционный суд, обратившись в Конституционный суд Азербайджанской Республики (далее – Конституционный суд), просил истолковать с точки зрения требований статьи 1.0.9 Закона Азербайджанской Республики «О банках» (далее – Закон «О банках»), статей 10.5, 14 и 48 Закона Азербайджанской Республики «Об ипотеке» (далее – Закон «Об ипотеке»), статей 307.4, 405.1 и 477.0.1 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики (далее – Гражданский кодекс), следует ли расценивать как увеличение ответственности поручителя, а в обязательствах, обеспеченных ипотекой (залогом), – ипотекодателя (залогодателя) в отношении основного и процентного долга (в том числе штрафных санкций) или только процентного долга и штрафных санкций, в случае, если в договоре о кредитной линии не указана процентная ставка, при этом не получено согласия поручителя на процентную ставку, считающуюся важным условием в заключенных кредитных договорах, а также если срок исполнения кредитных обязательств продлен.

Как видно из обращения и приложенных к нему документов, Открытое акционерное общество Банк ВТБ (Азербайджан) (далее – ОАО Банк ВТБ (Азербайджан)) подало в суд иск против В. Амирасланова, Н. Алиева и З. Алиева об удержании с ответ-

чиков в пользу банка в совокупности 13.692.67 долларов США в качестве основного долга, процентного долга и штрафа по кредитному договору.

Бинагадинский районный суд города Баку решением от 1 декабря 2016 года постановил удержать данную сумму с ответчика В.Амирасланова, встречные иски других ответчиков – Н.Алиева и З.Алиева были удовлетворены и обязательства поручителей, вытекающие из договоров поручительства от 14 ноября 2013 года, прекращены.

Решением Гражданской коллегии Бакинского апелляционного суда от 17 апреля 2017 года апелляционная жалоба, поданная ОАО Банк ВТБ (Азербайджан), не была удовлетворена со ссылкой на Постановление Пленума Конституционного суда «О толковании статей 470.1, 470.2 и 471 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики» от 4 сентября 2012 года в связи с тем, что в договорах поручительства не указаны конкретная сумма, процентная ставка и срок исполнения обязательства.

Постановлением Гражданской коллегии Верховного суда Азербайджанской Республики (далее – Гражданская коллегия Верховного суда) от 21 сентября 2017 года решение суда апелляционной инстанции было отменено и дело возвращено на новое судебное рассмотрение.

При повторном рассмотрении Бакинский апелляционный суд, обратившись в Конституционный суд, просил дать толкование ряда норм гражданского законодательства по этому вопросу.

На основании данного обращения Пленум Конституционного суда принял Постановление «О толковании статьи 477.0.1 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики во взаимосвязи со статьей 470.2 данного Кодекса и статьями 1.0.8 и 10.5 Закона Азербайджанской Республики «Об ипотеке», а также толковании статей 269.11 и 307.4 Гражданского кодекса Азербайджанской Республики во взаимосвязи со статьями 3.2 и 10.5 Закона Азербайджанской Республики «Об ипотеке» от 31 мая 2018 года (далее – Постановление Пленума Конституционного суда от 31 мая 2018 года).

Гражданская коллегия Бакинского апелляционного суда, рассматривая дело после принятия Постановления Пленума Конституционного суда от 31 мая 2018 года, опираясь на право-

вые позиции, изложенные в данном Постановлении, отклонила апелляционную жалобу банка.

А Гражданская коллегия Верховного суда постановлением от 25 января 2019 года, вновь отменив решение суда апелляционной инстанции, вернула дело на новое судебное рассмотрение.

Суд апелляционной инстанции при очередном рассмотрении дела просил Конституционный суд дать толкование вышеупомянутых норм с целью формирования единой судебной практики, поскольку между судебными инстанциями возникло разногласие в связи с применением отмеченного Постановления Пленума Конституционного суда.

Пленум Конституционного суда считает, что в Постановлении Пленума от 31 мая 2018 года внесена ясность во многие поставленные в обращении вопросы, поэтому было бы целесообразно, не повторяясь, рассмотреть вопросы, подлежащие толкованию на основании нынешнего обращения, именно с точки зрения правовых позиций, отраженных в данном Постановлении.

Согласно правовой позиции Пленума Конституционного суда, отраженной в упомянутом Постановлении, для заключения договора поручительства, должны быть четко определены основные условия договора кредитной линии. Обстоятельства, позволяющие установить объем ответственности поручителя за обязательство, которое возникнет впоследствии, считаются важными условиями, поэтому они должны быть точно указаны в договоре кредитной линии. На основании статьи 1.0.9 Закона «О банках» банковский кредит – денежное средство, выдаваемое в заем на определенную сумму под обеспечение или без обеспечения с условием возврата, на определенный срок (с правом продления срока) и уплатой процентов (комиссионных вознаграждений) в соответствии с заключенным договором. Как видно, к важным условиям кредитного договора можно отнести сумму, срок кредита, годовую процентную ставку и пр.

А случаи прекращения поручительства установлены в статье 477 Гражданского Кодекса. Так, согласно статье 477.0.1 данного Кодекса, поручительство прекращается с прекращением обеспеченного им обязательства, а также в случае изменения этого обязательства, влекущего увеличение ответственности или

иные неблагоприятные последствия для поручителя, без согласия последнего.

Под изменениями, влекущими к увеличению ответственности или иным неблагоприятным последствиям для поручителя по данному договору, подразумевается возникновение обязательства, превышающего обязательство, принятое поручителем при заключении договора.

Как видно, статья 477.0.1 Гражданского кодекса не предусматривает прекращения поручительства при любых изменениях, а только в случае возникновения обстоятельств, указанных в данной статье. Для прекращения поручительства необходимо наличие обеих причин: изменение обязательства без согласия поручителя, а также, увеличение ответственности или иных неблагоприятных последствий для него при таком изменении.

К обстоятельствам, которые повышают ответственность поручителя или имеют другие неблагоприятные для него последствия, можно отнести:

- увеличение общей суммы кредита;
- увеличение процента кредита;
- изменение валюты кредита;
- продление срока погашения кредита и другие важные обстоятельства.

С учетом вышеизложенного Пленум Конституционного суда в Постановлении от 31 мая 2018 года пришел к такому выводу, что для заключения договоров поручительства и ипотеки в договоре кредитной линии достаточно четко должны быть указаны важные условия (сумма, срок, процентная ставка, валюта и пр.). В случае если в договоре кредитной линии процентная ставка не указана, в заключаемых кредитных договорах должно быть получено согласие поручителя или ипотекодателя относительно процентной ставки. Положение «влекущего увеличение ответственности или иные неблагоприятные последствия для поручителя» статьи 477.0.1 Гражданского кодекса предусматривает увеличение в заключаемых кредитных договорах суммы, срока кредита, процентной ставки, предусмотренных в договоре кредитной линии, изменение валюты кредита без согласия поручителя и другие обстоятельства.

Исходя из норм действующего законодательства, Пленум Конституционного суда пришел к такому выводу, что для признания договора поручительства заключенным в кредитном договоре должны быть указаны вышеотмеченные необходимые условия. Пленум также признал, что в случае если будет установлено, что неуказание данных условий в договоре или их последующее изменение без согласия поручителя повлекло к увеличению его ответственности или другим неблагоприятным для него последствиям, то поручительство прекращается.

Приходя к такому выводу, Пленум Конституционного суда провел сравнительный анализ норм гражданского законодательства ряда стран относительно прекращения поручительства, установил, что данный вопрос регулируется по-разному, и дал соответствующее толкование именно в рамках смысла и содержания статьи 477 Гражданского кодекса. Не исключено усовершенствование законодателем в дальнейшем данных норм с целью обеспечения стабильности, устойчивости гражданского оборота и развития банковского сектора.

Один из поставленных в обращении вопросов, вызывающих разногласия в судебной практике, заключается том, прекращается ли поручительство частично или полностью, либо поручитель несет ответственность в рамках условий, предусмотренных в подписанном им договоре, при возникновении случаев, влекущих увеличение его ответственности.

Пленум Конституционного суда считает, что для внесения ясности в отмеченный вопрос следует еще раз рассмотреть нормы гражданского законодательства, определяющие понятие договора поручительства и предел ответственности поручителя, а также прекращение поручительства.

Согласно статье 470.1 Гражданского кодекса, по договору поручительства поручитель обязывается перед кредитором другого лица отвечать за исполнение последним его обязательства полностью или в части. На основании статей 472.1 и 472.2 Гражданского кодекса, устанавливающих ответственность поручителя, при неисполнении или ненадлежащем исполнении должником обеспеченного поручительством обязательства поручитель и должник отвечают перед кредитором солидарно, если настоящим Кодексом или договором поручительства не

предусмотрена субсидиарная ответственность поручителя. Поручитель отвечает перед кредитором в том же объеме, как и должник, включая уплату процентов, возмещение судебных издержек по взысканию долга и других убытков кредитора, вызванных неисполнением или ненадлежащим исполнением обязательства должником, если иное не предусмотрено договором поручительства.

Как видно из содержания статей, поручитель берет на себя ответственность за исполнение должником своих обязательств перед кредитором и отвечает в том же объеме, как и должник (основной долг, проценты, судебные издержки, возмещение убытков и пр.), если иное не предусмотрено договором.

В этом контексте в статье 477 Гражданского кодекса, регулирующей случаи прекращения поручительства, не предусмотрено частичного прекращения поручительства, поэтому при внесении в договоры изменения (в сумму, срок, процентную ставку, валюту и пр.), влекущего увеличение ответственности или иные неблагоприятные последствия для поручителя, поручительство прекращается полностью.

Учитывая вышеизложенное, Пленум Конституционного суда считает, что, если договор поручительства заключен в соответствии с требованием законодательства с достижением договоренности по всем необходимым условиям, то поручитель и должник отвечают перед кредитором солидарно именно по всей сумме долга (основной долг, проценты, штраф и пр.), и при возникновении случаев, влекущих увеличение ответственности поручителя, поручительство прекращается полностью.

Что касается поставленного в обращении вопроса относительно обеспечения ипотекой по договорам кредитной линии, следует отметить, что в статье 10.5 «Закона об ипотеке» перечислены условия, которые должны быть указаны в договоре об ипотеке. На основании данной статьи, в договоре об ипотеке должны быть указаны имя и место жительства (место пребывания) сторон, предмет ипотеки, его название, место расположения, и другое описание, достаточное для идентификации, сущность, размер (сумма), основания для возникновения и срок исполнения основного обязательства, стороны договора, на котором основывается данное обязательство, место и дата

заклучения договора. В случае, если сумма основного обязательства должна быть установлена в будущем, в договоре об ипотеке должен быть указан порядок определения указанной суммы.

Кроме того, в соответствии со статьей 307.4 Гражданского кодекса, если сумма обеспечиваемого ипотекой обязательства подлежит определению в будущем, в договоре об ипотеке должны быть указаны порядок и другие необходимые условия ее определения.

В Постановлении Пленума Конституционного суда от 31 мая 2018 года отмечалось, что в статье 307.4 Гражданского кодекса и статье 10.5 Закона «Об ипотеке» нет точного определения необходимых условий, подлежащих указанию в договоре об ипотеке. В этом контексте, согласно правовой позиции, сформированной Пленумом Конституционного суда, для заключения договора об ипотеке в договоре кредитной линии также достаточно четко должны быть указаны необходимые условия (сумма, срок, процентная ставка, валюта и пр.).

В данном Постановлении Пленум Конституционного суда отметил, что положение «если сумма обеспечиваемого ипотекой обязательства подлежит определению в будущем, в договоре об ипотеке должны быть указаны порядок и другие необходимые условия ее определения» статьи 307.4 Гражданского кодекса включает указание в договоре ипотеки суммы, срока, процентной ставки, валюты и др. необходимых условий.

В соответствии с требованиями законодательства при внесении изменений в необходимые условия кредитного договора (в сумму, срок, процентную ставку, валюту и пр.) соответствующие изменения должны быть внесены и в договор об ипотеке. Так, согласно статье 14.1 «Закона об ипотеке», дополнительная государственная регистрация ипотеки проводится соответственно в государственном реестре недвижимого имущества и официальном реестре движимого имущества в течение 3-х рабочих дней со дня предоставления документов в следующих случаях: при изменении сущности, размера или срока выполнения основного обязательства в договоре об ипотеке, при переходе права требования по основному обязательству другому лицу, при отчуждении предмета ипотеки и пр.

Руководствуясь требованиями законодательства, Пленум Конституционного суда считает, что ответственность ипотекодателя не может основываться на предположениях, он должен нести ответственность лишь в пределах известных ему условий. Следовательно, в случае, если в договоре об ипотеке в соответствии с требованиями законодательства указаны все условия, которые были изменены в заключенных впоследствии кредитных договорах без согласия ипотекодателя, то последний несет ответственность в рамках условий, установленных в договоре об ипотеке.

А порядок прекращения ипотеки регулируется статьей 48 «Закона об ипотеке». Согласно данной статье, ипотека прекращается при достижении соглашения об этом между ипотекодержателем и ипотекодателем, прекращении основного требования, продаже предмета ипотеки вследствие обращения взыскания на предмет ипотеки, уничтожении предмета ипотеки и в предусмотренных настоящим Законом других случаях.

Как видно, в отличие от договора поручительства, в числе случаев прекращения договора об ипотеке не предусмотрен случай изменения объема требования без согласия ипотекодателя, повлекшего увеличение его ответственности или другие неблагоприятные для него последствия.

Однако, как уже отмечалось, Пленум Конституционного суда в Постановлении от 31 мая 2018 года пришел к такому выводу, что положение «если сумма обеспечиваемого ипотекой обязательства подлежит определению в будущем, в договоре об ипотеке должны быть указаны порядок и другие необходимые условия ее определения» статьи 307.4 Гражданского кодекса включает указание в договоре ипотеки суммы, срока, процентной ставки, валюты и др. необходимых условий.

Тем самым уточнены важные условия, которые должны быть указаны в договоре об ипотеке, заключенном как обеспечение обязательства. В упомянутом Постановлении Пленум Конституционного суда также признал, что в случае, если в договоре кредитной линии процентная ставка не указана, то в заключенных кредитных договорах должно быть получено письменное согласие ипотекодателя относительно процентной ставки.

Следует учесть, что в соответствии со статьями 269.1 и 269.5 Гражданского кодекса, ипотека является способом обеспечения исполнения основного обязательства, поэтому договор об ипотеке следует рассматривать вместе с любым гражданско-правовым, в том числе кредитным договором. На основании статей 1.0.7 и 1.0.8 «Закона об ипотеке», договор ипотеки – сделка, заключенная между ипотекодержателем и ипотекодателем в целях обеспечения исполнения основного обязательства. Основное обязательство – долговое и другие обязательства, возникающие из основного договора, и исполнение которых обеспечивается полностью или частично. Договор об ипотеке не носит независимый характер и заключается с целью обеспечения выполнения основных обязательств (статья 10.1 Закона «Об ипотеке»).

Как видно из содержания перечисленных норм, договор об ипотеке однозначно заключается, как обеспечене основного обязательства, и выступает в качестве дополнения к обязательству должника.

Руководствуясь требованиями вышеотмеченных действующих норм законодательства и правовыми позициями, сформированными Пленумом Конституционного суда в связи с институтами поручительства и ипотеки, Пленум считает, что неуказание в договоре об ипотеке, заключенном как обеспечение договора кредитной линии, существенных условий (суммы, срока, процентной ставки, валюты и пр.) и неполучение впоследствии согласия ипотекодателя на такие условия, в отличие от договора поручительства, влечет не прекращение договора об ипотеке, а признание его незаключенным. Однако этот порядок не распространяется на случаи получения согласия ипотекодателя на необходимые условия, установленные в кредитных договорах, заключенных по договору кредитной линии.

Такой подход вытекает из требований статьи 405.1 Гражданского кодекса. Так, на основании данной статьи, договор считается заключенным, если между сторонами в требуемой форме достигнуто соглашение по всем существенным условиям договора. Существенными являются условия о предмете договора, условия, которые названы в настоящем Кодексе как существенные или необходимые для договоров данного вида, а

также все те условия, относительно которых по заявлению одной из сторон должно быть достигнуто соглашение.

Учитывая различные подходы, возникшие при применении правовых позиций, отраженных в Постановлении Пленума Конституционного суда от 31 мая 2018 года, Пленум считает важным отметить, что согласно части IX статьи 130 Конституции и статьям 63.4, 66.1 и 66.2 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном суде» (далее – Закон «О Конституционном суде»), решения Конституционного суда имеют обязательную силу на территории Азербайджанской Республики и после вступления в силу должны безоговорочно исполняться.

Пленум Конституционного суда, ссылаясь на правовую позицию, сформированной в Постановлении «О соответствии пункта 9 части III и пункта 7 части IV Закона Азербайджанской Республики «О внесении дополнений и изменений в некоторые законодательные акты Азербайджанской Республики» от 11 июня 2004 года № 688-II QD части IX статьи 130 Конституции Азербайджанской Республики» от 25 января 2005 года, еще раз отмечает, что суды должны принимать решения по соответствующему делу только в пределах, определенных Конституционным судом. Принимая решение, не соответствующее правовым позициям, отраженным в Постановлении Пленума Конституционного суда, суды нарушают требования части IX статьи 130 Конституции и статей 63.4, 66.1 и 66.2 Закона «О Конституционном суде».

На основании выизложенного Пленум Конституционного суда приходит к следующим выводам:

– если в соответствии со статьями 472.1 и 472.2 Гражданского кодекса, договором поручительства не предусмотрено иное, и данный договор в соответствии с требованиями законодательства заключен с достижением соглашения по всем существенным условиям (сумма, срок, процентная ставка, валюта и т. д.), то поручитель и должник отвечают перед кредитором солидарно. В этом контексте и в соответствии с содержанием статьи 477 Гражданского кодекса, при возникновении случаев, влекущих увеличение ответственности поручителя или иных

неблагоприятных для него последствий, поручительство полностью прекращается.

– в соответствии с требованиями статей 10.1, 10.5 Закона «Об ипотеке» и статьи 405.1 Гражданского кодекса, в случае неуказания в договоре об ипотеке, заключенном как обеспечение договора кредитной линии, существенных условий (суммы, срока, процентной ставки, валюты и пр.) и неполучения согласия ипотекодателя на такие условия в заключенных впоследствии кредитных договорах договор ипотеки считается незаключенным в отношении данного кредитного договора, а обязательства, вытекающие из такого договора, не могут считаться обеспеченными ипотекой.

Этот порядок не распространяется на случаи получения согласия ипотекодателя на существенные условия, установленные в кредитных договорах, заключенных по договору кредитной линии.

В случае указания в договоре ипотеки всех существенных условий в соответствии с требованиями законодательства и изменения данных условий в заключенных впоследствии кредитных договорах без согласия ипотекодателя во вред ему, ипотекодатель несет ответственность в рамках условий, установленных договором ипотеки.

Руководствуясь частью VI статьи 130 Конституции Азербайджанской Республики и статьями 60, 62, 63, 65-67 и 69 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном суде», Пленум Конституционного суда Азербайджанской Республики

ПОСТАНОВИЛ:

1. Если в соответствии со статьями 472.1 и 472.2 Гражданского кодекса, договором поручительства не предусмотрено иное, и данный договор в соответствии с требованиями законодательства заключен с достижением соглашения по всем существенным условиям (сумма, срок, процентная ставка, валюта и т. д.), то поручитель и должник отвечают перед кредитором солидарно. В этом контексте и в соответствии с содержанием статьи 477 Гражданского кодекса, при возникновении слу-

чаев, влекущих увеличение ответственности поручителя или иных неблагоприятных для него последствий, поручительство полностью прекращается.

2. В соответствии с требованиями статей 10.1, 10.5 Закона «Об ипотеке» и статьи 405.1 Гражданского кодекса, в случае неуказания в договоре об ипотеке, заключенном как обеспечение договора кредитной линии, существенных условий (суммы, срока, процентной ставки, валюты и пр.) и неполучения согласия ипотекодателя на такие условия в заключенных впоследствии кредитных договорах договор ипотеки считается незаключенным в отношении данного кредитного договора, а обязательства, вытекающие из такого договора, не могут считаться обеспеченными ипотекой.

Этот порядок не распространяется на случаи получения согласия ипотекодателя на существенные условия, установленные в кредитных договорах, заключенных по договору кредитной линии.

В случае указания в договоре ипотеки всех существенных условий в соответствии с требованиями законодательства и изменения данных условий в заключенных впоследствии кредитных договорах без согласия ипотекодателя во вред ему, ипотекодатель несет ответственность в рамках условий, установленных договором ипотеки.

3. Постановление вступает в силу со дня опубликования.

4. Постановление опубликовать в газетах «Азербайджан», «Республика», «Халг газети», «Бакинский рабочий», «Вестнике Конституционного суда Азербайджанской Республики».

5. Постановление является окончательным и не может быть отменено, изменено или официально истолковано ни одним органом или лицом.

**XXI əsrdə insan hüquq və
azadlıqlarının müdafiəsi
sahəsində müasir nəzəri
və praktiki yanaşmalar**

*Azərbaycan Respublikasının
ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 97-ci ildönümünə
həsr edilmiş elmi-nəzəri konfransın
materialları*

Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin Sədri
cənab Fərhad Abdullayevin
giriş sözü

Hər bir dövlətin inkişafında dahi şəxsiyyətlərin, siyasi liderlərin çox böyük rolu olmuşdur. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev müasir dünya tarixinə parlaq iz qoymuş böyük şəxsiyyət, qeyri-adi zəka sahibi, təkrarolunmaz dövlət xadimi kimi düşmüşdür.

Məhz Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasəti nəticəsində dövlətçiliyimizin qorunub saxlanılmasına yönələn qətiyyətli addımlar atılmış, xalqımızın rifahının yüksəldilməsi, demokratik hüquqi dövlətin qurulması mümkün olmuş, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində dinamik inkişafın və ümumbəşəri dəyərlərin bərqərar olması təmin edilmişdir.

Müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanaraq, 1995-ci il noyabr ayının 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına zəruri təminatlar yaratmaqla hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun möhkəm təməlini təşkil etdi. Konstitusiyada xalqın dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi olması, idarəçiliyin hakimiyyət bölgüsü əsasında təşkil olunması kimi prinsiplər təsbit olunmuş, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətinin mühüm məqsədi kimi müəyyən edilmişdir.

Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, ölkəmizdə konstitusionalizm ideyalarının inkişafı, konstitusiya nəzarəti orqanının real fəaliyyətə başlaması, onun müstəqilliyinin təmin edilməsi məhz xal-

qımızın Ümummilli Lideri, Heydər Əliyevin adı ilə birbaşa bağlıdır.

Qeyd edilməlidir ki, fəaliyyətə başladığı dövrdən bu günə qədər Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən sorğu, müraciət və konstitusiya şikayətləri əsasında 423 mühüm qərar qəbul olunmuşdur. Həmin qərarlarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Konstitusiyanın əsasları, onun aliliyi və birbaşa qüvvəsi, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəaları, habelə insan hüquqlarının və azadlıqlarının prioriteti prinsipinə əsaslanaraq, hüquq nəzəriyyəsi və təcrübəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən hüquqi mövqelər formalaşdırmışdır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun sorğusu əsasında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.10.1-ci, 92.10.3-cü və 244.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2019-cu il 28 mart tarixli Qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu hüquqi yardım almaq hüququ ilə bağlı qeyd etmişdir ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun ictimai əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu hüquq öz mahiyyətinə görə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin vacib təminatıdır. Bu hüquq nəinki şəxsin öz hüquq və azadlıqlarını qanuna uyğun həyata keçirməsinə kömək edir, həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qeyri-qanuni məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş hərəkətlərinin qarşısının alınmasına zəmanət verir.

Bu Qərada şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuni mənafeyinin qorunması üçün müdafiəçinin müdafiə etdiyi şəxsin iştirakı ilə aparılan prosesual hərəkətlərdə iştirak etməklə öz prosesual vəzifələrini yerinə yetirdiyi vurğulanmışdır. Belə ki, cinayət prosesində müdafiəçinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş prosesual hüquqlarının və vəzifələrinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi son nəticədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mühüm töhfə kimi çıxış edir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu, həmçinin qeyd etmişdir ki, istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə müdafiəçinin mütləq iştirak etməli olduğu hallar mövcud olmadıqda, eləcə də

şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs bunu tələb etmədikdə cina-yət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən müdafiəçinin be-lə hərəkətlərin aparılmasında iştirakının tələb edilməsi yolve-rilməzdir.

Həmin Qərarla Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Azər-baycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.10.3-cü maddəsinin tələbləri baxımından, həmin Məcəllənin 244-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş axtarış və ya götürmə istintaq hə-rəkətlərinin şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olma-dan aparıldıqda, müdafiəçinin müdafiə etdiyi şəxsin razılığı ol-madan həmin prosessual hərəkətlərdə iştirakdan imtina edə bil-məməsi nəticəsinə gəlmişdir.

Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında qə-bul edilmiş “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəl-ləsinin 128-ci maddəsi baxımından həmin Məcəllənin 109-cu maddəsinin şərh edilməsinə dair” 2019-cu il 3 may tarixli Qə-rarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etmişdir ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin qərardadlardan bəhs edən nə ümumi, nə də xüsusi normalarında məhkəmə qərardadlarından şikayət verilməsinin nəzərdə tutulmaması onunla izah olunur ki, qərardad məsələni mahiyyəti üzrə həll etmir, şəxsin hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmır, mübahisənin gələcəkdə davam etdirilməsini istisna etmir, o, yalnız işin ədalətli həll olunması-na xidmət edir. Eyni zamanda, qanunverici, “prosessual qənaət” prinsipini rəhbər tutaraq, məhkəmə prosesinin lüzumsuz olaraq uzanmasının qarşısını almaq məqsədilə hər bir qərardad üzrə şi-kayətin verilməsini mümkünsüz hesab etmişdir.

Adıçəkilən Qərarla Plenum Azərbaycan Respublikası İnziba-ti Xətalər Məcəlləsinin 128-ci maddəsinin tələbləri baxımından həmin Məcəllənin 109-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş inziba-ti xətalər haqqında işin baxılmasına hazırlanması zamanı qəbul edilən qərardadlardan apellyasiya şikayəti vermək hüququnun istisna edilməsi nəticəsinə gəlmişdir.

Həmçinin vurğulanmışdır ki, inzibati protokolu tərtib etmək səlahiyyəti olan orqan (vəzifəli şəxs) həmin protokolu tərtib edərkən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin tələblərinə ciddi riayət etməlidir. Məhkəmələr protokol və ya digər sənədlərin düzgün tərtib olunmadığını və ya təqdim edilmiş materialların natamam

olduğunu müəyyən etdikdə “prosessual qənaət” və “işlərə ağlabatan müddətdə baxılması” prinsiplərini rəhbər tutaraq sənədləri onu tərtib etmiş orqana, vəzifəli şəxsə qərardadla qaytar-mazdan əvvəl, həmin qüsurlar və natamamlıqların aradan qaldırıl-ması üçün bütün imkan və vasitələrdən istifadə etməlidir.

Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 36.9-cu maddəsinin Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 377.1-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 2019-cu il 29 iyul tarixli Qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu ailə qanunvericiliyində ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi haqqında onların tələbinə xüsusi iddia müddətinin tətbiqinin nəzərdə tutulmasının vətəndaşların nikahları pozular-kən ümumi əmlakdakı paylarını bölüşdürməyə təşviq etməklə mülki dövriyyənin sabitliyinin təmin edilməsinə, ər-arvadın ümumi əmlakı ilə bağlı gələcəkdə yarana biləcək çoxsaylı məhkəmə mübahisələrinin qarşısının alınmasına yönəldiyini qeyd etmişdir.

Həmin Qərarla Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və məhkəmələr tərəfindən nikaha xitam verilərkən tərəflərə onların nikah dövründə əldə etdikləri ümumi əmlaka dair paylarının bölünməsi məsələsinin Ailə Məcəlləsinin 36.9-cu maddəsində göstərilən müddət çərçivəsində həll olunmasının məqsədmüvafiqliyinin izah edilməsini tövsiyə edib.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu ər-arvadın ümumi əmlakdakı paylarının bölünməsi tələbinə dair iddialara baxılarkən müvafiq tərəfin ümumi əmlakla bağlı hüquqlarının pozulduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu günü müəyyən etmək üçün işin konkret hallarının məhkəmələr tərəfindən ətraflı araşdırılmasının vacibliyini qeyd etmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, fəaliyyət göstərirdiyi bu illər ərzində Konstitusiya Məhkəməsi Əsas Qanunun fundamental prinsiplərinin təmin edilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində səmərəli fəaliyyəti ilə ali dövlət orqanları sırasında özünəməxsus yer tutmuşdur. Əlbəttə ki, Məhkəmənin bu fəaliyyəti xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş və bu gün də Azərbaycan Respublikasının möh-

tərəm Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilən hüquqi dövlət quruculuğu sayəsində mümkün olmuşdur.

Respublika Prezidentinin əhalinin rifahının yüksəldilməsinə, dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsinə yönələn ardıcıl tədbirlərinə bariz nümunə “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 2019-cu il 3 aprel tarixli Fərmanıdır.

Bu Fərman dövlət başçımızın məhkəmə hakimiyyətinə verdiyi müstəsna əhəmiyyətin növbəti təzahürü olmaqla həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatlarının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Həmin Fərman cəmiyyətdə yüksək nüfuza malik ədalət mühakiməsinin formalaşdırılması prosesini sürətləndirmək məqsədilə məhkəməyə müraciət imkanlarının daha da genişləndirilməsinə, məhkəmələrin fəaliyyətində şəffaflığın artırılmasını, məhkəmə icraatının effektivliyinin yüksəldilməsinə, məhkəmə qərarlarının tam və vaxtında icra edilməsinin təmin olunmasını, süründürməçiliyin və digər neqativ halların aradan qaldırılması üçün görülən tədbirlərin gücləndirilməsinə şərtləndirir.

Bu gün Dövlət Başçısı İlham Əliyevin insanların rifahı naminə həyata keçirdiyi mühüm tədbirlərdən danışarkən, pandemiya ilə mübarizəyə yönəlmiş qətiyyətli addımları xüsusilə qeyd edilməlidir. Belə ki, bütün dünyada COVID-19 virusunun yayılması ilə əlaqədar müşahidə edilən proseslərin ağır iqtisadi, sosial, hətta siyasi və hüquqi fəsadlarla müşayiət olunmasına baxmayaraq, Azərbaycanda hər hansı bir böhran baş vermədi.

Respublikamız bu ağır proseslərdən Dövlət Başçısının bacarıqlı və uzaqgörən siyasəti nəticəsində yenidən inkişaf yoluna çıxır.

Əmin olduğumu bildirmək istərdim ki, ölkəmizin bütün ictimaiyyəti, o cümlədən hüquqşünaslar ölkəmizin tərəqqisinə yönəlmiş bu proseslərə öz fəaliyyətləri ilə töhfələrini verəcəklər.

Əli HÜSEYNLİ,

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi
sədrinin birinci müavini,
Dövlət quruculuğu və hüquq
siyasəti komitəsinin sədri, h.ü.f.d.

MİLLİ QANUNVERİCİLİYİMİZ İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ ETİBARLI TƏMİNAT MƏNBƏYİDİR

Tarix sübut edib ki, bəşəri dəyərlərə qovuşmağın əsas yolu insan hüquqlarına hörmətdən, insan hüquqlarının qorunmasından keçir. Çünki demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan və bir-birini şərtləndirən amil olaraq müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlərin, ideologiyaların və mədəniyyətlərin mövcud olduğu müasir dünyamızda insanları və cəmiyyətləri birləşdirən ən vacib meyarlardan biridir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası da bu dəyərlərə sadıq qalaraq cəmi 30 ilə yaxın bir müddət ərzində dünya birliyinin tamhüquqlu üzvü olaraq demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət kimi formalaşmağa müvəffəq olmuşdur. Lakin yaxın tariximizə nəzər salsaq, görərik ki, bu nailiyyətlər heç də asan, öz axarı ilə başa gəlməyib. Bu günlərdə anadan olmasının 97-ci ildönümünü qeyd etdiyimiz ulu öndər Heydər Əliyevin məhz 1993-cü ildə hakimiyyətə tarixi qayıdışı ilə ölkəmizdə hüquqi dövlət quruculuğuna start verildi, siyasi sabitlik bərpa olundu, söz, fikir və mətbuat azadlığı etibarlı şəkildə təmin edildi, insanların sərbəst toplaşmasına şərait yaradıldı. Demokratik prinsiplərin cəmiyyətdə təşəkkül tapması dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi və ən əsası, bu sahədə demokratik prinsiplərə tam cavab verən qanunvericilik bazası yaradıldı. Növbəti mərhələlərdə isə bu siyasi təməl üzərində insan hüquq və azadlıqlarının fundamental prinsiplərinin qərar tutmasına zəmin yaradan ardıcıl, məqsədyönlü islahatlar həyata keçirildi.

1993-1995-ci illər müasir Azərbaycanın tarixinə dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılması uğrunda gərgin mübarizə mərhələsi kimi yazıldı. Heydər Əliyevin polad iradəsi sayəsində ictimai-siyasi sabitliyin və qanunçuluğun bərqərar edilməsi bu dövrün

ən mühüm nailiyyəti oldu və dövlət quruculuğunda, iqtisadi, sosial və mədəni həyatda böyük işlərə başlamaq, geniş miqyaslı və ardıcıl islahatlar aparmaq üçün əlverişli imkan yarandı.

Burada bir məqam xüsusi olaraq qeyd etmək istərdim. Belə ki, müstəqilliyin əldə edilməsi ilə ölkəmiz tarixdə ilk dəfə olaraq həm milli, həm müstəqil, həm də demokratik hüquqi dövlət quruculuğu vəzifələrini eyni vaxtda və qısa bir zamanda həyata keçirmək zərurəti ilə üz-üzə dayanmışdı. Lakin çətinliklərə baxmayaraq insanların layiqli həyat şəraitinin, yüksək rifah səviyyəsinin, cəmiyyətdə özlərini təsdiq etmə imkanlarının genişləndirilməsini əsas hədəf seçən Azərbaycan məhz demokratiya və insan hüquqları, sosial rifah kimi ümumbəşəri dəyərlərə söykənərək bu mərhələləri çevik şəkildə adlaya bilmişdir. Halbuki, digər yeni nəsillə müstəqil ölkələr dövlət quruculuğunun müxtəlif dövrlərini əhatə edən bu mərhələlərin hər birini ayrı-ayrılıqda qət edərək bu yola daha böyük bir zaman sərf etmişlər.

Böyük dövlətçilik təcrübəsinə və geniş tarixi biliklərə malik, siyasi texnologiyaların mahiyyətinə dərindən bələd olan və taleyüklü məsələləri əhəmiyyət dərəcəsinə görə doğru-düzgün sıralamağı bacaran dahi Heydər Əliyev əmin idi ki, demokratik dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edən, azadlığın, haqq və ədalətin bərqərar olduğu dövlət qurmaq istəyən hər bir ölkə, hər bir xalq üçün Konstitusiyaya başlıca əhəmiyyət daşıyır. Ələlxüsus, siyasi, iqtisadi, hüquqi sistemin köklü şəkildə dəyişdiyi, cəmiyyətdə keçid dövrünün başladığı bir vaxtda Konstitusiyanın – Əsas Qanunun rolu əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Konstitusiyanın müasir dəyərləri özündə ehtiva edən ən yetkin şəkildə ərsəyə gəlməsi dövlətin gələcək taleyi, demokratik obrazı baxımından bu işə son dərəcə həssaslıqla yanaşan, layihənin hər bir müddəasını şəxsən diqqətlə nəzərdən keçirən ulu öndərin gərgin əməyi sayəsində mümkün olmuşdur. “Biz elə bir layihə hazırlamalı və nəhayət, elə bir Konstitusiyaya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən əsas qanun, tarixi sənəd olsun”, – deyən Heydər Əliyev ali qanunda həm Azərbaycanın milli dəyərlərinin, həm də ümumbəşəri dəyərlərin əks olunmasının vacibliyini ortaya qormuşdu.

1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkənin gələcək inkişaf

prioritetlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxarmışdır. Konstitusiyada əksini tapmış bu strateji hədəf ilk növbədə normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılmasını şərtləndirən hüquqi islahatların və insan haqlarının qorunması prinsipinin real həyatda tətbiqini zəruri etmişdir. Beləliklə, Konstitusiyanın qəbulundan sonra Azərbaycanda hüquqi islahatların keyfiyyətə yeni mərhələsi başlanmış, yeni qanunvericilik aktları hazırlanaraq qəbul edilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev həmin dövrdə qəbul edilmiş qanunların əhəmiyyətini dəyərləndirərək söyləmişdir: "Bu qanunlar Azərbaycanda müstəqil dövlətin inkişafı, iqtisadi islahatların aparılması üçün, qanunun aliliyini təmin etmək, hüquqi dövlət yaratmaq üçün çox əhəmiyyətli olmuşdur".

Konstitusiyanın bütövlükdə III fəslə, yəni 48 maddəsi insan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuşdur. Əsas Qanunun 71-ci maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına təminat verilir, bu hüquqları və azadlıqları qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyulur. Bir sözlə, insanın şəxsiyyətinə hörmət, xalqın hakimiyyət funksiyasının həyata keçirilməsində iştirakının təmin olunması vasitəsi ilə dövlət hakimiyyət orqanlarının demokratik qaydada formalaşması, insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsi mexanizmlərinin işlək mexanizminin mövcudluğu, milli qanunverici-liyin beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılması və bu kimi digər məsələlər Əsas Qanunumuzun mahiyyətini təşki edir.

Zaman gedişində 2002, 2009 və 2016-cı illərdə referendum yolu ilə Konstitusiyaya bir sıra mühüm əlavə və dəyişikliklərin edilməsi tam mütərəqqi xarakter daşımaqla insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının daha səmərəli qorunmasını, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini, demokratiyanın inkişafının təmin olunmasında yeni mərhələlər üçün dolğun perspektivlər yaratdı.

Ölkəmiz 2001-ci ildə Avropa Şurasına üzv seçildikdən sonra, həmin ilin sonunda "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası Azərbaycan Parlamenti tərəfindən ratifikasiya olundu. Bunun məntiqi davamı olaraq bu və insan hüquqlarının qorunmasına dair digər sənədlərin icrasını təmin etmək üçün institutlaşma, müvafiq dövlət qurumlarının yaradılması prosesi həyata keçirildi.

2002-ci ildə Milli Məclis tərəfindən Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında Konstitusiya statuslu qanun qəbul olunması ilə təsisatın yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi və maddi baza formalaşmışdır. Yeni müstəqil respublikalar içərisində ilklər sırasında Ombudsman İnstitutunun vacibliyinin bir vəzifə kimi qarşıya qoyulması və bunun üçün də vacib addımların atılması Azərbaycan üçün taleyüklü hədəflərin müəyyən edilməsi baxımından siyasi uzaqgörənliyin daha bir nümunəsidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998-ci ildə imzaladığı “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Fərman və “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncam ölkəmizdə insan hüquqları sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin mahiyyətini və konsepsiyasını dəqiq müəyyənləşdirməklə insan hüquqlarının davamlı inkişafını təmin etmişdir. Bunun nəticəsidir ki, milli qanunvericiliyimizin müasir çağırışlar fonunda daha yüksək səviyyəyə qaldırılması istiqamətində göstərilən fəaliyyət hər zaman öz dinamikliyini qoruyub saxlayıb. Bu illər ərzində Azərbaycan Respublikasının bir sıra məcəllələrinin işlək mexanizminin hazırlanması və qanunlarının təkmilləşdirilməsi prosesinin mərkəzində ilk növbədə insan amili dayanır.

Ölkəmizin qoşulduğu “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya”nın müddəalarından, “İnformasiya əldə etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan və bir çox gigər normativ-hüquqi aktların məzmun və mahiyyətindən irəli gələn tələblər respublikada insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində mövcud qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsinə, insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı şəkildə qorunmasına xidmət edir.

Azərbaycanda milli qanunvericiliyin mahiyyətini səciyyələndirən edən əsas prinsiplərdən biri insan hüquqlarına münasibətin təzahürü kimi çıxış edən humanizmdir. Müstəqillik dövründə dövlətimiz bu dəyəərə sadıq qaldığını hər zaman sübut edib. Məlum olduğu kimi, 1993-cü ildən tətbiqinə moratorium qoyulduğu ölüm hökmünün 1998-ci ildə Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ləğv olunması dünyada böyük əks-səda doğurdu və bu humanist addım respublikamızın Avropa hüquq məkanına inteqrasiyasına böyük təkan verdi.

Bütün dövrlərdə insan haqlarının təminatına və ümumbəşəri humanist dəyərlərin bərqərar olmasına xidmət edən əfv və amnistiya aktları cəmiyyətdə olduqca yüksək qiymətləndirilib. Hər bir fərdin mənafeyinin əsas götürüldüyü hüquqi dövlət quruculuğu prinsiplərinə həssas münasibətin əyani təcəssümü olaraq Azərbaycanda məhkumların bağışlanması artıq ənənəyə çevrilib. Demokratik dəyərlərin başlıca meyarlarından sayılan insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə böyük saygı göstərən Azərbaycan dövləti cəmiyyətdə humanizm ənənələrinin təşəkkül tapmasına və möhkəmlənməsinə də hər zaman həssaslıqla yanaşır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu humanizm ənənələrini davam etdirən Prezident İlham Əliyev hər zaman mərhəmət və insanpərvərlik kimi ən ali keyfiyyətləri əldə rəhbər tutaraq törətdiyi əməldən səmimi peşmançılıq hissi keçirən günahkar şəxslərin islah olunaraq düz yola qayıtması, onların layiqli vətəndaş kimi azad cəmiyyətə qovuşması üçün şans verir, minlərlə məhkuma yenidən azadlıq bəxş edir. Yeri gəlmişkən, bir neçə ay bundan öncə baş qaldırmış və bütün dünyanı lərzəyə gətirmiş koronavirus (COVID-19) pandemiyasının təsirindən əhalinin qorunması məqsədi ilə ölkəmizdə görülən işlər beynəlxalq səviyyədə çox yüksək qiymətləndirilir. Bu tədbirlər sırasına daxil olan və vətəndaş hüquqlarına həssas münasibət baxımından infeksiyanın yayılması ilə əlaqədar yaşına və səhhətinə görə xüsusi qayğıya ehtiyac duyan yaşı 65-dən yuxarı olan 180-ə yaxın məhkuma şamil edilmiş 2020-ci il 6 aprel tarixli əfv sərəncamı da söylənənlərin daha bir təsdiqidir.

Bunlarla yanaşı, qəbul olunan amnistiya aktları demokratiyanın inkişafına xidmət edən mühüm göstərici kimi şərh olunur. Ümumilikdə bu istiqamətdə atılan hər bir addım insan şəxsiyyətinə verilən dəyərin aydın ifadəsidir. Ümumiyyətlə, son 24 ildə, yəni 1996-ci ildən bu günə qədər ölkədə 70-dək əfv sərəncamı imzalanıb, 11 dəfə amnistiya elan olunub. Bu mərhəmət nümunələri ilə ümumilikdə 120 mindən artıq insana azadlıq bəxş edilib.

Qürurvericidir ki, 2007-ci ildən başlayaraq Milli Məclisin qəbul etdiyi son 4 amnistiya qərarının təşəbbüskarı artıq beynəlxalq aləmdə insanpərvərlik və mərhəmət ünvanı kimi tanınan Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, o zaman Milli Məclisin deputatı olan Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyeva olub.

Son illər bu istiqamətdə atılan addımların qısa təhlili Azərbaycan dövlətinin siyasətində insan amilinə verilən dəyəri nümayiş

etdirməklə yanaşı, hüquqi islahatların da zamanın tələbinə uyğun olaraq təkmilləşdirildiyini təsdiqləyir. Ölkə həyatının bütün sahələrində olduğu kimi məhkəmə-hüquq sahəsində də köklü islahatlar aparılır. Cəza siyasəti humanistləşdirilir, insan hüquq və azadlıqlarına münasibət daha həssas məqamlar üzərində köklənir. Ölkəmizin bu günü və gələcəyi naminə son dərəcə vacib və əhəmiyyətli, habelə hüquq sisteminin mahiyyətini müəyyən edən qanunlara və məcəllələrə edilmiş əlavə və dəyişikliklərin fəlsəfəsi də vətəndaş hüquqlarınının mahiyyəti ilə tam uzlaşır və ictimaiyyət tərəfindən təqdir olunur.

Məlum olduğu kimi, Prezident İlham Əliyev 2017-ci ildə cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi, cəmiyyətdən təcridətmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəzaların tətbiqinin genişləndirilməsi barədə sərəncama əsasən, azadlıqdan məhrum etməyə alternativ cəzaların icrasına effektiv nəzarət etmək, bu sahədə idarəetmənin səmərəliliyini artırmaq üçün Ədliyyə Nazirliyinin tərkibində Probasiya xidməti yaradıldı.

Prezidentin bu sərəncamından bir müddət sonra Azərbaycan Parlamenti tərəfindən Cinayət Məcəlləsinə 300-ə qədər dəyişiklik edilməsi haqqında qanun qəbul etdi. Nəticədə həm cəza müddətləriylə bağlı maddələrə dəyişiklik oldu, həm də “azadlığın məhdudlaşdırılması” alternativ cəza növlərindən biri kimi qanunvericiliyə daxil edildi. Bu yaxınlarda qanunvericilik təşəbbüsü əsasında ölkə rəhbərinin Milli Məclisə göndərdiyi “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” daha bir qanun layihənin əsas məzmunu həm də cəzaların yumşaldılmasını özündə ehtiva edir.

Digər layihələrlə yanaşı daha çox insan hüquq və azadlıqlarının qorunması, xüsusilə qadın və uşaq hüquqları ilə bağlı olan məsələlərin hakimiyyətin hər üç qolunun təmsilçilərinin iştirakı ilə təhlil olunması problemlərə yanaşmada vəhdət təşkil edərək bir unison yaradır. İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsman) hər il millət vəkilləri qarşısında görülmüş işlər barədə məruzə və təkliflərlə çıxış edir. Hər il İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Koordinator da ənənəvi olaraq eyni qaydada Azərbaycan Respublikasında Milli Məclisin plenar iclasında məlumatla çıxış edir. Bundan əlavə, Azərbaycan Parlamentinin təşəbbüsü ilə ictimaiyyət nümayəndələrinin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və kütləvi informasiya vasitələrinin, habelə beynəlxalq təşkilatların təmsilçilərinin cəlb olunduğu ictimai

müzakirələr və dinləmələr daha keyfiyyətli nəticələrin əldə olunması üçün vacib amilə çevrilərək qanunların qəbulu prosesinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Parlamentin plenar iclaslarında və komitələrində müzakirəyə çıxarılan məəcəllələr, qanunlar və digər normativ-hüquqi aktların layihələrinə dair təkliflərə Parlamentdə müvafiq prosedur qaydalarına əsasən baxılır ki, bu da qanunvericiliyimizin daha da mükəmməl olması üçün zəmin yaradır.

Azərbaycanda insanların hüquq bərabərliyinin icra vəziyyəti və pozulmuş hüquqlarının bərpası istiqamətində preventiv mexanizmlərin həyata keçirilməsi və nəticələr barədə məlumatlandırmaqla bağlı iş böyük səmərə ilə, çox yüksək səviyyədə həyata keçirilir.

Müstəqillik dövründə insan hüquq və azadlıqlarının qorunması istiqamətində görülmüş işlər eyni zamanda Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun yüksəlməsinə təsir göstərən amildir. Ötən dövr ərzində ölkəmiz 250-dən çox beynəlxalq konvensiyaya qoşulmuş, bunlara uyğun yüzlərlə qanunvericilik, normativ-hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur. Aydın siyasi iradənin, çağdaş hüquqi dövlət quruculuğu işində qısa müddətdə mühüm uğurlar əldə edilməsinin, cəmiyyət həyatının bütün sferalarını əhatə edən demokratik islahatların qətiyyətlə və ardıcıl həyata keçirilməsinin nəticəsi olaraq Azərbaycan BMT-nin yeni yaradılmış İnsan Hüquqları Şurasına üzv seçilmişdir. 2006-cı ildə BMT Baş Assambleyasında keçirilən seçkilər nəticəsində Azərbaycanın bu qurumun tərkibinə daxil olması ölkəmizin beynəlxalq miqyasda əldə etdiyi ən mühüm siyasi nailiyyətlərindən biridir.

Belə nüfuzlu təşkilatlarda təmsilçilik Azərbaycan Respublikası qarşısında üzləşdiyi Dağlıq Qarabağ kimi həlli onilliklərlə uzanan münaqişənin nizamlanmasına təsir göstərə biləcək yeni imkanlar açır, öz doğma yurd-yuvalarından didərgin düşmüş 1 milyondan artıq Azərbaycan vətəndaşının pozulmuş hüquqlarının bərpası ilə bağlı yüksək tribunalardan səslənmək şansı verir. Artıq 27 ildən çoxdur ki, Ermənistan tərəfindən təcavüzə məruz qalmış, ərazisinin 20 faizi işğal olunmuş və Xocalı soyqırımını kimi faciəni yaşamış Azərbaycan dövləti heç zaman insan hüquqları ilə bağlı heç bir məsələyə biganə qalmır, öz mövqeyini həmişə birmənalı şəkildə ortaya qoyur. Təsədüfi deyil ki, məhz bu müstəvidə Milli Məclis tərəfindən "Beynəlxalq cinayətlərin qarşısının alınması və onları törədən şəxslərin cəzalandırılması haqqında" yeni bir qanun layihəsi işlənib hazırlanmış

və həm yerli, həm də beynəlxalq təsisatlara rəy alınması üçün təqdim olunmuşdur. Belə təşəbbüslər reallaşdığı halda, hesab edirəm ki, ədalətin təşəkkül tapması baxımından təkcə Azərbaycanda deyil, həm də eyni səbəbdən bütün dünyada fiziki və mənəvi zorakılığa məruz qalmış insanların hüquqlarının bərpası və cinayətkarların cəzalandırılması üçün hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi işinə çox böyük töhfə ola bilər.

Qadına seçib-seçilmək hüququnu öncədən vermiş və öz siyasi-ictimai həyatında real olaraq bu istiqamətdə siyasət yürüdən ölkələrin mövcudluğu və onların hüquq bərabərliyi uğrunda mübarizə aparması bütün dünya xalqlarına və dövlətlərinə fayda gətirən bir amil kimi çıxış edir. Konstitusiyamızın 35-ci maddəsinə əsasən, hər bir qadının sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğulliyətvə iş yeri seçmək hüququ var. Demək olar ki, bütün hallarda qanun yaradıcılığı prosesində və normativ-hüquqi aktların yenilənməsi zamanı qadın hüquqları ilə bağlı məsələlər mütləq şəkildə nəzərə alınır. 2006-cı ilin dekabrında Milli Məclisdə qəbul olunmuş “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun əsas məqsədi isə kişi və qadınların ictimai həyatın bütün sahələrində bərabər imkanların təmin edilməsi, cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmaqdır. Qanun gender bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Avropa Şurasının bu məsələ ilə bağlı təşəbbüsünə fəal şəkildə qoşularaq və xarici dövlətlərin mütərəqqi təcrübəsi nəzərə alınmaqla 2010-cu ildə hazırlanmış “Məişət zorakılığına qarşı mübarizə haqqında” qanunun qəbul edilməsi ölkəmizdə ümumən bu istiqamətdə göstərilən fəaliyyətin hüquqi əsaslarının formalaşdırılması baxımından mühüm addım olmuşdur. Nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə də BMT-nin Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi Komitəsi bu hüquqi akta yüksək səviyyəli müsbət rəy vermişlər.

Bu gün yeni nəsil müstəqil dövlətlər sırasında öncül yerlərdən birini tutmağa müvəffəq olan Azərbaycanda hərtərəfli və dinamik inkişaf yolu inamla davam etdirilir, ictimai həyatın bütün sahələrində mühüm nailiyyətlər əldə edilir, insan ləyaqətinin və insanpərvərlik prinsiplərinin ali dəyərlər kimi qorunması istiqamətində ardıcıl iş aparılır, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu davamlı olaraq daha

yüksək hədəflərə doğru inkişaf edir. Müstəqillik illərində ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmini ilə bağlı həyata keçirilən islahatlar davamlı xarakter daşmışdır və bu gün də yüksələn xətlə inkişaf edir. İnsan hüquqlarının qorunmasını və inkişafını daim diqqət mərkəzində saxlayan ölkə rəhbərinin sərəncamları əsasında 2006-cı ildə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı”, 2011-ci ildə isə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Yeni prioritetlərə, çağırışlara cavab olaraq qəbul olunmuş bu strateji sənədlər insan hüquqlarının sürətlə, sistemətik və ardıcıl tərzdə inkişafı üçün ölkəmizin yol xəritəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycan dövlətinin insan hüquqlarına verdiyi ali dəyərin bariz təzahürüdür ki, yeni çağırışlar fonunda bu siyasətin inkişafının təsdiqi olaraq ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə hər il iyun ayının 18-i Azərbaycanda İnsan hüquqlarının müdafiəsi günü kimi qeyd olunur. Müqayisə üçün deyək ki, insan hüquqları ilə bağlı belə təşəbbüslə çıxış edən ölkələrin sayı çox azdır. Biz isə artıq 11 ildir ki, bu günü dövlət səviyyəsində bayram kimi qeyd edirik.

Respublikada hüquq institutlarının təkmilləşdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin və ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması, vəkillik institunun səmərəliliyinin artırılması və əhalinin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardımla təmin edilməsi istiqamətində bütün səviyyələrdə ardıcıl olaraq geniş tədbirlər həyata keçirilir. Son illər bu sahə ilə məşğul olan dövlət orqanlarının fəaliyyəti təkmilləşdirilməkdə davam etmişdir. Hakimlərin təyinatına Milli Məclisdə razılıq verilməsi kimi məsələlər, hesab edirəm ki, insan taleyinə təsir göstərən qərarların qəbulu zamanı femida nümayəndələrinin məsuliyyətinin artırılması baxımından çox önəmlidir.

Bu gün Azərbaycan ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanaraq insan hüquq və azadlıqları sahəsində yeni-yeni uğurlara imza atmaqla sürətli tərəqqi yoluna davam etməkdədir. Bu istiqamətdə reallaşdırılan siyasət ilk növbədə qanunçuluğun daha da möhkəmlənməsinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatına hesablanmışdır. Son dövrlər ölkə rəhbərliyinin siyasi iradəsinin təzahürü olaraq idarəetmə orqanlarının hətta ən yüksək səviyyələrində rüşvətxorluq və korrupsiya hallarına qarşı başlanmış genişmiqyaslı amansız mübarizə idarəetmə sisteminin mənəvi təmizliyini hədəfləməklə yanaşı, həm də

məhz bu sosial bələdan əziyyət çəkən vətəndaşların hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş addımdır.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən hüquqi islahatlar ictimai proseslərin və münasibətlərin normal şəkildə tənzimlənməsinə stimül yaradır. Bu istiqamətdə yürüdülmən siyasət Heydər Əliyev ənənələrinin layiqli davamçısı olan dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən xalqın rifahına, insan hüquq və azadlıqlarının inkişafına, siyasi, iqtisadi və sosial sferaların dəqiq tənzimlənməsinə xidmət edir. O, çıxışlarının birində hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən hüquqi islahatları, qanunvericilik sahəsində əldə olunan nailiyyətləri dəyərləndirərəkən demişdir: “...Ölkəmizdə demokratik prinsiplər və dəyərlər, insan hüquq və azadlıqları getdikcə daha dolğun və real məzmun kəsb edir, vətəndaşların milli mexanizmləri təkmilləşdirilir, bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlıq həyata keçirilir”.

Bələliklə, ölkəmizdə cəmiyyət və dövlət həyatının bütün sahələrini, eyni zamanda insan hüquqları ilə bağı olan məsələləri əhatə edən islahatlar yeni keyfiyyətdə uğurla davam edir və hakimiyyətin bütün qolları bu prosesdə fəal iştirak edir. Bütün bunlar, həmçinin milli səviyyədə formalaşmış əlverişli ictimai, siyasi, hüquqi və iqtisadi mühit öz hüquqlarına getdikcə daha səmərəli şəkildə sahib çıxan Azərbaycan vətəndaşının ölkənin parlaq gələcəyinə olan inamını daha da artırır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı
3. İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza əleyhinə Konvensiya
4. Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının 10 oktyabr 2006-cı il tarixli Qanunu
5. Лукашева Е.А. Права человека, М., 2011
6. Международные акты о правах человека. Сборник документов. М., 1998
7. Томас Бюргенталь. Международные права человека. Алматы, 1999
8. Манов Б.Г. ООН и содействие осуществлению соглашений о правах человека. М., 1999

Aytən MUSTAFAZADƏ,
AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
direktoru, h.ü.e.d., professor

PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ VƏTƏNDAŞLARIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ: BEYNƏLXALQ HÜQUQ VƏ KOSTİTUSİYA HÜQUQU ASPEKTİNDƏ

Açar sözlər: pandemiya, təsir, beynəlxalq hüquq, koronavirus, qrip, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, xəstəlik, Beynəlxalq Sağlamlıq Qaydaları

Ключевые слова: пандемия, воздействие, международное право, коронавирус, грипп, Всемирная организация здравоохранения, болезнь, Международные медико-санитарные правила

Keywords: pandemic, impact, international law, coronavirus, influenza, World Health Organization, disease, International Health Regulations

Pandemiya, böyük ərazidə, məsələn bir neçə qitədə yayılaraq böyük sayda insanlara təsir edən xəstəlikdir. Müəyyən bir xəstəliyin pandemiya hesab olunması üçün əsas şərtlər onun beynəlxalq sərhədləri aşaraq dünyanın bir çox hissəsində baş verməsi və yoluxucu xarakter daşması ilə bağlıdır.

Məsələn, xərçəng xəstəliyi bir çox insanın ölümünə səbəb olsa da, yoluxucu olmadığı üçün pandemik sayılmır [1].

Tarixdə İspan qripi, Hong Kong qripi, SARS, H7N9, Ebola, Zika daxil olmaqla, bir sıra xəstəliklər pandemiya kimi qeydə alınmışdır.

"Pandemiya" sözü yunan dilində pan "hamı" və demos "xalq" mənasını verən sözlərin birləşməsindən yaranmışdır. Bu söz, ümumiyyətlə, bir ölkə və ya bir və ya bir neçə qitədə yayılmış yoluxucu bir epidemiya deməkdir. Buna baxmayaraq, son 2 onillikdə bu termin bir çox müasir tibbi mətnlərdə müəyyənləşdirilməmişdir [5].

Bəşər tarixində QİÇS, qrip, SARS, vərəm kimi bir sıra əhəmiyyətli təsirə malik pandemiyalar qeydə alınmışdır. Pandemiya

gözlənilməz, lakin təkrarlanan hadisə olub, dünyada və cəmiyyətlərdə ağır nəticələrə səbəb olur. Məsələn, qrip pandemiyası 1500-cü illərdən bəri hər əsrdə təxminən üç dəfə və ya hər 10-50 ildən bir baş verir. 20-ci əsrdə 1918-1919-cu illərdə "İspan qrip", 1957-1958-ci illərdə "Asiya qrip" və 1968-1969-cu illərdə "Hong Kong qrip" adlandırılan 3 qrip pandemiyası qeydə alınmışdır. Bunların hər biri insan həyatına və iqtisadi inkişafa kəskin zərər vermişdir. Bundan başqa, qrip pandemiyası 1918-1919-cu illərdə dünyada 50 milyondan çox insanın ölümünə səbəb olmuş və dünya tarixində ən dağıdıcı epidemiyaya kimi müəyyən edilmişdir [9].

Ölümcül nəticələrdən başqa, pandemiya bir sıra mənfi sosial, iqtisadi və siyasi nəticələrə də səbəb olur. Misal olaraq, 2009-cu ildə H1N1 təkcə insan ölümləri ilə nəticələnməmiş, eyni zamanda səhiyyə sistemi, heyvanların sağlamlığı, kənd təsərrüfatı, təhsil, nəqliyyat, turizm və maliyyə kimi sahələrə ciddi zərbələr vurmuşdur. Bir sözlə, pandemiya hadisəsi iqtisadi və sosial cəhətdən hər kəsi təhdid edir [3].

2019-cu ilin dekabr ayında Çinin Uhan şəhərinin əhalisində pnevmoniyaya səbəb olan yeni bir virus təsbit edildi. Virus bir neçə gündən sonra bütün dünyada yayılmağa başladı. Cəmi üç ay sonra patogen dünyada insan fəaliyyətlərinin görünməmiş dərəcədə azalmasına gətirib çıxartdı.

İlk dəfə olaraq Çinin Uhan şəhərində qeydə alınmış yeni virus tərəfindən törədilən xəstəlik koronavirus xəstəliyi 2019 (COVID-19) adlandırılmışdır: CO – korona, Vİ – virus və D – xəstəlik (ingilis dilində “disease”), 19- xəstəlik 2019-cu ildə aşkarlanıb deməkdir. İlk vaxtlar bu xəstəlik “2019 yeni koronavirus”, yaxud “2019-nCoV” olaraq da adlandırılmışdır [8].

Koronavirus bugünə qədər on minlərlə insanın həyatına son verdi. 1918-1919-cu illərdə 50.000.000-dan çox insan ölümünə səbəb olmuş qrip pandemiyası ilə müqayisə olunmasa da, bu pandemiyanın nəticələrinin ağır olacağı güman edilir [7]. Pandemiyanın iqtisadiyyata vurduğu təsir baxımından vəziyyət 2008-ci ildəki maliyyə böhranından da pis ola bilər [6].

Koronavirus pandemiyası genişləndikcə bütün dünya xalqları onun mənfi nəticələrini minimuma endirmək üçün səylər göstərirlər. Pandemiya ilə mübarizə üçün müəyyən edilmiş müxtəlif tədbirlər insan həyatında məhdudiyətlər yaratdı: ümumi xəbərdarlıqlar

məcburi karantinlər və şəxslərin təcrid olunması ilə əvəzləndi, ölkələrarası və hətta, şəhərlərarası səyahət qadağaları tətbiq olundu, iş yerləri bağlandı, kütləvi tədbirlərin keçirilməsi dayandırıldı və bir çox hökumətlər fəvqəladə vəziyyət elan etdi. Belə bir vəziyyətdə beynəlxalq hüquq beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə pandemiya ilə mübarizə istiqamətində böyük rol oynayır.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) bu sahədə əsas beynəlxalq qurumdur. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra bir sıra beynəlxalq təşkilatlar yaradıldı. Bu dövrdə ÜST beynəlxalq sağlamlığın bütün məsələləri üzrə ixtisaslaşmış bir qurum olaraq yaradılmışdır. Onun Konstitusiyası 1946-cı ildə qəbul edildi və 1947-ci ildə qüvvəyə mindi. ÜST-nin Konstitusiyası təşkilat daxilində əsas qərar qəbul etmə prosedurlarına təminat verir. ÜST digər beynəlxalq təşkilatlarla müqayisədə geniş səlahiyyətlərə malikdir. Onun konstitusiyasının 21 və 22-ci maddələrinə görə bütün üzv dövlətlər milli ratifikasiya prosedurları olmadan məcburi olan qaydaları tətbiq etməlidirlər [10].

Belə ki, ÜST ilk dəfə 2005-ci ildə pandemiya ilə mübarizə qaydalarını müəyyən edən Beynəlxalq Sağlamlıq Qaydaları (BSQ) qəbul etmişdir. BSQ-nin qəbulu həmin dövr üçün mütərəqqi bir addım hesab olundu. Bu, suveren dövlətlərin birləşərək beynəlxalq ictimaiyyətin ortaq məqsədləri üçün xəstəliklərə nəzarət və onlarla mübarizə üsulları üçün atılan addım idi.

Üstəlik, ÜST koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar bəyanatlar, bəyannamələr və təlimatlar verməklə fəal şəkildə məşğul olmuş, onun tövsiyələrinin tətbiqi Çində pandemiya ilə mübarizədə müsbət nəticələr vermişdir [9].

Pandemiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin əsasını təşkil edən amillərdən biri də insan hüquqlarının qorunması məsələsidir. BSQ-nin 3 və 32-ci maddələri insan hüquqlarına hörmət etməyə çağırır. Bununla belə, BSQ-nin 85-ci maddəsində hansı hüquqların təhlükə altına olması barədə heç bir dəqiqləşdirmə olmadığı kimi, həmin hüquqların konkret vəziyyətlərdə müdafiə edilməsi qaydaları da izah edilmir. BSQ-nin 32-ci maddəsi səyyahların “ləyaqətinə, insan haqlarına və əsas azadlıqlarına” hörmət etməyi aşılamanı çox açıq bir müddəadır [10]. Bu onu deməyə əsas verir ki, pandemiya ilə mübarizə üçün təşkil olunmuş tədbirlər zamanı, xüsusilə, karantin, insanların hərəkət etmələrinin məhdudlaşdırılması tədbirləri

çərçivəsində mülki, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni hüquqların icrası məhdudlaşdırılır.

Məcburi təcrid olunma və karantin sosial uzaqlaşdırıcı tədbirlərdir. Bu hallarda şəxslər, müəyyən vəziyyətlər istisna olmaqla, müəyyən bir müddət ərzində bağlı bir məkanda qalmaq məcburiyyətindədirlər. BSQ-nin 1-ci maddəsinə görə, təcrid etmə infeksiyaya yoluxması təsdiqlənmiş şəxslər üçün, karantin isə, infeksiyaya yoluxma diaqnozu olmayan, lakin, məsələn, insanlarla təmasda olduqları üçün infeksiyaya yoluxduqlarından şübhələnən şəxslər üçündür [4]. Bu cür tədbirlərin tətbiqi, əsasən, müalicəsi olmayan pandemiya ilə mübarizə zamanı zəruri hesab olunur. Belə tədbirlər şəxslərin hərəkət sərbəstliyini məhdudlaşdırır. Pandemiya ilə mübarizə tədbirləri zamanı şəxslərin karantin qaydalarına əməl etmədiyi hallarda azadlığın məhdudlaşdırılması, hətta həbs cəzası da tətbiq oluna bilər. Məsələn, Kuba hökuməti HIV / AIDS xəstələrini 1986-1989-cu illər arasında məcburi təcrid vəziyyətində saxlamışdır [10].

Fövqəladə hal elan olunmadığı halda, məcburi təcrid etmə və karantin tədbirlərinin tətbiqinə qərar verərkən insan hüquqlarının qorunması baxımından müəyyən bir risk qiymətləndirməsi aparılması zəruridir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müəyyən şərtlər daxilində təcrid etmə və karantin tədbirlərini məqsədamüvafiq hesab etmişdir [2].

NƏTİCƏ

Yeni növ koronavirus (COVID-19) infeksiyasının dünya miqyasında yayılması, pandemiya qarşı reaksiya zamanı beynəlxalq hüquq və digər əlaqəli hüquq sahələrini diqqət mərkəzinə gətirdi. Əlbəttə ki, beynəlxalq hüquq virusa qarşı mübarizə üçün ən vacib vasitə deyil, lakin o əhəmiyyətli vasitələrdən biridir. Pandemiya və onunla mübarizə tədbirlərini idarə etmək üçün qanunlar qəbul olunmalı və onlar beynəlxalq qanunvericilik, yəni BSQ-nin müddəaları ilə uyğunlaşdırılmalıdır. Araşdırmadan görünür ki, ÜST-nin tövsiyələrinə əməl etmək, BSQ-nin tətbiqi pandemiya ilə mübarizədə Çin də daxil olmaqla, bir çox ölkələrin təcrübəsində müsbət nəticə vermişdir. Lakin, ÜST-nin tövsiyələrinə əməl etməyən ölkələr də mövcuddur. İstənilən halda, bu o demək deyildir ki, ÜST lazımsız bir qurumdur. Çünki, onun qəbul etdiyi qaydalar olmasa idi, bugün dünyada xəstəliklərlə

mübarizə tədbirlərinin tənzimlənməsi zamanı böyük çətinliklər yaranardı. Bu da onu deməyə əsas verir ki, beynəlxalq hüququn və beynəlxalq təşkilatların pandemiya ilə mübarizədə rolu danılmazdır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. A. M., Dumar (2009). Swine Flu: What You Need to Know. Wildside Press LLC;

2. Directly interpreting restrictions of movement in the context of infectious diseases, ECtHR, Enhorn v Sweden, Appl. no. 56529/00, Judgment of 25 January 2005. paras. 43-45. A more expanded analysis of the case and the Court's reasoning, "The Exercise of Public Health Powers in Cases of Infectious Disease: Human Rights Implications" (2006), 14 Medical Law Review, 140-143;

3. Drake, T. L., Chalabi, Z., & Coker, R. (2012). Cost-effectiveness analysis of pandemic influenza preparedness: what's missing? Bull World Health Organ, 90(12), 940-941. doi: 10.2471/BLT.12.109025;

4. Lawrence Gostin and Benjamin E Berkman, "Pandemic Influenza: Ethics, Law, and the Public's Health" (2007), 59 Administrative Law Review, 171; A Wilder-Smith and David Freedman, "Isolation, quarantine, social distancing and community containment: pivotal role for old-style public health measures in the novel coronavirus (2019-nCoV) outbreak" (2020) 27 Journal of Travel Medicine, 2;

5. Morens, D. M., Folkers, G. K., & Fauci, A. S. (2009). What is a pandemic? J Infect Dis, 200(7), 1018-1021. doi: 10.1086/644537

6. "Much of global commerce has ground to a halt. Business and the pandemic", The Economist (21 March 2020), available at <https://econ.st/2Jd0jVb>;

7. Joachim Müller-Jung, "Eine unvergleichbare Pandemie", Frankfurter Allgemeine Zeitung, 14 March 2020;

8. <https://www.unicef.org>;

9. <https://www.who.int>;

10. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3561650.

ЗАЩИТА ПРАВ ГРАЖДАН ПРИ ПАНДЕМИИ: В АСПЕКТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Пандемия имеет давнюю историю, но сам термин еще предстоит определить во многих медицинских текстах. В истории человечества было зафиксировано несколько значительных пандемий, где связанные с пандемией кризисы оказали огромное негативное воздействие на здоровье, экономику и даже национальную безопасность во всем мире. В этой статье исследуется литература по концепции и истории пандемий, приводится краткое изложение основных особенностей пандемий в отношении воздействия на международное право и права человека и анализируется роль Всемирной организации здравоохранения в борьбе с пандемиями.

PROTECTION OF CITIZENS 'RIGHTS DURING THE PAN- DEMY: IN THE ASPECT OF INTERNATIONAL LAW AND CONSTITUTIONAL LAW

SUMMARY

The Pandemic has a long history, but the term itself is yet to be defined by many medical texts. There have been a number of significant pandemics recorded in human history where pandemic related crises have caused enormous negative impacts on health, economies, and even national security globally. This article explores the literature for the concept and history of pandemics, providing a summary of key features of pandemics on the impacts on international law and human rights and analysing the role of World Health Organization to combat with pandemics.

Kamran ŞƏFİYEV

Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin hakimi

MÜLKİYYƏT HÜQUQU KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNİN QƏRARLARINDA

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ən böyük üçüncü fəslə bütünlüklə əsas insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına həsr edilmişdir. Həmin fəsildə demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquqlar və azadlıqlar, onların reallaşdırılması mexanizmləri nəzərdə tutulmuşdur.

Konstitusiya quruluşunun xüsusiyyətlərindən biri kimi, iqtisadi fəaliyyət azadlığı, mülkiyyət növlərinin müxtəlifliyi və onların müdafiəsinə verilən təminat, hər bir şəxs üçün layiqli həyat şəraitinin və azad inkişafın təmin olunmasına istiqamətlənmiş sosial dövlət konsepsiyası ölkə Konstitusiyasında geniş əksini tapmışdır.

Azad bazar iqtisadiyyatı yolunu seçən ölkələrdə mülkiyyət hüququ, mülkiyyət toxunulmazlığı əsas hüquqlardan biridir.

Mülkiyyət hüququ ən qədim və əsas hüquqlardan biridir. Mülkiyyət hüququ hamı tərəfindən tanınılan hüquqdur və ali insani dəyərləri özündə əks etdirən demokratik cəmiyyətin, hüquqi dövlətin təməl daşlarından biri hesab edilir. Mülkiyyətə malik olan şəxs özünü daha sərbəst hiss edir, mülkiyyət növünü azad şəkildə seçir və şəxsiyyətini hərtərəfli inkişaf etdirir. Mülkiyyət insanın müstəqilliyinin və gələcək günə əminliklə baxılmasının əsasıdır.

Mülkiyyət hüququnun ümumbəşəri dəyərlər sırasında olması qəbul edilmiş bir sıra beynəlxalq sənədlərdə də öz əksini tapmışdır. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 16-ci maddəsində göstərilir ki, hər bir şəxsin həm təkbaşına, həm də müştərək mülkiyyətə sahib olma hüququ var. Heç kəs özbaşına olaraq mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz.

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsində deyilir ki, hər bir fiziki və ya hüquqi şəxs öz əmlakı üzərində maneəsiz sərəncam vermək hüququna malikdir. Heç kəs, ictimai maraqlarla bağlı

qanunda və beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərdə nəzərdə tutulan şərtlər istisna olmaqla, öz mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Həmin müddəalar dövlətin vergiləri və başqa ödənişlərin ödənilməsi və mülkiyyətin ümumi maraqlara uyğun istifadə etməsi ilə bağlı nəzərəti həyata keçirilməsi üçün müfəviq qanunların icrasını təmin etmək hüququnu məhdudlaşdırmır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası mülkiyyət hüququnu tanıyır və müdafiə edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər.

Konstitusiyanın 29-cu maddəsinə əsasən hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təbii və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları və ya ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarları Konstitusiyanın müddələrinin aliliyinin təmin olunması, insan hüquqları və azadlıqlarının – bərabərlik hüququ, mülkiyyət hüququ, sosial təminat hüququ, əmək hüququ, hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatının həyata keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Konstitusiya Məhkəməsi demokratik, hüquqi dövlətdə mülkiyyət hüququnun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, öz qərarlarında bu hüquqla bağlı hüquqi mövqelər formalaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi mülkiyyət hüququ ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul edib. Bu qərarlar mülkiyyət hüququnun müxtəlif aspektlərini əhatə edir.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyində "əmlak" kateqoriyası geniş mənada başa düşülür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin müddələrinə əsasən mülkiyyət hüququ – subyektin ona mənsub əmlaka (əşyaya) öz istədiyi kimi sahib olmaq, ondan istifadə etmək və

ona dair sərəncam vermək üzrə dövlət tərəfindən tanınan və qorunan hüququdur. Mülki Məcəllənin 135-ci maddəsində əşya hüququnun obyektləri göstərilmişdir. Həmin maddəyə görə əşyalar daşınmaz və daşınar ola bilər. Torpaq sahələri, yer təkisi sahələri, ayrıca su obyektləri, meşələr, çoxillik əkmələr, binalar, qurğular və torpaqla möhkəm bağlı olan digər əşyalar, yəni təyinatına tənəsübsüz zərər vurulmadan yerinin dəyişdirilməsi mümkün olmayan obyektlər daşınmaz əşyalardır. Daşınmaz əşyalara aid edilə bilməyən bütün əşyalar daşınar əşyalar sayılır. Pullar və qiymətli kağızlar da əşyadır.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi mülkiyyət hüququ ilə bağlı qərarlarında "əmlak" anlayışına geniş təfsir vermişdir. Avropa Məhkəməsi öz qərarında göstərmişdir ki, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsinin 1-ci hissəsində "mülkiyyət" anlayışı fiziki mallar üzərində mülkiyyətlə məhdudlaşmayan müstəqil mənaya malikdir və daxili qanunvericilikdəki formal təsnifatdan asılı deyil: məsələ bütövlükdə nəzərdən keçirilən işin halları ilə həmin maddə əsasında müdafiə olunan əhəmiyyətli mənafələr üzərində tutulun ərizəçiyə təqdim edilib-edilməməsinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Müvafiq olaraq, bu müddəanın məqsədləri üçün fiziki mallarla yanaşı, əmlakı təşkil edən bəzi digər hüquqlar və maraqlar da "əmlak hüquqları" və beləliklə, "mülkiyyət" kimi qiymətləndirilə bilər. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin formalaşmış presedent hüququna əsasən daşınar və daşınmaz əmlak, maddi və qeyri-maddi maraqlar (səhmlər, patent, arbitraj qətnaməsi, pensiya hüququ və s.) əmlak anlayışına aiddir.

T.Mənsurovun şikayəti ilə əlaqədar 5 dekabr 2011-ci il tarixli qərarında da Konstitusiya Məhkəməsi Mülki Məcəllənin 135-ci maddəsində istinad edərək "əmlak" kateqoriyasına geniş mənada yanaşmışdır.

Mülkiyyət hüququnun digər mühüm məsələsi həmin hüququn yaranmasıdır. Mülkiyyət hüququ müəyyən hüquqi faktın və ya belə faktların məcmusunun mövcudluğu zamanı yaranır. Mülkiyyət hüququnun yaranması üsullarından biri bu hüququn müqavilə üzrə əldə edilməsindən ibarətdir. Lakin mülkiyyət hüququnun komponentlərinin (sahiblik, istifadə və sərəncam) yaranması müxtəlif qaydada tənzimlənir.

Belə ki, daşınmaz əmlaka sahiblik və istifadə hüququ onun barəsində əqdin notariat qaydasında təsdiq edildiyi andan əmələ gəlir.

Daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək hüququ isə, həmin əmlakın daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində ərazi üzrə qeydiyyat tarixindən əmələ gəlir.

Göründüyü kimi, mülki qanunvericilikdə sahiblik və istifadə hüququndan fərqli olaraq sərəncam vermək hüququnun yaranmasını əmlakın daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alındığı andan əmələ gəlməsi ilə əlaqələndirilir.

Mülkiyyət hüququnun əhəmiyyətli elementlərindən biri olan sərəncam hüququnun həyata keçirilməsi əmlakın mənsubluğunun, vəziyyətinin və ya təyinatının dəyişdirilməsi ilə nəticələnir. Əmlaka dair sərəncam hüququ əmlakın (əşyanın) hüquqi müqəddəratını təyin etməyin hüquqi cəhətdən təmin edilmiş imkanındır. Bu hüquq əşyanın hüquqi və faktiki cəhətdən taleyinin müəyyən olunmasına imkan verir. Sərəncam aktı əmlakın məxsusluğunu, vəziyyətini və ya təyinatını dəyişdirməyə yönələn hüquqi faktdır. Sərəncam vermək hüququ mülkiyyətçiyə öz əmlakı barəsində istənilən mülki-hüquqi əqd, o cümlədən girov və ya ipoteka müqaviləsi bağlamaq imkanı verir.

Mülkiyyətçi öz əmlakını satmaq, icarəyə vermək, girov qoymaq, bağışlamaq barədə öz mülahizəsinə görə qərar qəbul edə bilər. Əmlak üzərində sərəncam verərkən mülkiyyətçi konkret şəxslə (məsələn, əmlakı alanla, girov götürənlə və s.) hüquqi münasibətə girir. Bununla belə, sərəncam hüququnun həyata keçirilməsi mülki münasibətlərin digər subyektlərinin maraqlarına toxuna bilər.

Sərəncam hüququ sərəncam verən tərəfin daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinə əsasən bu hüquqa malik olması ilə təsdiqlənir.

Sərəncam hüququnun yaranmasının qeydiyyatla əlaqələndirilməsi Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında da öz əksini tapmışdır. Daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququnun əmələ gəlməsində dövlət qeydiyyatının əhəmiyyətini açıqlayaraq, Konstitusiya Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində təsbit edilmiş mülkiyyət hüququnun təminatı mexanizmi məhz daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydiyyat əsasında həyata keçirilir. Daşınmaz əmlaka aid olan məlumatların vahid dövlət reyestrində qeydiyyatı həm dövlət, həm də mülkiyyətçilərin mənafelərinin qorunması baxımından vacibdir. Daşınmaz əmlakın dövlət qeydiyyatının nəticəsində şəxsin qanuni əsaslarla əldə etdiyi müvafiq daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququnun tanınması bu hüququn pozulmasının və mübahisə edilməsinin qarşısını alır. Daşınmaz əmlakın dövlət qeydiyyatı əmlaka dair mülkiyyət hüququnu

təsdiqləyən sənədlərin həqiqiliyinə və əsaslılığına təminat kimi qiymətləndirilir. Dövlət orqanlarının bu istiqamətdəki fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən biri isə hər kəsin hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasıdır. Bu baxımdan qeyd olunan sahədə dövlət orqanlarına həvalə edilmiş səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi nəticəsində hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxsin hüquqlarının, o cümlədən mülkiyyət hüquqlarının tam həcmdə reallaşdırılmasının əsassız olaraq məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. (Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 178.8-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 25 oktyabr 2010-cu il tarixli Qərarı).

Daşınmaz əmlaka aid olan məlumatların vahid dövlət reyestrində qeydiyyatı həm dövlət, həm də mülkiyyətçilərin mənafelərinin qorunması baxımından vacibdir. Daşınmaz əmlakın dövlət qeydiyyatı nəticəsində şəxsin qanuni əsaslarla əldə etdiyi müvafiq daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququnun tanınması bu hüququn pozulmasının qarşısını alır. Daşınmaz əmlakın dövlət qeydiyyatı əmlaka dair mülkiyyət hüququnu təsdiqləyən sənədlərin həqiqiliyinə və əsaslılığına təminat kimi qiymətləndirilir. Dövlət orqanlarının bu istiqamətdəki fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən biri isə hər kəsin hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasıdır. Bu baxımdan qeyd olunan sahədə dövlət orqanlarına həvalə edilmiş səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi nəticəsində hər bir fiziki və ya hüquqi şəxsin hüquqlarının, o cümlədən mülkiyyət hüquqlarının tam həcmdə reallaşdırılmasının əsassız olaraq məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin mülkiyyət hüququnun yaranmasının dövlət qeydiyyatı ilə əlaqələndirilməsi mülkiyyət hüququnun tərkib hissəsi olan sahiblik və istifadə hüquqlarını istisna etmir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi daşınmaz əmlaka sahiblik və istifadə hüququ onun barəsində əqdin notariat qaydasında təsdiq edildiyi andan yaranır.

Bununla bağlı, V.Q.Teryoxinin şikayəti ilə əlaqədar Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 15 yanvar 2010-cu il tarixli qərarında mülkiyyət hüququnun məzmununu təşkil edən sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ ilə bağlı aşağıdakı hüquqi mövqə formalaşmışdır: “Mülki və torpaq qanunvericiliyin müddəalarından da göründüyü kimi, tərəflərin razılığı ilə yanaşı, daşınmaz əmlakın dövlət reyestrində qeydə alınması barədə zəruri şərt həmin əşyaya mülkiyyət hüququnun tam həcmdə əldə edilməsi, xüsusilə də şəxsin onun barəsində sərəncam vermək hüququnun yaranması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb

edir. Lakin daşınmaz əmlak kimi torpaq sahəsinə mülkiyyət hüququnun yaranmasının və dövlət tərəfindən müdafiə olunmasının dövlət qeydiyyatı ilə əlaqələndirilməsi belə əmlakı qanunvericiliyə müvafiq olaraq əldə etmiş şəxslərin mülkiyyət hüququnun tərkib hissəsi olan sahiblik və istifadə hüquqlarına malik olmasını istisna etmir.”

Konstitusiya Məhkəməsi bu hüquqi mövqeyini bir daha M.Bayramovun şikayəti ilə bağlı 9 iyun 2011-ci il tarixli qərarında təsdiq etmişdir. Həmin qərarla qeyd olunur ki, dövlət orqanları tərəfindən torpaq sahəsinin ayrılması barədə verilmiş sənədlər sahiblik və istifadə hüququnun yaranması üçün əsasdır. Yəni, dövlət qeydiyyatından keçmədiyi halda da, vətəndaş dövlət orqanlarının verdiyi müvafiq qərarlar əsasında mülkiyyət üzrə sahiblik və istifadə hüququnu əldə edir.

Konstitusiya Məhkəməsi mülkiyyət hüququnun konstitusiya normalarının bəzi təminatlarını öz qərarında daha ətraflı inkişaf etdirmişdir. Belə ki, Konstitusiyasının 29-cu maddəsinə əsasən əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Bu konstitusiya normadan irəli gələn və onu inkişaf etdirən Konstitusiya Məhkəməsi mülkiyyət hüququnun müdafiə olunmasına yönəlmiş hüquqi mexanizmləri müəyyənləşdirmişdir.

Bununla əlaqədar Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğunluğu haqqında” 12 yanvar 1999-cu il tarixli qərarını qeyd etmək lazımdır. Həmin qərarla göstərilir ki, cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulan əmlakın hamısının müsadirəsi cəzanın məqsədinə uyğun deyildir. Belə ki, əmlakın hamısının müsadirəsi nəinki məhkumun, həmçinin onun himayəsində olan yetkinlik yaşına çatmamış uşaqlarının, yaşlı valideynlərinin, ərinin (arvadının) mülkiyyət hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına, onların maddi vəziyyətinin ağırlaşmasına səbəb olur. Məhkumun xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakının hamısının məcburi qaydada, əvəzsiz olaraq dövlət mülkiyyətinə alınmasını nəzərdə tutan müddəaları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğun hesab edilə bilməz.

Digər bir əsas məsələ alqı-satqı müqaviləsinin etibarsız hesab edildiyi zaman mülkiyyət hüququnun təmin edilməsidir. Alqı-satqı müqaviləsi ikili xarakter daşıyır. Alqı-satqı müqaviləsinə görə satıcı əşyanı alıcının mülkiyyətinə verməyi, alıcı isə əşyanı qəbul edib

əvəzində müəyyənləşdirilmiş pul məbləğini (qiyməti) ödəməyi öhdəsinə götürür. Eyni zamanda mülki qanunvericilikdə alqı-satqı müqaviləsi etibarsız hesab edildikdə alıcının və satıcının hüquqi statusunun ilkin vəziyyətə qaytarılması nəzərdə tutulur. İlkin vəziyyətə qaytarılması alıcının ödədiyi məbləğin ona qaytarılması deməkdir. Belə ki, əqd etibarsız olduqda isə tərəflərdən hər biri əqd üzrə aldığılarının hamısını digər tərəfə qaytarmağa, alınanları eyni ilə qaytarmaq mümkün olmadıqda isə (o cümlədən alınanlar əmlakdan istifadədə, görülmüş işdə və ya göstərilmiş xidmətdə ifadə olunduqda) onun dəyərini pulla ödəməlidir (Mülki Məcəllənin 337.5-ci maddəsi).

Bununla bağlı Konstitusiya Məhkəməsi hüquqi mövqeyini “T.Mənsurovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının 4 oktyabr 2010-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 5 dekabr 2011-ci il tarixli qərarında bildirmişdir. Həmin qərarla göstərilir ki, alqı-satqı müqaviləsini etibarsız hesab etməklə tərəflərin hüquqi statusunu ilkin vəziyyətə qaytarılması təkcə onların əqd üzrə xərclərin ödənilməsi ilə məhdudlaşmamalıdır. Belə ki, Mülki Məcəllənin 337.5-ci maddəsi tətbiq edildiyi halda mübahisəli əmlakın yaxşılaşdırılmasına çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsinin tələb edilməsinin mümkünlüyü Mülki Məcəllənin 21-ci maddəsinin müddəasından irəli gəlir.

Konstitusiya Məhkəməsi daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinin mülki dövriyyənin təmin edilməsi sahəsində təyinatı ilə bağlı qərarlar qəbul etmişdir.

Daşınmaz əşyalar üzərində əşya hüquqlarının şəffaflığı daşınmaz əşyaların dövlət reyestrindəki qeydiyyatla təmin edilir. Belə ki, daşınmaz əşya üzərində əşya hüquqlarının qeydiyyatını dövlət özü aparır və qəbul etdiyi qanun-lar vasitəsilə də şəxsləri özünün apardığı bu qeydiyyata görə hərəkət etməyə vadar və məcbur edir. Bu səbəbdən də mülki hüquq subyektləri dövlət tərəfindən aparılan bu qeydiyyata arxayın olaraq daşınmaz əşya ilə bağlı əşya hüquqlarını əldə etdiklərini güman etməkdə tam haqlı hesab olunurlar.

Mülki Məcəllənin 140-cı maddəsi, eləcə də “Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 16.6-cı maddəsində dövlət reyestrinin açıqlığı prinsipindən irəli gələrək daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinin məzmununun həqiqiliyi və tamamlığı prezumpsiyası öz əksini tapmışdır. Belə ki, reyestrin məzmununun qeyri-dəqiqiliyi sübuta yetirilməyincə, həmin məzmunun

həqiqiliyi və tamamlığı prezumpsiyası qüvvədədir. Əqd əsasında özgəninkiləşdirənin adına qeydiyyat alınmış hər hansı bir hüququ əldə edən şəxsin xeyrinə reyestrdəki qeyd, bu qeydə dair etirazın reyestrə daxil edildiyi və ya əldə edən şəxsin qeydin qeyri-dəqiq olmasını bildiyi hallar istisna olmaqla, həqiqi hesab edilir.

Dövlət reyestrinin məzmununun həqiqiliyi və tamamlığı prezumpsiyası dövlət orqanının həyata keçirdiyi reyestrə ictimai inam və hüquqi etimadın təmin edilməsi məqsədi daşıyır.

“Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında” Qanunun 2-ci maddəsinə görə, daşınmaz əmlaka mülkiyyət və digər əşya hüquqlarının dövlət qeydiyyatı Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq daşınmaz əmlaka hüquqların əmələ gəlməsinin, məhdudlaşdırılmasının (yüklülüynün) başqasına keçməsinin və bu hüquqlara xitam verilməsinin dövlət tərəfindən tanınması və təsdiq edilməsi barədə hüquqi aktdır. Belə hüquqi akta ictimai güvənin və etimadın təmin edilməsi üçün daşınmaz əmlakın dövlət reyestrinin məzmununun həqiqiliyi və tamamlığı prezumpsiyası qəbul edilmişdir. Bu prezumpsiyaya əsasən, dövlət orqanının həyata keçirdiyi reyestrə və verdiyi hüquqi aktın məzmununa inanaraq əşya üzərində hüquqlar əldə edən vicdanlı üçüncü şəxslərin hüquqları dövlət tərəfindən qorunur (Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Xalq Bank” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin şikayəti üzrə 2018-ci il 18 iyul tarixli Qərarı).

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.1-ci, 228.2-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.1-ci və 30.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2014-cü il 16 dekabr tarixli Qərarında isə Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu Konstitusiyada təsbit edilmiş mülkiyyət hüququna mümkün məhdudiyətlərin hədləri ilə əlaqədar əvvəlki qərarlarında formalaşdırdığı hüquqi mövqelərə istinadən bir daha qeyd etmişdir ki, bu hüququn məhdudlaşdırılması qanunçuluğun tələbinə cavab verməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə tətbiq edilməli, mütənasib olmalı və bu konstitusion hüququn mahiyyətini dəyişməməlidir. Bu cür məhdudiyətin mümkünlüyü və onun xarakteri layiqli həyat səviyyəsi də daxil olmaqla, konstitusion əhəmiyyətli dəyərlərin müdafiəsi ilə şərtləndirilməlidir. Vətəndaşın sosial müdafiəsinin və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısı dövlətin sosial sahədə konstitusion məqsədləri sırasında göstərilməsi və Konstitusiyada heç kəsin yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum olunmasının mümkünsüzlüyünün müəyyən edilməsi mənzil münasibətləri sahəsində dövlətin siyasətinin vacib-

liyinə və konstitusiya əhəmiyyətli olduğuna dəlalət edir. Buna görə, konstitusiya əsasları olan dövlətin mənzil siyasəti üzrə qəbul edilən qərarlar Konstitusiyadan irəli gələn şərtlərə riayət olunmaqla, mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması üçün əsas kimi çıxış edə bilər. Lakin hər bir halda belə məhdudlaşdırma qarşıya qoyulmuş məqsədə əgəlabatan şəkildə mütənasib olmaqla mülkiyyətinin üzərinə fərdi və həddən artıq yük qoymamalıdır. Yaşayış sahəsinə mülkiyyət hüququnun qanunverici tərəfindən tənzimlənməsi yaşayış sahəsinin mülkiyyətinin ailə üzvləri də daxil olmaqla müvafiq hüquq münasibətlərinin bütün iştirakçılarının hüquq və maraqlarının ədalətli və əgəlabatan tarazlığı əsasında həyata keçirilməlidir. Bu konstitusiya məqsədə çatmaq üçün belə tənzimləmə həm də məhkəmələr tərəfindən konkret işin faktiki hallarının müəyyənləşdirilməsi və araşdırılması, bu halların əsasında yaranan və ya yarana biləcək müxtəlif halların nəzərə alınması və nəticə etibarilə konstitusiya hüquq və azadlıqlarının əsassız və həddən artıq məhdudlaşdırılmaması məqsədilə differensiasiyalaşdırılmış (fərqli) yanaşmanın tətbiq olunmasını mümkün etməlidir. Bundan əlavə, müvafiq hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının maraqlarının ədalətli və əgəlabatan tarazlaşdırılması qüvvədə olan hüquqi tənzimləmə sisteminin əsasında, bütün hüquq sahələrinin normaları nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyət göstərdiyi 22 ilin təcrübəsi göstərir ki, Konstitusiya Məhkəməsi mülkiyyət hüququnun təmin edilməsi istiqamətində fəal çalışmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası.
3. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “T.Mənsurovun şikayəti üzrə AR Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının 4 oktyabr 2010-cu il tarixli qərarının AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 05 dekabr 2011-ci il tarixli Qərarı.
4. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 178.8-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 25 oktyabr 2010-cu il tarixli Qərarı.

5. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “V.Q. Teryoxinin şikayəti ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 02 iyun 2009-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 15 yanvar 2010-cu il tarixli Qərarı.

6. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Müşfiq Bayramovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Mülki kollegiyasının 12 fevral 2009-cu il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 09 iyun 2011-ci il tarixli Qərarı.

7. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğunluğu haqqında” 12 yanvar 1999-cu il tarixli Qərarı.

8. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun ““Xalq Bank” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin şikayəti üzrə AR Ali Məhkəməsinin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının 18 oktyabr 2017-ci il tarixli qərarının AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 18 iyul 2018-ci il tarixli Qərarı.

9. Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.1-ci, 228.2-ci və Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.1-ci və 30.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 16 dekabr 2014-cü il tarixli Qərarı.

10. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав // Российская акад. наук, Ин-т государства и права. М., 2009. С. 175.

11. Андреева Г.Н. Объекты права собственности в конституциях зарубежных стран: ретроспективный взгляд. Конституционное и муниципальное право. 2007. № 1-2.

Джейхун ГАРАДЖАЕВ

Судья Конституционного суда
Азербайджанской Республики, д.ю.н.

НАДЛЕЖАЩАЯ ПРАВОВАЯ ПРОЦЕДУРА КАК ГАРАНТИЯ ЗАЩИТЫ МАТЕРИАЛЬНЫХ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И СВОБОД ИНДИВИДА

В статье получила дополнительную аргументацию важность надлежащей материальной и процессуальной правовой процедуры как гарантии защиты конституционных прав (на материалах практики Конституционного суда Азербайджанской Республики). Обусловлена целесообразность установления стандартов надлежащей правовой процедуры в таких процессуальных механизмах, как судебный контроль и эффективность расследования в Азербайджанской Республике, в первую очередь для защиты личной неприкосновенности и предотвращения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, с обязательным учетом соответствующей практики Европейского суда по правам человека.

***Ключевые слова:** надлежащая правовая процедура, гарантии конституционных прав человека, материальная правовая процедура, судебный контроль, Конституционный Суд Азербайджанской Республики, Европейский Суд по правам человека.*

DOI:

В современной литературе по публично-правовой проблематике все чаще подчеркивается связь между надлежащей юридической (правовой) процедурой и уровнем гарантированности прав и свобод личности.

М.С. Смольянов отмечает, что "юридическая процедура есть нормативно установленный официальный порядок деятельности публично-властных субъектов (государственных и иных органов и должностных лиц), направленный на достижение кон-

кретных, указанных выше, правовых целей. Можно заметить закономерность: там, где наиболее развиты юридические процедуры, там и высокий уровень гарантированности прав и свобод личности. И наоборот, в тех социальных системах, где публично-властная деятельность произвольна, где она не подвергается регулированию или регулируется незначительно, не рационально и нецелесообразно – там и права человека не защищены и нарушаются частым произволом"¹. Следует согласиться с этими тезисами. Их актуальность и обоснованность подтверждается также правовыми позициями Европейского Суда по правам человека².

Однако, правовая процедура может быть надлежащей лишь в том случае, если она отвечает такой ценности конституционализма, как справедливость. Навряд ли может вызвать возражения тезис о том, что несправедливая правовая процедура может рассматриваться как процедура, имеющая надлежащий характер.

¹ Смольянов М.С. Юридическая процедура как гарантия прав человека : Дис ... канд. юрид. наук. М., 2011. С. 7-8.

² Постановления Европейского суда по правам человека по статье 3 Конвенции 1950 г., связанные с проблемами эффективности расследования: Case of Bouyid v. Belgium // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of El-Masri v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Mocanu and others v. Romania // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Magnitskiy and others v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020. Постановления Европейского суда по правам человека по статье 5 (3) Конвенции 1950 г., связанные с проблемами содержания под стражей до суда: Case of Buzadji v. Republic of Moldova // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Merabishvili v. Georgia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Idalov v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Smirnova v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020. Постановления Европейского суда по правам человека по статье 5 (4) Конвенции 1950 г., связанные с проблемами процессуальных гарантий прав человека: Case of Idalov v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of A. and others v. the United Kingdom // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Nikolova v. Bulgaria // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Kampanis v. Greece // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Reinprecht v. Austria // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Turcan v. Moldova // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Korneykova v. Ukraine // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020, Case of Çatal v. Tukey // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020.

Поскольку понятия о том, что является справедливым, а что – нет, эволюционируют вместе с обществом, невозможно раз и навсегда определить сущность и содержание принципа надлежащей правовой процедуры. В связи с этим, органы конституционной юрисдикции и Европейский суд по правам человека регулярно критично оценивают собственные наработки в этой сфере, постоянно совершенствуя свои правовые позиции.

Оценка надлежащей правовой процедуры через фильтр справедливости делает актуальным ее изучение не только с процессуально-правовой, но и с материально-правовой точки зрения (*Substantive due process*). А.Е.Герасимова справедливо утверждает, что "в отличие от процессуальной надлежащей правовой процедуры, материальная надлежащая правовая процедура не связана с точечными гарантиями, направлена на исправление законодательной ошибки, исходит из тезиса о том, что ни одно действие правительства, ни один принятый им закон не может посягать на основополагающие права и свободы граждан"¹. А.Е.Герасимова, конкретизируя положения о материальной надлежащей правовой процедуре, пишет о ней на примере практики Верховного Суда США:

"рассматривая вопрос о соблюдении законодателем принципа "материальной надлежащей правовой процедуры", мы неизменно сталкиваемся с необходимостью соотнесения ценностей самого высокого порядка, таких как частная собственность, с одной стороны, и общественное благополучие, с другой, жизнь и здоровье, с одной стороны, и свобода самоопределения, с другой и т.д.

Противопоставляя указанные ценности, Верховный Суд ищет грань справедливости, где интересы всех групп уравновешены, и эта грань и признается им надлежащей правовой процедурой, допустимым на том или ином этапе развития государства и общества пределом вмешательства государства в дела граждан"².

¹ Герасимова А.Е. Правило о надлежащей правовой процедуре как базовая конституционная гарантия судебной защиты прав граждан в США. Актуальные проблемы российского права. 2015. № 3. С. 58.

² Там же. С. 64.

Иными словами, материальная надлежащая правовая процедура тесно связана не только с принципом справедливости, но и с принципом приоритета прав и свобод личности перед интересами государства, – ведь, по сути, речь идет о том, что при нормативном закреплении тех или иных процедур государство должно избегать нарушений прав и свобод человека и гражданина.

Следует подчеркнуть и наличие тесной связи принципа материальной надлежащей правовой процедуры с принципом законности. Эту связь удачно охарактеризовали А.А. Мишин и В.А. Власихин: "доктринальный термин "материальная правовая процедура" внешне противоречив, так как он смешивает две юридические категории – материальное право и процессуальное право, отражающие разные аспекты правового регулирования. Однако американская юриспруденция, используя этот термин, исходит не из первоначального процессуального значения понятия "надлежащая правовая процедура", а из его широкого понимания как "законности" вообще – в сферах материальных и процессуальных правоотношений"¹.

Однако гораздо более часто в юридической литературе речь идет именно о принципе процессуальной надлежащей правовой процедуры (*procedural due process*).

Значимость юридических процедур для гарантирования прав и свобод человека в настоящее время может быть оценена как чрезвычайно высокая. На современном этапе развития правовой системы все больше и больше внимания уделяется не дальнейшему усовершенствованию норм материального права, а оптимизации сущности и содержания норм процессуального права, создающие с одной стороны эффективные условия реализации материального права и с другой стороны справедливые процессуальные механизмы для их защиты нарушенных материальных прав.

Не являются исключением конституционные права и свободы человека. Материальные нормы этого конституционно-правового института имеют своим основным идеологическим источником соответствующие международные стандарты,

¹ Мишин А.А., Власихин В.А. Конституция США: политико-правовой комментарий. М.: Междунар. отношения, 1985. С. 292.

и, следовательно, нуждаются преимущественно лишь в "осовременивании". Процессуальные же нормы института прав и свобод человека гораздо реже можно создавать, руководствуясь международными стандартами в этой сфере, что вызывает повышенное внимание к их дальнейшему усовершенствованию.

Одно из немногих исключений, когда международные стандарты прав человека охватывают не только материальные, но и процессуальные нормы, связано с надлежащей правовой процедурой. В отношении принципа надлежащей правовой процедуры справедливым будет тезис о том, что в международных стандартах преимущественное внимание уделяется не связанным с ним нормам материального права, а регламентирующим его нормам права процессуального.

Навряд ли можно оспорить важность принципа надлежащей правовой процедуры для гражданского и хозяйственного процессуального права. В ряде случаев он выполняет правозащитную функцию в отношении прав и свобод физических лиц, но эта функция не является доминирующей. Однако в публично-правовой сфере принцип надлежащей правовой процедуры приобретает преимущественно правозащитный характер. Речь идет и об административных процедурах и процессе¹, и о конституционном процессе, однако преимущественно – об уголовном процессе. Именно поэтому принцип надлежащей правовой процедуры максимально раскрывается именно в том случае, когда речь идет о недопустимости безосновательных арестов, о превышении сроков содержания под стражей и т.п., т.е. о защите жизни, здоровья, свободы и собственности человека.

Все эти права дают возможность индивиду, будучи социально активным, находиться в безопасности справедливого правового режима. Личная неприкосновенность, запрет пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания это одна из наиболее важных благ и прав индивида.

В соответствии с "пирамидой потребностей (ценностей) Маслоу", частная собственность делает возможным удовлетво-

¹ Малявина Н.Б. Административные процедуры как средство противодействия коррупции в системе органов публичной власти : Дис. ...кан. юр. наук. М., 2008. С.5.

рение самого нижнего уровня потребностей (физиологических (органических) потребностей), в то время как потребность в безопасности в иерархии пирамиды находится уровнем выше. Еще до А. Маслоу связь между упомянутыми ценностями подчеркнул У. Блэкстон, выделив "три главнейших личных ("персональных") права: право личной безопасности, право личной волюнтарности (свободно выбирать местопребывание, не будучи незаконно ни задержанным, ни изгнанным в ссылку), право собственности"¹.

По мнению М.С. Смольянова "сфера применения юридической процедуры как гарантии прав человека – публично-правовая деятельность преимущественно государственных органов и должностных лиц по признанию (официальному установлению), реализации и защите права. Юридическая процедура, устанавливая определенные требования к поведению публично-властных субъектов, действующих в чужом правовом интересе – публично-правовом интересе, с одной стороны, запрещает (ограничивает) действия, связанные с нарушением прав человека, с другой – определяет (предписывает) определенные действия и их последовательность, логически способствующую достижению правового результата – признанию (официальному установлению), реализации и защите права"².

Надлежащая правовая процедура обеспечивает и в целом гарантирует эффективную защиту таких важных материальных прав как личная неприкосновенность частной жизни, личная неприкосновенность, запрещение пыток и т.д. Она является гарантией в административном производстве и в судебном процессе. Однако тест на качество правовой процедуры может быть обеспечен посредством решений высших либо международных квазисудебных органов, таких как конституционные суды, Европейский суд по правам человека. Так как решения высших судов, ориентируясь на Конституцию, международные

¹ Блэкстон У. Истолкования английских законов, переведенные по высочайшему повелению великой законодательницы всероссийской с подлинника английского / пер. с англ. С.Я. Десницкого. Кн. 1. М.: Унив. тип. Н. Новикова, 1780. С. 334-374.

² Смольянов М.С. Юридическая процедура как гарантия прав человека: Дис...канд. юрид. наук. М., 2011- С.4.

стандарты в области прав человека обеспечивают качество права, а учитывая современную практику то в большей степени качество процессуального права.

Рассматривая особенности применения принципа процессуальной надлежащей правовой процедуры в Азербайджанской Республике, следует отметить, что, согласно статье 60 Конституции, каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод. Каждый вправе обжаловать в административный орган либо в суд решения и действия (или бездействие) государственных органов, должностных лиц.

Таким образом, в отдельных наиболее значимых конституционных нормах особо отмечается необходимость судебного контроля в ограничении прав и свобод человека. Например, в части II статьи 33 Конституции указывается, что никто не вправе проникать в жилище против воли проживающих в нем лиц, иначе как в случаях, установленных законом, или на основании судебного решения. В данном случае судебный контроль выступает в некой степени процессуальной гарантией неприкосновенности жилья.

Судебный контроль в области уголовно-процессуального законодательства в основном осуществляется на этапе досудебного производства. Судебный контроль является одной из независимых форм судебной деятельности в рамках уголовного процесса, который служит предупреждению незаконного вмешательства в права и свободы человека и гражданина, восстановлению нарушенных прав в результате деятельности дознавателя, следователя или прокурора, осуществляющего контроль над предварительным расследованием. Обязательность судебного контроля в гарантии права на свободу и неприкосновенность прямо предписано в статье 5 Конвенции "О защите прав человека и основных свобод" 1950 года. Судебный контроль на этапе досудебного производства является относительно новым институтом в уголовно-процессуальном законодательстве постсоветских стран, в том числе Азербайджанской Республики.

В Постановлении Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики от 12 декабря 2015 года при рассмотрении обращения Габалинского района Суда установил, что

после принятия неотложных мер порядок оповещения суда о мерах, проведенных в порядке судебного контроля, на практике применяется по-разному. Причиной этого, в первую очередь, является совершенно формальный подход субъектов, применяющих закон к требованиям нормы.

Конституционный Суд АР отметил, что в случае формального подхода к вопросу суд должен вынести соответствующее решение, при этом проверив необходимость проведения оперативно-розыскного мероприятия и проведение ее в соответствии с законом. Копия данного решения отправляется органу, осуществляющему оперативно-розыскную деятельность и прокурору, осуществляющему руководство предварительным следствием. В дальнейшем, при рассмотрении дела по существу, результаты данной оперативной меры рассматриваются в общем порядке. То есть, результаты оперативно-розыскных мероприятий проверяются и оцениваются, как и другие доказательства.

Формальность судебного контроля может уподобить функцию судебного контроля деятельности "пассивной легитимизации". По этой причине Пленум Конституционного Суда АР учитывая, что в уголовно-процессуальном законодательстве практически отсутствуют процессуально-правовые полномочия судьи в части судебного контроля до рассмотрения дела по существу (досудебной стадии), в вышеуказанном решении отметил, что судья при осуществлении на досудебном этапе судебного контроля обладает следующими полномочиями: разрешать проведение оперативно-розыскного мероприятия и удовлетворять или отклонять ходатайство, выдвинутое в связи с проведением мероприятия; продлевать срок действия постановления о законном ограничении конституционных прав и свобод лица; истребовать дополнительные материалы об основаниях проведения оперативно-розыскных мероприятий; выслушивать лицо права и свободы которого ограничены и при необходимости (в зависимости от скрытого или открытого проведения оперативно-розыскных мероприятий) информировать заявителя о причинах проведения в отношении него оперативно-розыскных мероприятий; принимать другие меры с целью гарантии конституционных прав и свобод лица.

Тем самым Конституционный Суд АР тестируя практику судебного контроля, практически создал некий процессуальный порядок надлежащей правовой процедуры для судов в сфере судебного контроля на стадии досудебного производства по делу. В настоящее время эта стадия судебного процесса требует определенного законодательного совершенствования. В досудебной практике судов, в частности при избрании меры пресечения, либо судебном контроле в сфере оперативно-розыскной деятельности, суды чаще всего ориентируются на уголовно-процессуальное законодательство, где, к сожалению, указанная стадия процесса предоставляет судам недостаточные процессуальные возможности для эффективной защиты конституционных прав и свобод человека.

Важность и необходимость надлежащего судебного контроля отмечено также в ряде постановлений Европейского Суда по правам человека. Так, Европейский Суд в Постановлении от 26 октября 2006 года по делу Худобин против России указал, что необходимо устанавливать ясную и предвидимую процедуру по осуществлению следственных мероприятий, так же, как и специального контроля, чтобы обеспечить добросовестность действий органов государственной власти и соблюдение должных целей со стороны правоохранительных органов.

Наряду с надлежащей правовой процедурой в сфере судебного контроля важной составной частью гарантии права запрещения пыток по ст. 3 ЕКПЧ выступает вопрос эффективного расследования фактов применения пыток или бесчеловечного обращения.

При рассмотрении вопросов эффективности расследования случаев, когда существует подозрение о применении пыток, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания Европейский суд по правам человека наиболее часто ссылается на свои позиции по решениям дел Аль-Масри против Македонии 2012 года, Мочану и другие против Румынии 2012 года, Буид против Бельгии 2015 года и т.д.

По делу Аль-Масри против Македонии 2012 года нарушение принципа процессуальной надлежащей правовой процедуры Европейский суд по правам человека усмотрел в том, что силовые структуры Македонии осуществили передачу Х. аль-Масри

представителям ЦРУ. При этой передаче не были соблюдены необходимые правовые процедуры, не были оформлены необходимые документы и т.п. Единственным документальным доказательством являлся паспорт Х. аль-Масри, в котором содержатся отметки о пересечении государственной границы Македонии (а впоследствии и Албании)¹. А по делу Мочану и другие против Румынии Суд подчеркнул, что "поскольку необходимо, чтобы соответствующие национальные органы начали расследование и приняли меры, как только им стало известно о жестоком обращении, на них также возлагается ответственность заинтересованы проявить усердие и инициативу"².

Таким образом, практика высших судов и международных квазисудебных органов позволяет национальным институтам по защите прав человека ясно видеть стандарты надлежащей правовой процедуры в таких процессуальных механизмах как судебный контроль и эффективность расследования. Важно отметить, что эффективность гарантии прав человека на определенное материальное право напрямую зависит от обеспечения надлежащей правовой процедуры органами государственной власти.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Блэкстон У. Истолкования английских законов, переведенные по всевысочайшему повелению великой законодательницы всероссийской с подлинника английского / пер. с англ. С.Я. Десницкого. Кн. 1. М.: Унив. тип. Н. Новикова, 1780. С. 334-374.

2. Герасимова А.Е. Правило о надлежащей правовой процедуре как базовая конституционная гарантия судебной защиты прав граждан в США. Актуальные проблемы российского права. 2015. № 3. С. 58-65.

3. Малявина Н.Б. Административные процедуры как средство противодействия коррупции в системе органов публичной власти : Дис. ...кан. юр. наук. М., 2008. 183 с.

4. Мишин А.А., Власихин В.А. Конституция США: политико-правовой комментарий. М.: Междунар. отношения, 1985. 336 с.

5. Смольянов М.С. Юридическая процедура как гарантия прав человека : Дис ... канд. юрид. наук. М., 2011. 198 с.

¹ Case of El-Masri v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020.

² Case of Mocanu and others v. Romania // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020.

6. Case of A. and others v. the United Kingdom // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
7. Case of Bouyid v. Belgium // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
8. Case of Buzadji v. Republic of Moldova // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
9. Case of Zatal v. Tukey // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020.
10. Case of El-Masri v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
11. Case of Idalov v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
12. Case of Kampanis v. Greece // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
13. Case of Korneykova v. Ukraine // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
14. Case of Magnitskiy and others v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
15. Case of Merabishvili v. Georgia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
16. Case of Mocanu and others v. Romania // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
17. Case of Nikolova v. Bulgaria // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
18. Case of Reinprecht v. Austria // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
19. Case of Smirnova v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
20. Case of Turcan v. Moldova // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020

REFERENCES:

1. Bljekston U. Istolkovanija anglijskih zakonov, perevedennye po vsevysochajshemu povelenu velikoj zakonodatel'nicy vsrossijskoj s podlinnika anglijskogo / per. s angl. S.Ja. Desnickogo. Kn. 1. M.: Univ. tip. N. Novikova, 1780. S. 334-374.
2. Case of A. and others v. the United Kingdom // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
3. Case of Bouyid v. Belgium // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
4. Case of Buzadji v. Republic of Moldova // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
5. Case of Zatal v. Tukey // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020.
6. Case of El-Masri v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
7. Case of Idalov v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
8. Case of Kampanis v. Greece // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020

9. Case of Korneykova v. Ukraine // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
10. Case of Magnitskiy and others v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
13. Case of Merabishvili v. Georgia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
12. Case of Mocanu and others v. Romania // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
13. Case of Nikolova v. Bulgaria // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
14. Case of Reinprecht v. Austria // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
15. Case of Smirnova v. Russia // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
16. Case of Turcan v. Moldova // URL: <https://hudoc.echr.coe.int>, 15.02.2020
17. Gerasimova A.E. Pravilo o nadležashhej pravovoj procedure kak bazovaja konstitucionnaja garantija sudebnoj zashhity prav grazhdan v SShA. Aktual'nye problemy rossijskogo prava. 2015. #. 3. S. 58-65.
18. Maljavina N.B. Administrativnye procedury kak sredstvo protivodejstvija korrupcii v sisteme organov publichnoj vlasti : Dis. ...kan. jur. nauk. M., 2008. 183 s.
19. Mishin A.A., Vlasihin V.A. Konstitucija SShA: politiko-pravovoj komentarij. M.: Mezhdunar. otnoshenija, 1985. 336 s.
20. Smol'janov M.S. Juridicheskaja procedura kak garantija prav cheloveka : Dis ... kand. jurid. nauk. M., 2011. 198 s.

Nazim CƏFƏRLİ,

AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
elmi işlər üzrə direktor müavini,
h.ü.e.d., professor

DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ

Azərbaycan xalqı dünyanın xoşbəxt xalqlarından biridir. Ona görə ki, onun H.Əliyev kimi böyük düha sahibi olan, nəhəng dövlət xadimi və böyük siyasətçi oğlu olmuş öz xalqının həyatını, taleyini xoşbəxt həyata doğru dəyişə bilmişdir. O, xalqın taleyüklü məsələləri həll edilərkən dövlət sükanına sahib olmuş doğma xalqını, bəlalardan, faciələrdən qurtarmışdır. İstər istəməz belə bir sual meydana çıxır “onun idarəçilik fenomeni nədən bəhrələnmişdir”?

Bir qədər diqqətlə yanaşdıqda aydın olur ki, hər şeydən əvvəl, bu böyük şəxsiyyət biliyi, ağılı, təcrübəni, iradəni xalqına və vətəninə, onun övladlarına məhəbbət hissi ilə birləşdirə bilmişdir “Həyatımın mənasını ancaq xalqa sədaqətlə xidmət etməkdə görürəm”¹. Görkəmli dövlət xadiminə xalq məhəbbəti də buradan yaranmış, bu məqsəd aydınlığından bəhrələnmişdir. Azərbaycan dövlətinin memarı olan ümummilli liderimizin milli dövlət quruculuğu strategiyasının ana xəttini də bu qarşılıqlı sevgi təşkil etmişdi.

H.Əliyevin bənzərsiz dövlət idarəçiliyi fenomeninin bir önəmli xüsusiyyətini də onun hakimiyyətə gəlmə forması təşkil edir.

Tarixə qısaca ekskurs etsək görürük ki, əksər siyasətçilər hakimiyyətə gəlmək üçün siyasi mübarizə aparır. Hər hansı bir partiyada təmsil olunur, özü və partiyadaşları təbliğat, təşkilat işini təşkil edir, bu yolda külli miqdarda vəsait xərcləyir, praktiki cəhətdən həyata keçirilməsi mümkün olan və mümkün olmayan vədlər verir, siyasi mübarizənin qanuni və qeyri qanuni formalarından və üsullarından istifadə edirlər. Sadalananlar siyasi

¹ Müstəqillik yollarında. Bakı, 1997. s.113

məqsədə nail olmağın, hakimiyyətə gəlməyin klassik yolu və üsulları idi.

Heydər Əliyev hakimiyyətə gələrkən bunların heç birinə ehtiyacı olmamışdır. Heç bu dahi insan miqyasına mütənasib siyasi rəqibi belə olmamışdır. Onun hakimiyyətə gəlməsi onu sevən xalqının ona təkidlə xahişi əsasında baş vermişdir.

Afina demokratiyası dövründə bütün çətinliklərə baxmayaraq Perikl düşmənlərə qalib gələrək uzun zaman dövlətə başçılıq edərək iqtisadi, siyasi və mənəvi yüksəlişə nail olmuşdu. Bu müvəffəqiyyətin sirrini nədən ibarət olduğunu açıqlayarkən dövrün tarixi alimi Fukidid qeyd edirdi ki, o, kütləyə ona görə rəhbərlik edə bilir ki, hakimiyyətə ləyaqətli üsulla gəlmişdir, onun kütlədən gizlətməli bir şeyi yoxdur, xalq onu sevir.

Dahi şəxsiyyət, görkəmli dövlət xadimi H.Əliyev də hakimiyyətə ləyaqətlə gəlmişdi, xalq da onu sevirdi.

Heydər Əliyevin dövlətçilik fenomeninin bir xüsusiyyəti də onun öz dövlətçilik konsepsiyası ilə hakimiyyətə gəlməsində idi.

Keçmişə nəzər salsaq görürük ki, hakimiyyətə gələn dövlət başçılarının əksəriyyəti hakimiyyətə sahib olduqdan sonra dövlət quruluşunda, hakimiyyət və idarəçilik orqanlarında kosmetik dəyişiklik edərək, əsasən köhnə sistemə sahib olaraq onu idarə etmişlər. Çox nadir dövlət başçıları hakimiyyətə öz dövlətçilik konsepsiyası ilə gəlib onu reallaşdırmışlar. Onların sırasında Corc Vaşinqtonun və Atatürkün (Mustafa Kamal paşa) adını çəkmək olar. Müasir dövrdə öz dövlətçilik konsepsiyası ilə hakimiyyətə gəlib onu reallaşdırmaq H.Əliyevə nəsib olmuşdur.

Ümummilli liderin dövlət idarəçilik fenomeninin ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri də həyatı qədər sevdiyi xalqını yaxından tanıması, onu ürəkdən sevməsi – “mən fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” – onun adət-ənənələrinə, milli mənlisinə, özəl xüsusiyyətlərinə, musiqisinə, mədəniyyətinə, qüruruna bələd olması idi. Bütün bu dərinliklər onun böyük şəxsiyyət kimi xalqı ilə, milləti ilə nəfəs aldığıнын göstəricisi olmaqla, xalqının bütün dərdi-sərini, problemlərini bildiyindən xəbər verir.

Azərbaycan xalqı qədim dövlətçilik ənənələrinə malikdir. Tarixin ayrı-ayrı dönəmlərində xalqın yaratdığı dövlətlər bənzərsizliyi ilə yadda qalan, zəngin hüquq sisteminə və mükəmməl hakimiyyət və idarəçilik orqanlarına malik dövlətlər

olmuşdur. XX və XXI əsrin əvvəllərində isə Azərbaycan xalqının qismətinə bir neçə dəfə özünün müstəqil dövlətini yaratmaq imkanı düşmüşdür.

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq bu sahədə görülmüş işlərdə uğurlu nə varsa onların hamısı Heydər Əliyev dühası ilə, onun dövlətçilik fenomeni ilə bağlıdır. Sovetlər dövründə dünyanın super dövlətinin ali dövlət rəhbərliyi çoxsaylı əleyhdarlarının, qısqanclıq edənlərin çox olmasına baxmayaraq, Heydər Əliyev şəxsiyyəti ilə hesablaşmağa məcbur olmuş, onun Sovetlər İttifaqının ali rəhbərliyinə yüksəlməsinə maneə ola bilməmişlər.

Onun respublikaya rəhbərliyi dövründə gələcəyə, müstəqilliyə hədəflənmiş önəmli işlər görüldü.

Heydər Əliyev kimi miqyaslı bir siyasətçi belə hesab edirdi ki, xalq, millətə sivil yolla inkişaf etdirərək firavanlığa, müstəqilliyə çatdırmağın magistral yolu əsasən bilikdən və təhsildən keçir. “Təhsil millətin gələcəyidir... təhsil sahəsində çalışan alimlər, mütəxəssislər, müəllimlər, həmin sahədə ixtisaslaşmış elmi institutlar, təşkilatlar hamısı birləşib bu vəzifələri həyata keçirməlidir.”

1969-1982-ci illərdə ümummillə liderin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində aparılan uzaqgörən və məqsədyönlü siyasət, o zaman həyata keçirilən qlobal miqyaslı təhsil quruculuğu gələcək perspektiv inkişafın güclü təməlini qoydu. Azərbaycanlı gənclər Sovetlər İttifaqının qabaqcıl ali məktəblərində təhsil almaq üçün göndərildi. Xüsusilə, hərbi təhsilə, peşəkar hərbi kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət verildi. Respublikada mərkəzi hakimiyyətin qadağalarına və təzyiqlərinə baxmayaraq Azərbaycanda hərbi məktəblər açılaraq milli hərbi kadrların hazırlanmasının əsası qoyuldu. Heydər Əliyevin cəsarətlə həyata keçirdiyi kadr siyasəti müstəqillik dövründə Azərbaycan ordusunun yaradılması və formalaşdırılmasında önəmli rol oynadı.

Təhsilin, elmin mütəhərrik inkişafı dövlətin bütün vəsilələrində savadlı, peşəkar kadrların işləməsi kadrlarla təminat deməkdir. Bütün bu işlərin tənzimlənməsi dövlətin əlində cəmləşdiyindən, dövlətdən asılı olduğundan mükəmməl hüquq sistemində malik olan dövlət aparatının yaradılması və onun təkmilləşdirilməsi

olduqca vacib idi. Dövlətin normal fəaliyyəti üçün onun əsas sütunlarından olan hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti SSRİ-də qərarlaşmış ümumi qaydaların olmasına rəğmən yeni mahiyyət kəsb etməyə başladı. Mərkəzi hakimiyyətin müqavimətinə, həyata keçiriləcək işlərin təhlükəlilik dərəcəsinə baxmayaraq, cəsarətlə hüquq mühafizə orqanları sahəsində aparılan siyasət ardıcılıqla həyata keçirildi. Aparılan islahatların səmərəliliyini artırmaq üçün ciddi nəzarət mexanizmi tətbiq olundu. Respublikanın rəhbərliyi səviyyəsində işlərin gedişi mütəmadi olaraq təhlil olunur, zərurət olduqda bu sahədə yeni, daha effektiv qərarlar qəbul edilirdi.

Azərbaycan müstəqil olduğdan sonra dövlət quruculuğu işinin mahir bilicisi, bu sahədə incə siyasətçi olan H.Əliyev respublikanın rəhbəri olaraq bu dövlətin yaradılmasının memarı oldu. Daima Azərbaycan dövlətini güclü, xalqını isə xoşbəxt və firavan görmək istəyən Ümummilli lider Sovet İttifaqı dövründə bu cəmiyyətin yaratmış olduğu şəraitdən maksimum yararlanaraq qəlbini dərinliklərində olan arzularının bir hissəsini yerinə yetirmişdi. Sovetlər quruluşunda başqa cür etmək imkanı da yox idi. İndi isə tarixi şərait dəyişmiş, doğma respublikamız müstəqillik əldə etmiş, xalqımızın istedadlı oğlu, dünya miqyaslı siyasətçi arzusuna çataraq, müstəqil Azərbaycan dövlətinin başında dayanmışdı. Belə bir şərait illərlə dövlətçiliyimizə, onun güclənməsinə aid daxilində gizli saxladığı arzuların həyata keçirilməsinə imkan verdi. Bu imkan H.Əliyev cənablarına yaşının kamillik dövründə nəsbil olsa da, o, bir gənclik enerjisi, gücü və istəyi ilə Azərbaycanın müstəqil dövlətini qurmağa başladı. Müstəqil dövləti qurmaq, onu inkişaf etdirib təkmilləşdirmək üçün geniş islahatlara ehtiyac vardı. Təcrübəli siyasətçi islahatları aparmaq üçün qarşıda duran vəzifələr zəncirində aparıcı həlqəni taparaq ondan başladı. Bu həlqədən yapışaraq bütün zənciri arxasılı aparmağı bacardı. Dövlət aparatının, dövlət mexanizminin, dövlət orqanlarının yaradılması və onların səmərəli fəaliyyətini təşkil etmək üçün hüquqi islahatlar zəruri idi, bütövlükdə hüquq sistemində islahatlara ehtiyac vardı. 90-cı illərdə ilkin olaraq Prezident tərəfindən hüquq sistemində aparılacaq islahatların konturunu müəyyənləşdirən Sərəncam və Fərman verildi. Hüquq sistemimiz bu tarixi sənədlər əsasında yenidən qurularaq formalaşdırıldı. Hüquq-mühafizə

orqanları savadsız, qeyri-peşəkar, əli əyri adamlardan təmizləndi. Həmin orqanlarda struktur dəyişiklikləri edilərək, yeni kadrlarla təmin olundu. Hüquq sistemimizdə zərgər dəqiqliyi ilə həyata keçirilən islahatlar dövlət idarəçiliyinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün şəraiti təmin etdi.

Heydər Əliyev dövlət idarəçilik elmini özünün nəzəri biliyi, dərin zəkası, böyük təşkilatçılıq məharəti və səmərəli əməli fəaliyyəti ilə çox zənginləşdirmişdir. Onun bu sahədəki çoxcəhətli zəngin təcrübəsi böyük bir sərvətdir. Bu, onun siyasi əməyinin fitri istedad və bacarığının nəticəsi olmaqla bərabər eyni zamanda bütün Azərbaycan xalqının sərvətidir. Onun dövlət idarəçiliyi sahəsində yaratdığı zəngin xəzinə Azərbaycanın dövlətçilik tarixində həmişəlik olaraq qalacaq, bu sərvəti Azərbaycanın yeni nəsilləri öyrənir, müstəqil respublikamızın idarə olunması işində istifadə edirlər.

Bəzən düşünürsən, axı necə ola bilər ki, bir insanın şəxsiyyətində elmi-nəzəri fəaliyyət nəzəri işlə, fəlsəfi təfəkkür ictimai-siyasi təcrübə ilə eyni vaxtda bu səviyyədə birləşə bilsin? Bax bu nadir hadisədir! Bu nadir şəxsiyyətlərə xas olan xüsusiyyətdir. Bu fenomen tarixçi alimlərimiz, filosoflarımız tərəfindən araşdırılır. Lakin bir daha bütün ictimaiyyətçi alimlərimiz tərəfindən dərinləndirilib elmi-nəzəri təhlil süzgəcindən keçirilməli. Məhz belə dərin tədqiqatlar nəticəsində Heydər Əliyev dühasının böyüklüyü nadir şəxsiyyətin XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın siyasi tarixində oynadığı əvəzsiz rol haqqında, onun göstərdiyi misilsiz xidmətlərə layiq obyektiv və ümumləşdirilmiş fikir söyləmək olar.

Dövlət müstəqilliyinin müasir təhlili göstərir ki, Azərbaycan dövlət quruculuğu, dövlət idarəçiliyi sahəsində yalnız öz yolu olan, bəşəri ideyaları, demokratiya, vətəndaş cəmiyyəti və azad iqtisadiyyat əsasında inkişaf edir. Ötən müddət ərzində ölkədə kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərən dövlət institutları və sosial-iqtisadi sistem formalaşdırılmışdır.

Dövlət idarəçiliyinin Heydər Əliyev fenomeninin əsas xüsusiyyətlərindən biri də xalqın keçmişinə, müasir dövrünə və gələcəyinə baxışlarıdır. Bu baxımdan H.Əliyev nəhəng siyasətçi, əvəzsiz və təkrarsız dövlət xadimi olmaqla yanaşı, dövlət başçıları

və siyasətçilər arasında nadir təsadüf edilən mütəfəkkir səviyyəsinə yüksəlməsidir.

Xalqımızın tarixi keçmişi, dövlətçilik tariximiz, xalqımızın mənəviyyəti, mədəniyyət, adət-ənənələrini dərindən öyrənmək və onunla fəxr etmək, dövlətin idarə olunmasında onlardan istifadə etmək H.Əliyevə xas olan keyfiyyətlərdəndir.

Xalqın müasir həyatı ilə yaxından tanış olan, onların istək və arzularını duymaq, xalqla nəfəs almaq dahi rəhbərə aid olan keyfiyyət idi.

Nəhayət, o, xalqının gələcəyi üzərində düşünən, proqnoz verən və gələcək inkişafın konturlarını cızan mütəfəkkir dövlət xadimidir.

Gələcəkdə onun memarı olduğu dövlətin daha da inkişaf etməsi, naşı əllərə düşməməsi üçün H.Əliyevin dövlətçilik konsepsiyasını dərindən mənimsəmiş davamçını da yetişdirmişdir. H.Əliyev siyasətinin davamçısı möhtərəm prezidentimiz İ.Əliyev Ümummilli liderin siyasi kursunu əsas götürərək onu layiqincə davam etdirməklə dünya siyasətçiləri və dövlət başçıları içərisində öz layiqli yerini tapmışdır. Dünyanın bir çox qlobal, regional məsələləri onun iştirakı olmadan həll olunmur.

Biz əminliklə deyə bilərik ki, H.Əliyevin hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, səmərəli dövlət idarəçiliyi sisteminin formalaşdırılması sahəsindəki fəaliyyəti Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik salnaməsində onun şərəfli rolu və tarixi missiyası bir daha öz layiqli qiymətini almış və əbədi olaraq həkk olunmuşdur.

Nazim ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası DİN Polis
Akademiyasının rəisi, h.ü.e.d.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DEMOKRATİK MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI MƏRHƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: məhkəmə hakimiyyəti, hakim, prokurorluq, ədliyyə sistemi, probasiya xidməti.

Ключевые слова: судебная власть, судья, прокуратура, система юстиции, служба пробации.

Keywords: judicial branch, judge, prosecutor's office, justice system, probation service.

XX əsrin sonunda Azərbaycan xalqı öz suverenliyini bərpa etdikdən sonra demokratik, hüquqi dövlət quruculuğuna qədəm qoydu və ictimai, dövlət həyatının bütün sahələrində demokratik islahatlar həyata keçirməyə başladı. İslahatların ən geniş vüsət aldığı sahələrdən biri də məhz məhkəmə sistemi olmuşdur.

Müasir Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətinin formalaşması və inkişafı sahəsində aparılan demokratik islahatları üç mərhələyə bölmək olar.

1995-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan ilk Milli Konstitusiyamızın qəbul edilməsi ilə məhkəmə hüquq islahatının birinci mərhələsi başlanmışdır.

Konstitusiyanın qəbulu Azərbaycanda demokratik dövlət quruluşunun və hüquqi dövlətin möhkəm təməlini qoymuş, hüquqi islahatların aparılmasına əsaslı zəmin yaratmışdır. Konstitusiyada demokratik cəmiyyətin qurulması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün ilkin müddəalar öz əksini tapır. Bu inkişafın əsas komponenti aşkar, ədalətli, səmərəli ədalət mühakiməsinin yaradılması məqsədi ilə həyata keçirilən məhkəmə-hüquq sisteminin islahatıdır.

Nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, məhkəmə hakimiyyəti, onun hüquqi dövlətdə rolu və yeri ilə bağlı əsas ideyalar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bünövrəsi kimi çıxış edən konseptual əsaslardan irəli gəlir. Müstəqil Azərbaycan Konstitusiyasında ilk dəfə olaraq “Məhkəmə hakimiyyəti” adlı 7-ci fəsil müəyyən edilmişdir. Bununla da cəmiyyətdə yaranan bütün hüquq münasibətlərinin həlli məsələsi məhkəmə orqanlarının səlahiyyətinə aid edilmişdir. Məhkəmə hakimiyyətinə verilmiş yeni səlahiyyətlər nəzərə alınmaqla ölkə tarixində ilk dəfə olaraq Əsas Qanunda hakimlərin sərbəstliyi və müstəqilliyinin vacib təminatı - onların dəyişməzliyi prinsipləri reallaşmışdır.

Konstitusiya normalarının həyata keçirilməsinin məntiqi nəticəsi kimi qısa müddət ərzində ölkədə demokratik, hüquqi dövlətin möhkəm təməli qoyulmuş, hüquq sistemində köklü dəyişikliklər həyata keçirilmiş, beynəlxalq təşkilatlar və ekspertlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilən, insan hüquqlarının daha etibarlı təminatına xidmət edən, müasir tələblərə uyğun yeni qanunlar o cümlədən, Konstitusiya Məhkəməsi haqqında, Məhkəmələr və hakimlər haqqında, Prokurorluq haqqında, Polis haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunları, Mülki, Mülki-Prosessual, Cinayət, Cinayət-Prosessual, Vergi, Gömrük və sair məcəllələr qəbul edilmişdir.

Bu məqsədlə ilk növbədə, məhkəmə fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazasının Avropa Şurası ekspertləri ilə birgə ətraflı tədqiq edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan-Avropa Şurası birgə işçi qrupu yaradılmış, gərgin və intensiv müzakirələr aparılmış, əhatəli Fəaliyyət Planı hazırlanaraq həyata keçirilmişdir. Bu zaman Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Hakimlərin müstəqilliyi, səmərəliliyi və roluna dair 12 saylı (1994) Tövsiyəsi, Hakimlərin statusu haqqında Avropa Xartiyası (1998), Avropa Hakimlərinin Məşvərətçi Şurasının Məhkəmələrin müstəqilliyi və dəyişməzliyinə dair standartlarla əlaqədar 1 saylı (2001) rəyi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Görülmüş tədbirlər nəticəsində ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinə əlavə təminatların müəyyən olunmasını nəzərdə tutan yeni qanunvericilik layihələri hazırlanmış və

Avropa Şurasında ekspertizadan keçirildikdən sonra qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan tarixində ilk olaraq 1998-ci il iyul ayında konstitusiya nəzarəti orqanı olan Konstitusiya Məhkəməsi yaradılmışdır.

Qanunun aliliyinin təmin edilməsi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin genişləndirilməsi məqsədi ilə 2000-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycanda üçpilləli yeni məhkəmə sistemi yaradılaraq fəaliyyətə başlamışdır.

Ölkəmizdə ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması üzrə görülən tədbirlər çərçivəsində hakim vəzifələrinə namizədlərin beynəlxalq standartlara müvafiq, test üsulu, habelə yazılı və şifahi imtahanlarla tam şəffaf şəraitdə seçimi aparılmışdır. Yeni qaydalara uyğun keçirilmiş imtahanların bütün mərhələlərini müşahidə etmiş bir çox təşkilatlardan olan beynəlxalq və yerli müşahidəçilər onu ən şəffaf prosedur kimi yüksək dəyərləndirmiş və bir sıra inkişaf etmiş dövlətlərin belə tədbirin keçirilməsini yalnız arzu etdiyini bildirmişlər.

Ölkəmizdə məhkəmə islahatlarının birinci mərhələsində apellyasiya və kassasiya instansiyalı üç pilləli məhkəmə sistemi formalaşır. Yeni məhkəmə quruluşu işlərə birinci instansiya məhkəmələrində baxılmasına, onların hüquqa və fakta görə apellyasiya qaydasında yenidən baxılmasına, daha sonra isə məhkəmə qərarlarına hüquqa görə kassasiya qaydasında yoxlanılmasına imkan yaradır. Bu isə, öz növbəsində birinci instansiya məhkəməsinin buraxdığı səhvlərin yuxarı məhkəmə instansiyalarında aradan qaldırılmasına, işlərin mahiyyətə və prosessual baxımdan düzgün və obyektiv həll edilməsinə, süründürməçiliyin aradan qaldırılmasına, köhnə sistemdən miras qalmış nəzarət instansiyasından imtina edilməsinə zəmin yaradır.

Bildiyimiz kimi demokratik, hüquqi dövlətdə məhkəmə hakimiyyətinin nüfuzuna mühüm təsir göstərən problemlərdən biri də məhkəmə aktlarının dəqiq və vaxtında icra olunmasıdır. Bu məqsədlə 1-ci mərhələdə aşağıdakı demokratik islahatlar həyata keçirilmişdir.

Cəzaçəkmə müəsisələri, istintaq təcridxanaları Daxili İşlər Nazirliyinin tərkibindən çıxarılaraq Ədliyyə Nazirliyinin

tabeçiliyinə verilir. Bu təcrübə keçmiş SSRİ respublikaları arasında ilk dəfə məhz Azərbaycanda tətbiq edilir.

Penitensiar sistemdə aparılan islahatların məqsədi həbs olunmuş şəxslərin humanist şəraitdə saxlanılmasını təmin etmək və məhkum olunmuş şəxslər üçün müasir və mütərəqqi sistem çərçivəsində islah təsiri göstərə bilən ümumi davranış qaydalarını müəyyən etmək idi. Bununla əlaqədar olaraq, islah – əmək qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara və demokratik cəmiyyətin prinsiplərinə uyğunlaşdırılması üçün Cəzaların İcrası Məcəlləsi hazırlanarkən BMT-nin “Məhkumların davranış qaydalarının minimum standartları”, Avropa Şurası tərəfindən qəbul olunmuş “Avropa Penitensiar qaydaları” və digər beynəlxalq aktlar nəzərə alınır. Yeni qanunvericiliklə məhbusların hüquqları genişləndirilir, şəxsi təhlükəsizlik, vicdan və din azadlıqlarına təminat verilir, onların sağlamlığı, tibbi xidmət, sanitar-gigiyena məsələləri və qidalanmaları xeyli yaxşılaşdırılır, yeni iş yerləri açılır, ictimai faydalı işlə məşğul olmaq üçün imkan yaradılır və onlara bir sıra yeni imtiyazlar verilir. Penitensiar müəssisələrin islah-təsir sistemində əsaslı dəyişikliklər baş verir.

“Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsinin azadlıqdan məhrum etmə yerlərində səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi arasında 2000-ci ildə Saziş imzalanır, hüquq müdafiəçiləri və qeyri-hökumət təşkilatlarının penitensiar müəssisələrdə məhbuslarla görüşmələrinə bütün imkanlar yaradılır.

Dövlət adından çıxarılmış məhkəmə qərarlarının icrası isə “Məhkəmə nəzarətçiləri və məhkəmə icraçıları haqqında” Qanuna uyğun olaraq təmin edilir. Məhkəmə qərarlarının, həmçinin cinayət işləri üzrə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaların icrasını təmin edən məhkəmə icraçıları xidməti yaradılır.

Birinci mərhələdə keçirilən islahatlardan biri də prokurorluq orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Prokurorluqda həyata keçirilən islahatların əsas məqsədi ölkənin gələcək inkişafına və demokratik hüquqi dövlət quruculuğu prinsiplərinə uyğun olaraq prokurorluğun səlahiyyətlərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, cinayət-

karlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, kadrların peşəkar səviyyəsinin artırılması idi. Bu məqsədlə prokurorluq Konstitusiyada məhkəmə hakimiyyəti fəslinə daxil edilir və prokurorluğun demokratik cəmiyyətlərə xas olan funksiyaları müəyyən edilir. 1999-cu ildə qəbul edilən "Prokurorluq haqqında" Qanunla prokurorluğun məhkəmələr üzərində nəzarəti və bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişafına mane olan ümumi nəzarət funksiyaları ləğv olunur, onun mülki və kommertiya işlərinə müdaxilə etməsi məhdudlaşdırılır. İnsan hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran prosessual hərəkətlərin prokurorluq tərəfindən həyata keçirilməsinə qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada yalnız məhkəmənin qərarına əsasən yol verilir. Prokurorluğun islah-əmək müəssisələrində və nəqliyyatda qanunların icrasına nəzarət funksiyaları aradan qaldırılır.

Hazırda prokurorluğun fəaliyyəti məhkəmədə iddia qaldırmaq, mülki və iqtisadi mübahisələrə dair işlərə baxılmasında iddiaçı kimi iştirak etmək, məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə etmək, məhkəmə qərarlarından protest vermək, məhkəmələr tərəfindən təyin edilmiş cəzaların məqsədinə nail olunmasında iştirak etmək və s. istiqamətləri ehtiva edir.

Beləliklə, məhkəmə islahatının ilkin mərhələsində atılmış mühüm addımlar nəticəsində müvafiq qanunvericilik bazası beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmış, yeni üçpilləli məhkəmə sistemi təsis edilmiş və ölkənin tarixində ilk dəfə olaraq test üsulu ilə yeni hakimlər təyin edilmişdir. Qanunvericilikdə məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin və hakimlərin statusunun əsasları, habelə hüquqi dövlətə xas olan ədalət mühakiməsinin prinsipləri müəyyən edilmiş, məhkəmələrin fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradılmış, hakimlərin maddi və sosial təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır.

Lakin cəmiyyətimizin iqtisadi və sosial həyatının sürətli inkişafı məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi işini daim gündəmdə saxlayır. Bununla əlaqədar məhkəmə islahatı davam etdirilərək yeni mərhələyə keçmiş, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təşəbbüsü ilə ədalət mühakiməsinin inkişafında keyfiyyətə yeni dəyişikliklər baş vermişdir.

Məhkəmələrin işinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə 2004-cü ilin dekabr ayında

"Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında" qanun qəbul olunmuş, "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" qanuna hakimlərin seçim prosedurunun yeni dəyərlər əsasında müəyyən edilməsini, fəaliyyətlərində sui-istifadəyə yol vermiş hakimlər barədə intizam məsuliyyətinin gücləndirilməsini, məhkəmələrin işində şəffaflığın təmin edilməsini nəzərdə tutan əsaslı dəyişikliklər edilmişdir. Bu normativ hüquqi aktlardan irəli gələn vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarə funksiyalarını həyata keçirən mahiyyətə yeni qurum – Məhkəmə-Hüquq Şurası təşkil edilmiş, ilk dəfə yaradılmış Hakimlərin Seçki Komitəsi tərəfindən vakant hakim vəzifələrinə namizədlərin seçilməsi prosesinə başlanmışdır.

Məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinin növbəti mərhələsində regionların sosial-iqtisadi inkişafı şəraitində əhalinin hüquqi yardıma tələbatının ödənilməsi üçün yeni məhkəmələrin yaradılması, vətəndaşların narazılıqlarına səbəb olan sui-istifadə, süründürməçilik hallarının və digər nöqsanların aradan qaldırılması, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin və vətəndaşların məhkəmələrə inamının artırılması, məhkəmələrə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması, məhkəmələrin fəaliyyətində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi, məhkəmə aparatlarının strukturunun və işinin daha optimal şəkildə qurulması, habelə digər mühüm məsələlərin həlli nəzərdə tutulurdu. Beləliklə, 2004-cü il dekabr ayından etibarən məhkəmə-hüquq islahatlarının ikinci mərhələsi başlanmış və bu mərhələdə bir sıra mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir.

Ölkəmizdə aparılan islahatlar nəticəsində məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarə orqanı olan Məhkəmə-Hüquq Şurası yenidən təşkil olunmuş və 2005-ci ilin fevral ayından fəaliyyətə başlamışdır. 15 nəfərdən ibarət olan Şura əsasən hakimlərdən (9 nəfər) formalaşmış, eyni zamanda onun tərkibinə hakimiyyətin digər qollarının, habelə məhkəmə prosesində tərəf olan prokurorluğun və vəkilliyin nümayəndələri də daxil edilmişdir. Hakim vəzifələrinə seçilmiş namizədlərin ilkin və davamlı hazırlığının təşkili, fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, iş yerinin dəyişdirilməsi, vəzifədə irəli çəkilməsi, intizam məsuliyyətinə

cəlb edilməsi və onların fəaliyyəti ilə bağlı digər məsələlər bu orqanın səlahiyyətinə aid edilmişdir.

Məhkəmə-Hüquq Şurası daimi fəaliyyət göstərən müstəqil orqandır və təşkilati, maliyyə, habelə hər hansı başqa cəhətdən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarından, yerli özünüidarə orqanlarından, habelə hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı deyildir. Məhkəmə-Hüquq Şurası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları, Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyası, elmi təşkilatlarla qarşılıqlı fəaliyyət göstərir.

Bu mərhələdə həmçinin hakimliyə namizədlərin seçilməsi məqsədilə müstəqil qurum olan Hakimlərin Seçki Komitəsi yaradılmış, hakimliyə namizədlərin Avropada ən mütərəqqi və şəffaf üsullarla seçilməsi qaydası müəyyən olunmuşdur.

Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən Hakimlərin Seçki Komitəsi haqqında Əsasnamə, Vakant olan hakim vəzifələrinə hakim olmayan namizədlərin seçilməsi Qaydaları işlənib hazırlanmış və Avropa Şurasında ekspertizadan keçirildikdən sonra qəbul olunmuş, Hakimlərin Seçki Komitəsinin tərkibi formalaşdırılmışdır.

Hakimlərin Seçki Komitəsinin 11 üzvü vardır ki, onların da yarısından çoxu hakimdir. Digərləri isə icra hakimiyyəti orqanını, Məhkəmə-Hüquq Şurasının aparatını, prokurorluğu və vəkilliyi təmsil edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hakimlərin seçilməsi ilə bağlı yeni qaydalara uyğun olaraq bütün namizədlər üçün bərabər şərait yaradılır, onlar vahid zalda imtahanlar verir və nəticələr dərhal, həmin zalda namizədlərin qarşısında yoxlanılaraq elan edilir. Hakimliyə namizədlərlə şəffaf prosedurlar əsasında, beynəlxalq standartlara uyğun keçirilmiş test üsulu ilə, habelə yazılı və şifahi imtahanlarda müvəffəqiyyət qazanmış şəxslər növbəti mərhələyə – yarım il davam edən ilkin uzunmüddətli tədris kurslarına buraxılırlar. Məhkəmələrdə stajkeçmə dövrünü də uğurla başa vurduqdan sonra hakimliyə namizədlərlə Hakimlərin Seçki Komitəsi tərəfindən yazılı və şifahi imtahan keçirilir.

Bu təsisat hələ XIX əsrin sonlarından Fransa və İtaliyada əhəmiyyətli presedentlərə malik olmuşdur. Bu gün isə məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarə orqanı olmaqla Avropada ən

mütərəqqi təcrübə kimi istifadə edilir. Azərbaycan da məhz bu təcrübəyə istinad etmişdir.

Məhkəmə hüquq islahatlarının məntiqi davamı kimi “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi haqqında” ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin 19 yanvar 2006-cı il tarixli fərmanı məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fərmana əsasən vətəndaşların məhkəmələrə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması, məhkəmələrdə süründürməçilik və digər hüquq pozuntuları hallarının aradan qaldırılması, hakimlərin iş yükünün azaldılması, məhkəmələrin yeni informasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsinə dair müəyyən edilmiş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün regionların inkişafı nəzərə alınmaqla Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Şəki və Şirvan şəhərlərində regional Apellyasiya və Yerli İqtisad Məhkəmələri, Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə təşkil edilmişdir.

Ölkədə ədalət mühakiməsinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi üçün hər cür şərait yaradılmış, Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sisteminə daxil olan məhkəmələrin hakimlərinin ümumi sayı artırılmış, eyni zamanda Ağır Cinayətlərə Dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Məhkəməsi ləğv edilərək, onun əvəzinə Bakı, Gəncə, Lənkəran və Şəki Ağır Cinayətlər Məhkəməsi və habelə Yerli iqtisad Məhkəmələrinin bazasında İnzibati İqtisad Məhkəmələri yaradılmış, hakimlərin maddi təminatı yaxşılaşdırılaraq, onların əmək haqqı əvvəlki illərdən fərqli olaraq dəfələrlə artırılmış, məhkəmələrin maddi texniki bazası möhkəmləndirilmişdir. Beləliklə, ölkəmizdə məhkəmə-hüquq islahatlarının 2-ci mərhələsinə yekun vuraraq qeyd etmək olar ki, 2004-cü ilin sonunda “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” qanunun əsaslı şəkildə yenilənməsi, Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında qanunun qəbul edilməsi ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu hüquqi yeniliklərdən irəli gələrək ilk dəfə olaraq, hakimlərin müddətsiz təyinatı, onların fəaliyyətlərinin qiymətləndirilməsi qaydası təsbit edilmişdir. Korrupsiya hallarının qarşısının alınması, məqsədilə qanunvericiliyə əsasən hakimlər tərəfindən vətəndaşların qəbulu

qadağan edilmiş, məhkəmə fəaliyyətinin şəffaflığının təmin olunması məqsədi ilə yuxarı məhkəmələrin bütün qərarlarının, habelə onlarla birlikdə yerli məhkəmələrin ləğv edilmiş və ya dəyişdirilmiş qərarlarının dərci nəzərdə tutulmuşdur.

Əvvəllər hakimlərin intizam məsuliyyətinə cəlb olunması Ali Məhkəmənin intizam kollegiyası tərəfindən həyata keçirilirdi. Bu səlahiyyətin bilavasitə yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən icrası isə əlbəttə ki, korporativ münasibətlərin yaranmasına şərait yaradır, intizam tədbirlərinin səmərəsini azaldırdı.

Bununla əlaqədar hakimlərin intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi proseduruna yenidən baxılmış və bu səlahiyyət Məhkəmə-Hüquq Şurasının müstəsna səlahiyyətlərinə aid edilmişdir. Hakimlər barədə intizam icraatının başlanılması barədə müraciət etmək hüququ olan subyektlərin sayı artırılaraq bu səlahiyyətlər Ali Məhkəmənin sədri və ədliyyə naziri ilə yanaşı, apellyasiya məhkəmələrinin sədrələrinə də verilmiş, korrupsiya hüquqpozumalarının törədilməsi barədə məlumatlara malik olan fiziki və hüquqi şəxslərin Şuraya müraciət hüquq təsbit olunmuşdur.

Bu prosedurlar müəyyən edilərkən məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Belə ki, hakimlər barədə intizam icraatının başlanılması üçün müraciətdə zəruri əsaslar müəyyən edilərsə, Məhkəmə-Hüquq Şurası intizam icraatına başlanılması haqqında qərar çıxarır. İntizam icraatı üzrə araşdırma isə yalnız Məhkəmə-Hüquq Şurasının hakim üzvü tərəfindən aparılır. Üç ayadək davam edən bu araşdırma dövründə barəsində intizam icraatı başlanılmış hakim bütün materiallarla tanış edilir, onun izahatları dinlənilir və Şuranın iclasına ətraflı məruzə hazırlanır.

Məhkəmə-Hüquq Şurasının iclasında intizam məsuliyyəti məsələsinə baxılan hakimə özünün seçdiyi vəkilin və ya hakim yoldaşının köməyindən istifadə etməklə müdafiə olunmaq, Şura üzvlərinə etiraz etmək hüququnun verilməsi, səsvermədə yalnız Şuranın hakim üzvlərinin iştirak etməsi, habelə qəbul edilmiş qərardan Ali Məhkəmənin Plenumuna şikayət hüququnun təsbit olunması intizam icraatı prosedurunun obyektivliyinə əlavə şərait yaradır.

Respublikamızda baş verən sürətli sosial-iqtisadi inkişafı nəzərə alaraq, Avropanın siyasi, iqtisadi və hüquqi məkanına inteqrasiyanı dövlət siyasətinin prioritetləri sırasına qaldıraraq demokratik cəmiyyətlərə xas məhkəmə-hüquq sisteminin fəaliyyətinə, insan hüquqlarının etibarlı müdafiəsinə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti mühüm hüquqi aktlar qəbul etmişdir. Bununla da dövlətimizdə hüquq sisteminin və ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə qanunvericilik və institusional islahatlar daha da dərinləşdirilmiş, praktiki tədbirlərin dairəsi genişləndirilərək, məhkəmə hakimiyyəti sisteminin inkişafında keyfiyyətə yeni dəyişikliklər baş vermişdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, adı çəkilən fərmanda digər məsələlərlə yanaşı İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işinin təşkili və onun məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınması tövsiyə olunmuşdur.

Fərmanın icrası İstiqamətində fəaliyyətimizin əsas prinsipi kimi, biz insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində vahid hüquqi standartların dönmədən gözlənilməsini, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının tələblərinin yerinə yetirilməsini müəyyən etmişik.

Konvensiyanın normalarının və Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun respublika məhkəmələri tərəfindən düzgün və birmənalı şəkildə tətbiqi istiqamətində ən əhəmiyyətli addımlardan biri Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası normalarının və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnun məhkəmələr tərəfin tətbiq edilməsi haqqında” qərarı olmuşdur. Həmin qərarla respublikanın bütün məhkəmələrinə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası normalarının tətbiq edilməsi tövsiyə edilmişdir ki, həmin Konvensiyanın müdələrinin pozulmasına yol verilməsin.

Ali Məhkəmə, Avropa insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin ayrılmaz hissəsi olaraq, insan hüquqlarının müdafiə standartlarının tətbiq edilməsində əsas rolu ifadə edir. O, ölkənin məhkəmə təcrübəsi modelini beynəlxalq standartlara uyğun

olaraq tarazlaşdırmaq və insan hüquqları müdafiə mexanizminin təsirliyini təkmilləşdirir. Qeyd edim ki, Ali Məhkəmə Konvensiya müddəalarının tətbiq edilməsi məsələlərində başlıca rol oynayır və aşağı məhkəmələr üçün təcrübə yaratmaq səlahiyyətinə malikdir.

Məlumdur ki, Ali Məhkəmənin funksiyaları yalnız məhkəmə prosesi ilə məhdudlaşa bilməz. O, dövlətdaxili hüquq sisteminin effektivliyini və qanunun aliliyini təmin edən ədalət mühakiməsinin yuxarı məhkəməsidir. Ali Məhkəmə, son instansiya olaraq, milli məhkəmələrdə məhkəmə prosesinin ümumi təcrübəsini müəyyən edir, qanunvericiliyin bütün məhkəmələr tərəfindən ardıcıl olaraq tətbiq edilməsini, hüququn ziddiyyətsizliyini və dürüstlüyünü, habelə qanunun təkmilləşdirilməsini təmin edir. Məhkəmə təcrübəsinin ziddiyyətsizliyi milli məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilən hüquqi müddəaların interpretasiyasının (şərh edilməsinin) gözlənilən olmasına, habelə məhkəmə qərarlarının ardıcılığına və proqnozlaşdırılmasının mümkünlüyünə təminat verir.

Ali Məhkəmə dövlətdaxili səviyyədə insan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsində başlıca rol oynamaqla, ölkədə məhkəmə təcrübəsini vahid formaya salır. Ali Məhkəmə qərarlar qəbul edərkən, Avropa Məhkəməsinin qərarlarını nəzərə alaraq, Avropa Konvensiyasının normalarını tətbiq edir, bununla da Konvensiyanın müddəalarının pozulmasının qarşısı alınır.

Dövlətin Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasını tanımasından ilk növbədə Azərbaycan vətəndaşları faydalanmaqdadır. Artıq vətəndaşlar İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə çıxış əldə etmiş, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının iş fəaliyyətinə olan tələblər daha da yüksəlmişdir. Bu baxımdan ədalət mühakiməsini həyata keçirən hakimlərin beynəlxalq hüquq normalarını, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartları, onların tətbiqi təcrübəsini mənimsəmələri çox önəmlidir.

Dövlət başçısı cənab İlham Əliyev hələ 2008-ci il oktyabrın 24-də keçirilmiş andiçmə mərasimində xüsusi vurğulamışdır ki, demokratik proseslərin davamlı şəkildə aparılmadığı hansısa dövlətin iqtisadi sahədə davamlı və yüksək nəticələr əldə etməsi, beynəlxalq arenada layiqli yerini tutması, insan hüquqlarının təminatı sahəsində mühüm irəliləyişlərə nail olması mümkün

deyildir. Azərbaycan Prezidenti ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu fikirlərini praktiki fəaliyyəti ilə doğrulduaraq məhkəmə-hüquq və ədliyyə sistemində islahatları da davam etdirmiş və bu sahədə bir sıra hüquqi sənədlər qəbul etmişdir. Həmin sənədlərdən biri 2009-cu il 6 fevral tarixli Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2009-2013-cü illər üçün Dövlət Proqramı olmuşdur. Hesab edirəm ki, 2009-cu ildən etibarən ölkəmizdə məhkəmə-hüquq islahatlarının üçüncü mərhələsi başladı.

Adı çəkilən dövlət proqramının preambula hissəsində vurğulandığı kimi, ölkəmizdə hüquq sisteminin müasirləşdirilməsi, məhkəmə-hüquq islahatlarının davam etdirilməsi ədliyyə orqanlarının və məhkəmələrin fəaliyyətinin son dövrün tələbləri səviyyəsində qurulmasını, ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılmasını, vətəndaşların məhkəmələrə və ədliyyə orqanlarına müraciət imkanlarının asanlaşdırılmasını, regionlarda hüquq infrastrukturunun genişləndirilməsini, yeni nəsil hüquqşünaslarının formalaşdırılmasını, cəza-icra siyasətinin humanistləşdirilməsini zəruri edir. Dövlət proqramının imzalanması da məhz ədliyyə orqanlarının və məhkəmələrin dinamik inkişafının təmin edilməsi, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, normativ-hüquqi və maddi-texniki təminatın yaxşılaşdırılması, kadr potensialının, ədliyyə orqanlarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi daşıyır. Dövlət proqramının 6-cı hissəsində məhkəmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və infrastrukturunun yaxşılaşdırılması sahəsində bir sıra tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Proqrama əsasən, 2009-2013-cü illərdə məhkəmələrin fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar külliyyatının və onların şərhinə dair vəsaitlərin hazırlanması, "Ədliyyə sisteminin müasirləşdirilməsi" layihəsi çərçivəsində məhkəmə fəaliyyətində, o cümlədən işlərin qeydiyyatı və hərəkətində, məhkəmə proseslərinin aparılmasında yeni texnologiyaların tətbiqi, habelə məhkəmələrin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması və onlar üçün lazımi iş şəraitinin təmin edilməsi, yeni yaradılmış Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Şirvan və Şəki apellyasiya məhkəmələrinin inzibati binalarla təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Ümumilikdə, dövlət proqramı ədliyyə orqanları ilə yanaşı, məhkəmələrin də

fəaliyyətinin müasirləşdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə yeni imkanlar açır.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi üzrə tədbirlərin davamı kimi, məhkəmə islahatlarının üçüncü mərhələsində dövlət orqanları tərəfindən insan hüquqlarına ciddi əməl olunmasının təmin edilməsi məqsədi ilə ölkəmizdə “İnzibati icraat haqqında” qanun, habelə 2009-cu ildə İnzibati-Prosessual Məcəllə qəbul edilmiş və inzibati məhkəmələr təşkil edilmişdir.

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən mühüm amillərdən birinə çevrilməsi artıq danılmazdır. Bu baxımdan məhkəmə fəaliyyətində texnoloji yeniliklərin tətbiqi ən mühüm vəzifələrdən biri kimi görünür. Ümumiyyətlə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi üzrə həyata keçirilən köklü islahatlar çərçivəsində məhkəmə fəaliyyətinin elektronlaşdırılması və müxtəlif texnoloji yeniliklərin tətbiqi obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Dövlət başçısının “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin yaradılması haqqında 13 fevral 2014-cü il tarixli Sərəncamı bu sahədə strateji prioritetləri müəyyən etmişdir. “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin yaradılması haqqında sərəncam məhkəmə fəaliyyətində təkamülün əsasını qoymuşdur. Bu sistemin yaradılması məhkəməyə müraciət imkanlarının daha da genişlənməsinə, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına, şəffaflıq və operativliyin təmin edilməsinə, elektron kargüzarlığın və sənəd dövriyyəsinin təmin olunmasına xidmət edir. Ölkəmizdə elektron məhkəmə sisteminin yaradılması istiqamətində Dünya Bankı ilə birgə həyata keçirilən “Mütərəqqi ədliyyə xidmətləri və müasir məhkəmə infrastrukturu” layihəsi çərçivəsində vətəndaşların məhkəmələrə müraciət imkanlarının sadələşdirilməsi və hüquqi xidmətlərin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bütün məhkəmələri əhatə edən məhkəmə sisteminin vahid internet portalı yenilənərək zənginləşdirilmiş, ictimaiyyət üçün daim açıq olan milli qanunvericiliyin elektron bazası (www.e-qanun.az) və Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinin (www.huquqiaktlar.gov.az) fəaliyyəti təkmilləşdirilmiş, o cümlədən müasir İKT ilə təchiz edilmiş yeni binalarda elektron

məhkəmə sisteminin bir çox komponentləri tətbiq edilməyə başlanılmışdır. Məhkəmə sisteminin vahid internet portalı ali, apellyasiya və birinci instansiya məhkəmələri, onların yurisdiksiyası, baxılan işlər və çıxarılan qərarlar, müraciətə əlavə edilməsi zəruri olan sənədlər, qəbul günləri və s. barədə ətraflı məlumat almaq, iddia ərizələri və digər məhkəmə sənədlərinin nümunələrini əldə etmək, həmçinin onlayn rejimdə müraciət etmək və cavab almaq imkanı yaradır. Elektron məhkəmənin tam tətbiqi nəticəsində insanlar artıq məhkəməyə gəlmədən elektron formada müraciət edə biləcəklər, proses barədə məlumatları elektron daşıyıcıda dərhal əldə edəcəklər, məhkəmə prosesləri audio-video və digər texniki vasitələrlə qeydə alınacaq, habelə prosesi onlayn rejimdə müşahidə etmək imkanı yaradılacaq, proses iştirakçıları məhkəmənin gedişi, qərarlar və onların icra vəziyyəti və s. məlumatları əks etdirən elektron “şəxsi kabinetə” malik olacaq, işlərin elektron dövriyyəsi təşkil ediləcəkdir. Artıq Elektron Sənəd Dövriyyəsi və Məhkəmə İşlərinin idarəetmə sistemlərinin tətbiqinə başlanılmış, yeni inşa olunmuş məhkəmə bina və komplekslərində elektron məhkəmə sisteminin bəzi komponentləri nəzərə alınmış, o cümlədən həmin binalarda beynəlxalq tələblərə cavab verən iş prosesinin təşkilinə, vətəndaşların bu qurumlara müraciət imkanlarının asanlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilərək bütün zəruri infrastruktur yaradılmış, ən müasir informasiya-kommunikasiya avadanlıqları ilə təchiz olunmuşdur. “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin yaradılması ilə bağlı pilot məhkəmələrdə elektron sənəd dövriyyəsi və “AZEMİS” informasiya sisteminin, müvafiq sənəd şablonlarının hazırlanaraq tətbiqinə də başlanılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Ədliyyə Nazirliyinin Dünya Bankı ilə birgə görülən kompleks tədbirlər nəticəsində “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin yaradılması istiqamətində nəzərdə tutulmuş çoxmərhələli proseslər bu gün də sürətlə davam etdirilir.

Məhkəmə aktlarının dəqiq və çevik icrası kontekstində penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamını xüsusilə

qeyd etmək lazımdır. Burada göstərilir ki, dövlət idarəçilik sisteminin müasirləşdirilməsi və məhkəmə-hüquq islahatları sahəsində həyata keçirilən tədbirlər penitensiar xidmətin və bütövlükdə cəzaların icrası ilə bağlı fəaliyyətin müasir dövrün tələblərinə uyğun qurulmasını və səmərəli idarəetmənin təşkilini zəruri edir. Cəzaların icrası sahəsində həyata keçirilən islahatlara baxmayaraq, son zamanlar aparılmış təhlillər göstərir ki, məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrinin normal fəaliyyəti təmin olunmur, ictimai işlər cəzasının icrası prosesində çətinliklər yaranır, cəzanı icra edən orqan və müəssisələrdə müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından kifayət qədər istifadə edilmir. İbtidai istintaq və məhkəmə icraatı zamanı böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır, o cümlədən iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətlərə görə həbs qətimkan tədbirinin geniş tətbiq edilməsi, habelə həmin cinayətlərə görə azadlıqdan məhrum etmənin dinamikasının artması məhkumların sayının çoxalmasına və penitensiar müəssisələrin yüklənməsinə səbəb olur.

Yuxarıda göstərilən çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə adı çəkilən Sərəncama uyğun olaraq republikamızda məhkəmə islahatlarının növbəti mərhələsində penitensiar müəssisələrin fəaliyyətinin müasirləşdirilməsi, infrastrukturun yenilənməsi və idarəçilik mexanizminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri davam etdirilmiş, cəmiyyətdən təcridmə ilə əlaqədar olmayan cəzaların icrasına effektiv nəzarətin təşkil edilməsi və bu sahədə idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Probasiya xidməti yaradılmışdır.

Cəzaların icrası və qəti imkan tədbirlərinin tətbiqi zamanı müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadəni təmin etmək məqsədilə elektron nəzarət vasitələrinin tətbiqinə başlanılmış və digər müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanında qeyd olunur ki, sahibkarların məhkəməyə müraciət imkanlarının asanlaşdırılması və sahibkarlıqla bağlı mübahisələrə müvafiq sahədə daha dərin hüquqi bilik və təcrübəsi

olan hakimlər tərəfindən baxılmasını təmin etmək məqsədilə vergi və gömrük ödənişləri, məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ödənilməsi ilə bağlı yaranan mübahisələrə, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar digər məsələlərə dair işlər üzrə ixtisaslaşmış məhkəmənin yaradılması zəruridir.

Göstərilən fərmanın icrası ilə bağlı qanunvericilikdə müvafiq dəyişiklik edilmişdir. Həmin dəyişikliyə əsasən, inzibati-iqtisadi məhkəmələr ləğv edilərək, inzibati və kommertiya məhkəmələri yaradılmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanın, Azərbaycan Ədliyyəsinin inkişafına dair 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamın imzalanması ilə məhkəmə-hüquq sisteminin inkişafında yeni dördüncü mərhələnin başlanmasının və bu sahədə islahatların dərinləşdirilməsinin təməli qoyulmuş, yeni yol xəritəsi müəyyən olunmuşdur. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev islahatların yeni mərhələsinin hədəflərini belə müəyyən etmişdir: müasir dövrün tələblərinə cavab verən, cəmiyyətdə yüksək nüfuza malik ədalət mühakiməsinin formalaşdırılması prosesini sürətləndirmək məqsədilə məhkəməyə müraciət imkanları daha da genişləndirilməli, məhkəmələrin fəaliyyətində şəffaflıq artırılmalı, məhkəmə icraatının effektivliyi yüksəldilməli, məhkəmə qərarlarının tam və vaxtında icra edilməsi təmin olunmalı, süründürməçiliyin aradan qaldırılması üçün görülən tədbirlər gücləndirilməlidir.

İstifadə olunan ədəbiyyatlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. B.2017.
2. Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (www.e-qanun.az).
3. Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Prokurorluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. Məhkəmə Hüquq Şurası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə

sisteminin müasirləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı.

5. “Elektron məhkəmə” informasiya sisteminin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 fevral 2014-cü il tarixli Sərəncamı.(www.e-qanun.az).

6. “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanı (www.e-qanun.az).

7. “Azərbaycan Ədliyyəsinin inkişafına dair 2019-2023-cü illər üçün Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 dekabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı. (www.e-qanun.az).

Xülasə

Azərbaycan Respublikasında demokratik məhkəmə hakimiyyətinin formalaşması və inkişaf mərhələləri.

Təqdim olunan məqalədə müəllif Respublikamızda demokratik məhkəmə sisteminin formalaşması və inkişaf prosesini üç mərhələyə bölür. Birinci mərhələdə müvafiq qanunvericilik bazası yaradılır və üç instansiyalı məhkəmə sistemi, Konstitusiya məhkəmə nəzarəti orqanı təşkil olunur. İkinci və üçüncü mərhələdə prosesi təhlil olunur, müvafiq normativ hüquqi aktların interpretasiyası əsasında ölkəmizdə məhkəmə hakimiyyəti sisteminin inkişafı prosesi təhlil olunur. Məqalədə qeyd olunur ki, respublikamızda demokratik məhkəmə sisteminin formalaşmasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərman və Sərəncamları böyük rol oynamışdır.

Резюме

Этапы формирования и развития демократической судебной власти в Азербайджанской Республики

В представленной статье автор выделяет три стадии формирования демократической судебной системы в Республике. Первая стадия характеризуется созданием соответствующей нормативной базы и практической реализацией формирования демократической судебной системы. Вторая и третья ста-

для судебной реформы посвящена анализу развития системы судебной власти в Азербайджане. В данной статье рассматриваются законодательные акты, регулирующие деятельность судебной власти и также отмечается большая роль Указов и Распоряжений Президента Азербайджанской Республики в сфере формирования демократической судебной системы в стране.

Summary

The stages of formation and development of a democratic judicial branch in the Republic of Azerbaijan

In the given article, the author identifies three stages in the formation of a democratic judicial system in the Republic. The first stage is characterized by the creation of an appropriate regulatory basis and the practical implementation of the democratic judicial system formation. The second and third stage of judicial reform is devoted to the analysis of the development of the judicial branch system in Azerbaijan. In this article, the legislative acts regulating the activities of the judicial branch are studied. The article also indicates the great role of decrees and orders of the President of the Republic of Azerbaijan in the sphere of formation of a democratic judicial system in the country.

Aydın SƏFİXANLI

Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə
Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının rəhbəri,
BDU-nun İnsan hüquqları və informasiya hüququ üzrə
YUNESKO kafedrasının müəllimi, h.ü.f.d.

MİLLİ İNSAN HÜQUQLARI TƏSİSATLARININ HÜQUQİ STATUSU VƏ SƏLAHİYYƏTLƏRİ

Hüquqi dövlətin mühüm prinsiplərindən biri insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının təminatı prinsipidir. Müasir dövrdə dövlətlərin demokratiklik əmsalı insan hüquqlarının təmini və müdafiəsi səviyyəsi ilə müəyyənləşir.

Demokratik hüquqi quruculuq yolunu tutmuş dövlət insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli müdafiəsinə yönələn islahatlar həyata keçirməyə çalışır, səmərəli fəaliyyət göstərən hüquq müdafiə mexanizmləri yaradır.

Bu gün insan hüquqlarının müdafiəsi prosesində beynəlxalq və regional təşkilatlarla bərabər, dövlətdaxili hüquq müdafiə mexanizmləri, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları, qanunverici orqanlar, milli insan hüquqları institutları və vətəndaş cəmiyyəti institutları iştirak edirlər. Bunların sırasında milli insan hüquqları institutları özünəməxsus yer tutur.

Məqələdə məhkəmədən kənar hüquq müdafiə mexanizmi olan milli insan hüquqları institutlarının növləri, hüquqi statusu, insan hüquqların müdafiəsi və təşviqi sahəsində fəaliyyəti, üstünlükləri və çətinlikləri təhlil edilir, fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri elmi-praktik baxımdan araşdırılır.

Açar sözlər: *hüquqi dövlət, insan hüquqları, milli insan hüquqları institutları, hüquq müdafiə mexanizmləri, hüquqi yardım, ombudsman, Paris Prinsipləri, insan hüquqları komissiyaları.*

САФИХАНЛЫ АЙДЫН

Руководитель Аппарата Уполномоченного по правам человека
(Омбудсмана) Азербайджанской Республики,
Преподаватель Кафедры Юнеско по Правам Человека
и Информационного Права БГУ, д.ф.п.ю.н.,

Правовой статус и полномочия национальных правозащитных учреждений

Одним из важных принципов правового государства является принцип обеспечения прав и свобод человека и гражданина. В современную эпоху демократический коэффициент государств определяется уровнем обеспечения и защиты прав человека.

Государство, которое придерживается пути демократического правового строения, стремится к осуществлению реформ, направленных на более эффективную защиту прав и свобод человека, создает эффективные правоохранительные механизмы.

Сегодня в области защиты прав человека, наряду с международными и региональными организациями, участвуют внутригосударственные правозащитные механизмы, центральные исполнительные органы, судебные и правоохранительные органы, законодательные органы, национальные институты прав человека и институты гражданского общества. Национальные институты прав человека занимают своеобразное место среди них.

В статье анализируются виды, правовой статус, роль в области защиты и пропаганды прав человека, преимущества и трудности национальных институтов прав человека, которые являются внесудебным механизмом защиты, изучается с научной точки зрения направления совершенствования их деятельности.

Ключевые слова: правовое государство, права человека, национальные институты прав человека, правозащитные механизмы, правовая помощь, омбудсман, Парижские принципы, комиссии по правам человека.

SAFIKHANLI AYDIN

Ph.D, Head of the Office of the Commissioner for Human Rights
(Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan, Teacher of the
BSU UNESCO Chair on Human Rights and Information Law

Legal status and powers of National Human Rights Institutions

One of the core principles of legal state is ensuring human and civil rights and freedoms. Modern times the coefficient of democracy of states is determined through level of ensuring and protecting human rights.

Democratic and legal state carries out reforms for more effective protection of human rights and freedoms and creates legal protection mechanisms.

Today, internal legal protection mechanisms, central executive bodies, judiciary and law-enforcement, legislative body, national human rights institutions and civil society organizations participate in the human rights protection process, along with international and regional institutions. National Human Rights Institutions occupy a special place among them.

The article studies, types, legal status, human rights protection and promotion activity, its advantages and disadvantages as well as directions of activity of improvement of national human rights institutions as non-judicial mechanisms in the light of scientific-practical context.

Keywords: *legal state, human rights, national human rights institutions, legal protection mechanisms, legal aid, ombudsman, Paris Principles, human rights commissions.*

BMT-nin yarandığı ilk gündən bu təşkilatın əsas diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri insan hüquqlarının təmini, müdafiəsi və inkişaf etdirilməsi olmuşdur. Məlum olduğu kimi, insan hüquqlarına hörmət etmək, onu qorumaq və yerinə yetirmək məsuliyyəti dövlətlərin üzərinə düşən vəzifədir. Dövlətlər beynəlxalq hüquq müdafiə mexanizmlərinin yurisdiksiyasını tanımaqla bərabər, dövlətdaxili milli mexanizmlərin də yaradılmasını bir vəzifə olaraq üzərlərinə götürürlər.¹

İnsan hüquqlarının müdafiəsi işinin idarə edilməsi bir qədər mürəkkəb olmaqla yanaşı, həmçinin sahəvi xarakter daşıyır. Belə ki, insan hüquqlarının müdafiəsi işində insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq və regional təşkilatlarla bərabər, dövlətdaxili hüquq müdafiə mexanizmləri, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları, qanunverici orqanlar, milli insan hüquqları institutları və vətəndaş cəmiyyəti institutları iştirak edirlər.

Bunların sırasında milli insan hüquqları institutları (MİHI) özünəməxsus yer tutur.

MİHI-rının yaradılması ideyası ilk dəfə II Dünya Müharibəsindən sonra yaranmışdır. 1946-cı ildə İqtisadi və Sosial Şura Ümumdünya İnsan Bəyannaməsində "bütün xalqlar və bütün millətlər üçün ümumi nailiyyət standartı" prinsipini bəyan etməmişdən iki il əvvəl milli qurumlar məsələsinə baxdı. Üzv dövlətlərə məlumat qruplarının və ya yerli insan hüquqları komitələrinin yaradılması məsələsinin nəzərdən keçirilməsi təklif edildi.

1978-ci ildə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası² seminar təşkil edərək, insan hüquq üzrə milli qurumların quruluşu və fəaliyyətinə dair təlimat layihəsi hazırladı, daha sonra İnsan Hüquqları Komissiyası və Baş Məclisin ardından həmin təlimatlar təsdiq edildi. BMT-nin Baş Assambleyası dövlətləri əvvəllər

¹ National Human Rights Institutions, History, Principles, Roles and Responsibilities, Professional Training Series No. 4 (Rev. 1) UNITED NATIONS New York and Geneva, 2010, p-2, https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf

² See General Assembly resolution 60/251. The Human Rights Council, while different in membership and in its responsibilities, also assumed "all mandates, mechanisms, functions and responsibilities of the Commission on Human Rights" with the requirement to "improve and rationalize" them where necessary.

mövcud olmayan insan hüquq üzrə milli qurumların yaradılması üçün müvafiq addımlar atmağa dəvət etdi və Baş Katibdən NHRI-lər haqqında ətraflı hesabat təqdim etmələrini istədi.

1991-ci ildə Parisdə Milli İnsan Hüquqları İnstitutlarının insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi üzrə ilk beynəlxalq seminar keçirildi. Konfransın əsas nəticəsi milli insan hüquqları institutların statusu ilə bağlı Paris Prinsiplərinin³ qəbulu oldu. 1993-cü ildə Vyanada keçirilmiş İnsan hüquqları üzrə Dünya Konfransından sonra Paris Prinsipləri MİHİ-nin fəaliyyətinin qanuni əsası olaraq müəyyən edildi. Paris Prinsiplərinə uyğun müstəqil MİHİ-nin yaradılması və gücləndirilməsinin əhəmiyyəti BMT-nin Baş Assambleyası və İnsan Hüquqları Şurası tərəfindən qəbul edilmiş müxtəlif qətnamələrdə təsdiqlənmişdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı üzv dövlətlərdə MİHİ-nin yaradılması və inkişaf etdirilməsi prosesində fəal iştirak etməkdədir. MİHİ-nin yaradılması və inkişaf etdirilməsi BMT-nin digər struktur bölmələri ilə yanaşı İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın prioritet vəzifələri sırasındadır.

Bu gün dünyada 100-dən çox NHRI fəaliyyət göstərməkdədir.

Milli insan hüquqları institutları Konstitusiya və digər normativ hüquqi aktlara əsasən dövlət tərəfindən yaradılmış, insan hüquqlarının müdafiəsi, bərpası və təşviqi istiqamətində müəyyən səlahiyyətlərə malik olan qurumlar kimi tanınır.⁴ Paris Prinsipləri müstəqil milli insan hüquqları institutlarının beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş anlayışını verməklə yanaşı, hər bir dövlətin milli səviyyədə öz ehtiyaclarına ən yaxşı uyğun olan MİHİ modelini seçmək hüququnu da təsbit edir.⁵

Zaman keçdikcə müxtəlif dövlətlərdə yaradılmış, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən qurumlar, ombudsman təsisatları, insan hüquqları komissiyaları, xalq müdafiəçiləri, parlament vəkilləri, o cümlədən, insan hüquqlarının müəyyən sahəsi üzrə ixtisaslaşmış qurumlar ümumilikdə milli insan hüquqları institutları kimi tanınmağa başladı. Bununla

³ See Paris Principles <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ParisPrinciples.aspx>

⁴ Article 2 Paris Principles, <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ParisPrinciples.aspx>

⁵ Vienna Declaration and Programme of Action, supra n 2 at para 36, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>

yanaşı, MİHİ-ni hakimiyyətin digər qollarına (qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyəti) aid qurumlardan, xüsusilə XİN-nin tərkimində fəaliyyət göstərən insan hüquqları departamentindən, o cümlədən, qeyri-hökumət təşkilatlarından fərqləndirmək lazımdır.

Dünya ölkələrində insan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən Milli İnsan Hüquqları İnstitutları müstəqil qurum olaraq insan hüquqlarına dair universal dəyərlərin milli səviyyədə implementasiya istiqamətində mühüm rola malikdirlər. MİHİ-rı insan hüquqlarının müdafiəsi kontekstində “Janus faced”⁶ xüsusiyyətlərinə malikdir. Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən, eyni zaman da dövlət qurumları tərəfindən insan hüquqlarına riayət olunmasına nəzarəti həyata keçirən MİHİ olduqca paradoksal mövqedə dayanırlar.⁷ Hüquq ədəbiyyatında MİHİ-rı həmçinin, dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında körpü qurma funksiyasını həyata keçirən qurum kimi də tədqiq edilir.⁸

Bəzi ədəbiyyatlarda MİHİ-ni dövlət aparatının bir hissəsi olaraq qeyd etməklə, onların müstəqil qurum olmadığı iddia edilməklə, bu qurumları yarı-müstəqil qurum kimi təsvir etməyə çalışırlar.⁹ Lakin bu iddianın hər hansı bir hüquqi əsası göstərilmir, MİHİ-nin Konstitusiya hüquqi statusları təhlil olunmur, yalnız dövlət qurumu olması və dövlət tərəfindən maliyyələşməsi iddiası ilə onların qeyri-müstəqil olması fikri irəli sürülür.¹⁰ Bu baxımdan bu iddia demək olar ki, dəstəklənmir. Düzdür, MİHİ-nin maliyyə müstəqilliyi, həmin qurumun tam müstəqilliyi üçün əsas şərtlərdən hesab olunur. Bu baxımdan bəzi dövlətlər MİHİ-ni yaradarkən onların hüquqi statusunu müəyyənləşdirən normativ hüquqi aktlarda bununla bağlı normaları

⁶ Sonia Cardenas, *Chains of Justice, The Global Rise of State Institutions for Human Rights* (2014); supra n 3 at 17

⁷ See, Beco and Murray, *A Commentary on the Paris Principles on National Human Rights Institutions* (2014) at 82.

⁸ Smith, ‘The Unique Position of National Human Rights Institutions: A Mixed Blessing?’ (2006), supra n 9 at 903–46

⁹ Murray, *The Role of National Human Rights Institutions at the International and Regional Levels: The Experience of Africa* (2007) at 59 and 68

¹⁰ Knott, *Short Review of Rachel Murray The Role of National Human Rights Institutions at the International and Regional Levels: The Experience of Africa* (2011) Global Law Books, available at: www.globallawbooks.org/reviews/detail.asp?id/4677

müəyyən edirlər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında Konstitusiya Qanununun 19.2-ci maddəsinə¹¹ əsasən Müvəkkilin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün ayrılan illik vəsaitin tərkibində cari xərclərin məbləği əvvəlki maliyyə ilində bu məqsəd üçün nəzərdə tutulmuş məbləğdən az ola bilməz. Bu normanın Konstitusiya statuslu qanunda təsbit olunması Azərbaycan Ombudsmanına maliyyə müstəqilliyi, o cümlədən, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müstəqil fəaliyyət göstərməsini şərtləndirir.

Ədəbiyyatlarda, MİHİ-rına müxtəlif anlayışlar verilir.

Milli insan hüquqları institutları – Paris Prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərən, milli insan hüquqlarının müdafiəsi sistemlərinin təməl qurumu olan, daha çox, beynəlxalq insan hüquqları normaları ilə dövlətdaxili hüquq normalarının əlaqələndirilməsi, beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericiliyə implementasiyası işini həyata keçirir.¹²

Milli insan hüquqları institutları təkrar olunmazdır və dövlətin digər qurumlarına bənzəmir. Onlar bir qayda olaraq, qanunverici orqana birbaşa və ya dolayısı ilə hesabatlı olsalar da, hakimiyyətin heç bir qoluna (icra, qanunverici və ya məhkəmə hakimiyyəti) təbə deyillər.

Bu qurumların dövlətə hər hansı bir asılılığı yoxdur, yalnız dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. Əgər MİHİ dövlət tərəfindən maliyyələşdirilirsə və vəsaitlərin idarə olunması, xərclənməsi dövlət tərəfindən tənzimlənsə, bu cür tənzimlənmə MİHİ-nin fəaliyyətin effektiv həyata keçirilməsinə, onların müstəqilliyinə xələl gətirməməlidir.¹³

Milli insan hüquqları institutlarını QHT ilə də qarışdırmamaq lazımdır. deyil. MİHİ qanuni hüquqi bazaya və dövlət aparatının tərkib hissəsi kimi xüsusi hüquqi vəzifələrə malik olmalıdır.

QHT və MİHİ-ları arasındakı fərqlər olduqca açıqdır. Əsas fərq isə MİHİ-nin şikayətlərin araşdırılması sahəsində malik olduqları

¹¹ Constitutional Law on the Human Rights Commissioner (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan [http://www.ombudsman.gov.az/upload/editor/files/Azəri_Constitutional_law_HR_Commissioner_2010_en\(1\).pdf](http://www.ombudsman.gov.az/upload/editor/files/Azəri_Constitutional_law_HR_Commissioner_2010_en(1).pdf)

¹² See, generally, Morten Kjærum, "What is a national human rights institution?", available from www.humanrights.dk/about+us/what+is+a+nhri (accessed 6 October 2010).

¹³ See, International Coordinating Committee's Sub-Committee on Accreditation, general observations, para. 2.10 (annex IV below)

səlahiyyətlərdir. Milli insan hüquqları institutları bitərəfdir və hər hansı bir siyasi partiyaya bağlılıqları yoxdur. MİHİ-ları bir və bir neçə nəfərin vəkili deyil, faktaraşdırıcı, hüquq bərpa edici bir qurumdur. Bu qurumlar dövlətdən asılı olmadığı kimi, qeyri hökumət təşkilatlarından asılı deyildir.

Araşdırma prosesində MİHİ-ları qanunla müəyyən edilmiş hüquqi çərçivədə fəaliyyət göstərməli, hüququn və qanunun aliliyi prinsipini rəhbər tutmalıdırlar.

Milli insan hüquqları institutları yalnız güclü bir milli hüquq müdafiə mexanizmi kimi deyil, eyni zamanda vətəndaş cəmiyyəti ilə dövlət arasında əlaqələndirmə, vasitəçi funksiyalarını da yerinə yetirir.

MİHİ-ları beynəlxalq sənədlərdə və milli qanunvericilikdə təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquqlarının təmini sahəsində dövlətin üzərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesini əlaqələndirir.

Eyni zamanda, MİHİ-ları onları yaradan və maliyyələşdirən dövlətin hərəkətlərini də tənqid edə bilirlər. Çünki dövlətlər insan hüquqları ilə bağlı şikayətlərin birbaşa hədəfidir.

Milli İnsan hüquqları institutları üçün konkret və ümumi bir hüquqi çərçivə olmadığı üçün, bu qurumların modelləri də fərqlidir. Ərazidən, hüquqi ənenədən və digər xüsusiyyətlərindən asılı olaraq Milli insan hüquqları institutları fərqli adlarla fəaliyyət göstərməkdədirlər.

Məsələn, Vətəndaş hüquqları müdafiəçisi, Müvəkkil, İnsan hüquqları komissiyası, İnsan hüquqları institutu və ya mərkəzi, Ombudsman, Parlament ombudsmanı və ya insan hüquqları üzrə müvəkkil, İctimai müdafiəçi, parlament vəkili və s.

MİHİ-nin hansı adla səslənməsinin elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Əsas bu qurum Paris Prinsiplərinə uyğun insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müstəqil fəaliyyət göstərməsini sübut edə bilməsidir.

MİHİ sırasına daxil institutlardan biri də insan hüquqları komissiyalarıdır. Komissiya tipli milli insan hüquqları institutları modelləri özlərində əsasən aşağıdakı atributları əks etdirirlər.

– İnsan hüquq və azadlıqlarını müdafiə və təşviq üçün geniş bir səlahiyyətə sahib olmaq, bununla bağlı bəziləri geniş mandata

malik olsalarda, bəziləri konkret sahə üzrə səlahiyyətləndirilir. Məsələn, qadın hüquqları, uşaq hüquqları və s.;

- Araşdırma aparmaq bu qurumların əsas funksiyasıdır;
- Bir çoxu fərdi şikayətlər qəbul edə bilər (buna Paris Prinsiplərində "kvazi-yurisdiksiya səlahiyyətləri" deyilir) ;
- Bir çoxu araşdırmadan sonra yalnız tövsiyələr vermək səlahiyyətinə malikdir (daha tipik model).

İnsan hüquqları komissiyaları üzvlük prinsipinə əsaslanmaqla təşkil olunur, bir neçə üzvdən ibarət olur. Üzvlərin seçilməsi Paris Prinsiplərinin baza prinsipi olan plüralizm prinsipinə əsasən həyata keçirilir. Üzvlər tam və yarım ştatda təmsil olunsalar da, sədr və ya baş komissar yalnız tam ştatda ola bilər.

İnsan hüquqları ilə bağlı məsələlərin və ya fərdi şikayətləri araşdırılması komissiyaların insan hüquqları ilə bağlı problemlərin həll edilməsində həyata keçirdiyi fəaliyyətdə əsas yerlərdən birini tutur. Bununla yanaşı qəbul edəcəkləri qərarlar məhkəmə baxışından asılı olduğu halda, komissiyalar bu istiqamətdə apardıqları araşdırmalara bir qədər ehtiyatla yanaşır, bu da bəzən vaxt itkisinə, işə baxılmasında gecikmələrə, formal cavabların verilməsinə səbəb olur.

Bu komissiyaların təqdim etmiş olduğu bəzi nisbi üstünlükləri də azaltmış olur. Bu həmçinin, məhkəməyələrdə həyata keçirilən icraatla bağlı şikayətçilərə təqdim olunan pulsuz xidmət müqabilində komissiyanın özünün çəkdiyi xərclərin artmasına da gətirib çıxarır.¹⁴

Hal-hazırda mövcud insan hüquqları komissiyaları əsas etibarilə bərabərlik və ayrı-seçkiliklə mübarizə məsələləri üzrə ixtisaslaşmışdır. Məsələn, ABŞ-da, Avstraliya, Kanada, Yeni Zelandiya və Britaniyada əsas etibarilə bu istiqamətlərdə komissiyalar fəaliyyət göstərməkdədir. Lakin bəzi hallarda MİHI-ları ümumi mandata malik olmaqla, bütün insan hüquqlarını əhatə edir.

¹⁴ Development of a New General Observation on the Quasi-Judicial Competency of National Human Rights Institutions (Complaints-Handling) <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nIrExDLNtTUJ:https://nhri.ohchr.org/EN/ICC/BureauMeeting/052013/Item%25206%2520ICC%2520Finance%2520%2520Administration/The%2520quasi-judicial%2520competency%2520of%2520NHRIs-%2520EN.DOCX+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=az>

MİHİ-nin ən geniş yayılmış forması Ombudsman institutlarıdır. Ombudsman təsisatlarının yaranması MİHİ-nin yaranma tarixindən daha çox əvvələ təsadüf edir.

Bu gün dünyada ilk ombudsman təsisatının 1809-cu ildə İsveçdə yaradıldığı qəbul edilir. Əslində bu təsisatın tarixi köklərini araşdırdıqda onun qeyd etdiyimiz kimi şərq idarəçilik sistemindən bəhrələndiyini söyləyə bilərik. Ombudsman təsisatının təşəkkülünün XII Karl dövrünə təsadüf etdiyi fikri irəli sürülür. XII Karl Osmanlı dövlətində məcburi olaraq yaşadığı zaman öz ölkəsində (İsveçdə) mövcud olan özbaşınalığın qarşısını almaq üçün bu cür təsisatın yaradılmasına əmr vermişdir. Bu təsisatın əsas funksiyası qanunlara riayət edilməsinə və məmurların öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə təminat vermək olmuşdur.¹⁵

Bu gün dünyada klassik Ombudsman modeli kimi tanınan qurum 1809-cu ildə İsveçdə yaranmış və inkişaf edərək 100-dən çox avropa və dünya dövlətlərinə yayılmışdır.

İsveç qanunvericiliyinə əsasən parlamentin təyin etdiyi Ədliyyə Ombudsmanı məhkəmələrə və inzibati orqanlara nəzarət, səlahiyyətli hakim qarşısında xidməti vəzifələrinin icrası zamanı qeyri-qanuni hərəkətlərə yol vermiş, lakin öz vəzifələrini lazımi tərzdə yerinə yetirməyən şəxslərə qarşı iş qaldırmaq səlahiyyətinə malik idi.

XX əsrin birinci yarısında Ombudsman təsisatının təkamülü güclənərək o, hüquq-mühafizə orqanlarından hüquq müdafiə orqanına çevrilməyə başlayır.

İsveç modeli inkişaf edərək ilkin olaraq Skandinaviya ölkələrində təşəkkül tapmağa başlayır. 1919-cu ildə Finlandiyada, 1952-ci ildə Norveçdə, 1953-cü ildə Danimarkada Ombudsman təsisatı yaradılır. İsveç modelinin uğurlu olmasına baxmayaraq bir çox ölkələr üçün Ombudsman İnstitutu Danimarkada yaradıldıqdan sonra tanınmağa başladı. Məhz bu model dünya hüquq müdafiə mexanizmləri sırasında öz yerini tapdı.

Danimarka Ombudsmanı İsveç və Finlandiya Ombudsmanlarına nisbətən daha az səlahiyyətlərə malik olmasına baxmayaraq, ölkədə hüquq müdafiə mexanizmləri sırasında Ombudsman təsisatı daha uğurla daxil oldu. Belə ki, İsveç və

¹⁵ History of the Office of the Parliamentary Ombudsmen of Sweden, <https://www.jo.se/en/About-JO/History/>

Finlandiyadan fərqli olaraq, Danimarkanın qanunvericilik sistemində hökumətin parlament qarşısında məsuliyyəti və inzibati orqanlar üzərində məhkəmə nəzarəti prinsipləri təsbit olunmuşdur.

Məhz bu vaxtdan etibarən ombudsman ideyası Skandinaviya ölkələrindən Avropa, Amerika, Asiya və Afrika ölkələrinə yayılmağa başlamışdır.

Ombudsman təsisatları 1967-ci ildə Kanadanın bir sıra əyalətlərində, 1979-cu ildə Avstraliyanın ərazisində, 1969-cu ildən başlayaraq Amerikanın ayrı-ayrı ştatlarında yaranmağa başlamışdır.

1967-ci ildə Böyük Britaniyada ombudsman institutu haqqında qanun qəbul edilmişdir. Buna isə vətəndaşların ölkədə idarəetmənin vəziyyəti ilə bağlı şikayətlərin artması zəmin yaratmışdır. Böyük Britaniyada digər ölkələrə nisbətən daha zəif ombudsman modeli tətbiq olunmuşdur.

Ombudsman İnstitutunun müxtəlif modelləri sonralar İspaniyada, Portuqaliyada, Avstriyada, Belçikada, İsraildə, Hindistanda, İtaliyada, Kiprdə, Meksikada, Niderlandda, Fransada, Yeni Zelandiyada, Almaniya Federativ Respublikasında, İsveçrədə və başqa dövlətlərdə yaranmışdır.

Şərqi Avropada ilk Ombudsman institutu Polşada yaranmışdır.

1 yanvar 1988-ci ildən Polşada vətəndaşların hüquqları üzrə müvəkkil təsisatı fəaliyyət göstərir. Bu təsisat müstəqildir və digər dövlət orqanlarına tabe deyil. Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkil vəzifəsinə hüquq sahəsində bilikləri və ictimai fəaliyyətdə peşəkar təcrübəsi olan şəxslər təyin edilə bilər. Müvəkkil peşəkar hüquqşünaslardan ibarət ştata malikdir. Bütün bu aparat doqquz tematik komissiyalara bölünür. Hər bir komissiya onun qarşısına qoyulan problemləri dərinlən araşdırır.¹⁶

Polşa müvəkkilinə dövlət orqanları tərəfindən konstitusion hüquqlarının pozulduğunu hesab edən hər bir şəxs müraciət edə bilər.

Polşa təcrübəsi sonralar Şərqi Avropanın bir sıra dövlətlərində tətbiq edilmişdir. 1989-cu ildə Ombudsman İnstitutu Macarıstanda, 90-cı illərdə isə Gürcüstanda, Litvada, Latviyada, Moldovada, Rusiya Federasiyasında və onun subyektlərində, Rumıniyada və Özbəkistanda yaranmışdır.

¹⁶ Act on the Commissioner for Human Rights of Poland <https://www.rpo.gov.pl/en/content/act-commissioner-human-rights>

Azərbaycanda ilk dəfə insan hüquqları üzrə müvəkkil institutunun təsis edilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Fərmanda¹⁷ nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnsan Hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı”nda¹⁸ İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili təsisatının yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

28 dekabr 2001-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu¹⁹ qəbul edilmiş, təsisatın yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün maddi və hüquqi baza yaradılmışdır.

Bir çox dövlətlərdə bu təsisata müxtəlif adlar verilmişdir: Polşada Vətəndaş hüquqları üzrə müvəkkil, Avstriyada Xalq hüquq müdafiəsi kollegiyası, Rumıniyada Millət vəkili, Böyük Britaniyada İnzibati İşlər üzrə Parlament Komissarı, Fransada Vasitəçi, İspaniyada Xalq müdafiəçisi, Filippində İnsan Hüquqları Komissiyası, İsraildə İctimai araşdırmalar üzrə Müvəkkil, Litvada Parlament Ombudsmanı. İnsan hüquqları üzrə təsisatların müxtəlif adlanmalarına baxmayaraq, onların ümumi cəhəti bürokratik əngəllərlə vətəndaşın hüquqları pozulduqda onun müdafiəsində durmaqdan ibarətdir.

Bu gün müxtəlif ölkələrdə müxtəlif adlarla fəaliyyət göstərdiyinə baxmayaraq, insan hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan şəxs hər bir məkanda ümumqəbul olunmuş Ombudsman adı ilə tanınır. «Ombudsman» İsveç mənşəli söz olub, «ombud» sözündən götürülmüşdür. Orta əsrlərdə isveç dilində bu söz qüvvəli və ya nüfuzlu, vasitəçi və yaxud digər şəxslərin nümayəndəsi olan şəxs mənasını verirdi.

Təcrübədə Ombudsmanların seçilməsi və səlahiyyət müddətləri haqqında müxtəlif istiqamətlər mövcuddur. Belə ki, təcrübədə

¹⁷ İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Fərman <http://www.e-qanun.az/framework/4981>

¹⁸ İnsan Hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı <http://www.e-qanun.az/framework/3635>

¹⁹ Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanunu <http://www.e-qanun.az/framework/1407>

Ombudsmanların parlament tərəfindən seçilməsi, parlament tərəfindən təyin olunması, parlamentin rəyi əsasında Prezident tərəfindən seçilməsi və Prezidentin təqdimatı əsasında parlament tərəfindən seçilməsi növləri mövcuddur. Ombudsmanlar 2 ildən 7 ilədək müddətə və yaxud qeyri-müəyyən müddətə seçilir.

Ombudsman təsisatlarının milli modellərinin üç növü fərqləndirilir: liberal, mülayim-radikal və radikal növlər. Təsnifatı tərtib etmək üçün pozulmuş insan hüquqlarının bərpası ilə bağlı səlahiyyətlərin müxtəlif ombudsman milli modellərində həm sayca, həm də hökmlülük baxımından əsaslı surətdə fərqlənməsindən istifadə olunmuşdur. Liberal ombudsman modeli hökmlülük əlamətinə görə ən az hökmlü modeldir. Bu modeldə hökmlülük ombudsmanın şikayətləri araşdırma mərhələsində özünü göstərir, lakin pozulmuş hüquqların bərpası mərhələsində hökmlülük əlaməti artıq mövcud deyil, çünki bu mərhələdə Ombudsman səlahiyyətləri ancaq tövsiyə xarakterlidir. Ombudsman təsisatının mülayim-radikal və radikal modelləri üzrə fəaliyyətinin özündə hökmlülük əlaməti təkcə şikayətlərin araşdırma mərhələsində deyil, həmçinin hüquqların bərpası mərhələsində də mövcuddur. Əsaslı fərq ondan ibarətdir ki, mülayim-radikal modelində hökmlülük dolayı yolla həyata keçirsə, radikal modelində isə hökmlülük bilavasitə özünü göstərir. İnqşaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində liberal ombudsman modeli fəaliyyət göstərir. Şərqi Avropa ölkələrində daha geniş mülayim-radikal modeli yayılmışdır, radikal Ombudsman modeli isə ancaq üç ölkədə – İsveçdə, Finlandiyada və Polşada mövcuddur.

Bütün dünyada mövcud Ombudsman təsisatlarının malik olduqları səlahiyyətləri və fəaliyyət prinsiplərini rəhbər tutaraq onu qeyd etmək olar ki, Ombudsmanın vəzifəsi idarəetməni təkmilləşdirmək və dövlət tərəfindən görülən işləri ictimaiyyətə daha geniş formada çatdırmaq, dövlət və onun məmurlarının ictimaiyyətə verilən hesabatlarının sayını artırmaq məqsədi ilə insan haqlarının pozulması, hakimiyyətdən sui-istifadə və diqqətsizlik, səhv buraxmaq, ədalətsiz hökmlər çıxarmaq və digər bu kimi halları aradan qaldırmaqdan ibarətdir.

MİHİ kimi Ombudsman təsisatları aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olurlar:

- Ombudsman təsisatları insan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi sahəsində səlayiyyətlərə malik dövlət qurumlarıdır;
- Ombudsman təsisatları ümumiyyətlə qərar qəbul edən tək bir şəxs rəhbərlik edir (bəzilərinin müavinləri olsa da);
- Ombudsman təsisatları bəzən insan hüquqlarının bir istiqaməti üzrə də ixtisaslaşa bilərlər. Məsələn qadın hüquqları, uşaq hüquqları və s.;
- Ombudsman təsisatları fərdi şikayətlər qəbul edərək insan hüquq pozuntularını araşdırır;
- Ombudsman təsisatlarının səlahiyyətləri imperativ deyil, tövsiyə xarakteri daşıyır.

MİHİ-ları sırasına daxil olan digər institut "Hibrid" qurumlarıdır.

"Hibrid" MİHİ-ları çox mandatlı vahid dövlət qurumu olaraq insan hüquqlarının müdafiəsi ilə yanaşı, digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərilir. Belə ki, bu qurumlara insan hüquqları ilə bərabər, idarəetmədə olan problemlər, korrupsiya və ya ətraf mühitin qorunması ilə bağlı müraciətlər edilə bilər. Məsələn, İspaniya və bəzi Latın Amerikasına ölkələrində bu kimi yurisdiksiyalara malik qurumlar fəaliyyət göstərməkdədir.²⁰

Adətən "Hibrid" MİHİ-ları ombudsman təsisatlarına bənzər xüsusiyyətlərə malik olurlar. Belə ki, bu qurumlara da bir şəxs rəhbərlik edir, səlahiyyətləri tövsiyə xarakter daşıyır.²¹

"Hibrid" MİHİ-ları qurumlarının həm üstün, həm də üstün olmayan cəhətləri vardır.

Hibrid institutların əlavə inteqrasiya etmiş mandata sahib olma kimi üstünlükləri vardır. Onlar bir neçə məsələlərin həlli üzrə "bir pəncərə" xidməti göstərilir. Belə ki, bir sıra hüquq pozuntularının qarşısını almaq, pozulmuş hüquqları bərpa etmək üçün müxtəlif qurumlara müraciət etmədən "Hibrid" MİHİ-larına müraciət etməklə hüquqlarının bərpasını təmin edə bilər. Bu qurumlar məhdud maliyyə imkanlarına malik olurlar və bu səbəbdən əlavə infrastruktur xərclərindən qaçırlar. Nəticə etibarlı

²⁰ Linda C. Reif, *The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System* (Leiden, Netherlands, Martinus Nijhoff Publishers, 2004).

²¹ Many of these institutions are also members of both the International Coordinating Committee and the International Ombudsman Institute, although not necessarily full members of the latter.

ilə, hibrid milli insan hüquqları institutları bir sıra məsələləri özündə əks etdirən ərizələrdə göstərilmiş hüquq pozuntularını daha çox əməkdaşlıq imkanlarından istifadə etməklə aradan qaldıra bilirlər.

Hibrid institutların üstün olmayan cəhətləri isə çoxşaxəli mandatlarını effektiv şəkildə idarəetməkdə çətinlik çəkmələri, bəzən pis idarəçilik və ya rüşvətxorluq kimi müxtəlif insan hüquq pozuntularını institusional əsasa bağlaya bilməmələridir. İnsan hüquqları fundamenetal və ayrılmazdır. Bunun nə qədər ciddi olmasına baxmayaraq, pis idarəçilik və ya yaxud rüşvətxorluğa qarşı mübarizə haqqında eyni şeyi söyləmək olmaz.

MİHİ-ları sırasına daxil olan digər institut konsultativ və məsləhətverici komissiyalardır.

Konsultativ komissiyalar cəmiyyətin bütün təbəqələrinin nümayəndələrindən ibarət və geniş üzvlülük prinsipinə əsaslanaraq təşkil olunur. Onların həm müdafiə, həm də təşviqedicilik səlahiyyətlərinin olmasına baxmayaraq, heç də həmişə fərdi şikayətləri araşdırma bilmirlər. Konsultativ komissiyaların vəzifəsi hökumətə insan hüquqlarına dair əsas məsələlərlə bağlı məsləhət və əsas problemlərlə bağlı hesabat verməkdən ibarətdir. Onlar ümumilikdə fərdi şikayətləri araşdırmaq səlahiyyətinə malik olmayaraq, yalnız insan hüquqlarının səmərəli təmini ilə bağlı tövsiyə verir, dövlət tərəfindən tanınmış hüquqlar barəsində geniş tədqiqat və məsləhətvermə mandatına malikdir.

Konsultativ komissiyaların bəziləri pullu xidmət (məsələn, xidmətlərini satırlar) göstərir, digərləri öz fəaliyyətlərini beynəlxalq səviyyədə qurmaqla məsləhətvermə funksiyasını həyata keçirir. Konsultativ komissiyaların əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Bu qurumlar geniş üzvlüyə malikdir;
- Onlar adətən şikayətləri araşdırma mandatına sahib olmur, lakin geniş insan hüquqları ilə bağlı məsələlərlə bağlı məsləhət verə bilər;
- Onlar dövlətə insan hüquqlarına dair məsələlərlə bağlı məsləhət verir yaxud müvafiq tədqiqat işi aparır;

Bu MİHİ olduqca plüralist fəaliyyət göstərir ki, bu da onlara həm əhali, eləcə də hökumət arasında etibarlılıq qazanmağa imkan verir, çünki sonuncu sosial qüvvələrin fikirlərini nəzərə

alır. Lakin geniş üzvlük bir qədər baha başa gəlir və operativ qərar-qəbul etmə prosesinə mane olur.

Bu institutların diqqəti məsləhət verməyə və insan hüquqları barəsində araşdırma aparmağa yönəlmişdir ki, bu da daha dərin və daha yaxşı nəticələr əldə etməyə şərait yaradır. Onların həyata keçirdikləri tədqiqatlar əsasən elmi xarakter daşdığından, fərdi şikayətləri araşdırma təcrübələrinə malik olurlar, bu da, həmin qurumların işini bilavasitə insan hüquqlarının müdafiəsi kontekstindən ayırır. Fərdi şikayətləri araşdırma bilməmə səlahiyyəti onların effektivliyini azalda bilər. Lakin digər tərəfdən, bu institutlar insan hüquq problemlərinin daha geniş və sistemik şəkildə aşadılmasına zaman və resurs ayıra bilərlər. Bir çox digər modellərdə olduğu kimi, bu institutlar yalnız məsləhət və tövsiyə verə bilər. Əgər onların tövsiyələri icra edilmirsə, yaxud mütəmadi olaraq etinasızlığa məruz qalırsa onların etibarlılığı da zədələnmə bilər.

Bu tip qurumlara əsasən Avropada, lakin eyni zamanda Afrikada, xüsusilə də fransız dilli ölkələrdə rast gəlinir.

MİHİ-nin digər bir forması institutlar və mərkəzlərdir.

Institutların az bir hissəsi insan hüquqları institutları və mərkəzləri kateqoriyasına aid edilir. Konsultativ komissiyalar kimi, insan hüquqları institutları və mərkəzləri də cəmiyyətin müxtəlif nümayəndələrini bir yerə toplayan geniş üzvlüyə malikdir. Ənənəvi olaraq onları fərdi şikayətlərə baxmaq səlahiyyəti yoxdur. Konsultativ komissiyaların mandatından fərqli olaraq, onların geniş üzvlüyü adətən üzvlərin qərar-qəbul etmə prosesində birbaşa iştirakına imkan vermir. Mərkəzlər həmçinin daha çox insan hüquqlarına dair tədqiqatlarla məşğul olur.

MİHİ-nin müxtəlif modellərini və funksiyalarını təhlil etməklə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu institutlar məhkəmədən kənar hüquq müdafiə mexanizmləri olmaqla, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və təşviqi sahəsində mühüm fəaliyyət həyata keçirirlər.

Qanun yaradıcılıq prosesində iştirak etsələr də, demək olar ki, bir çoxunun qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun olmaması, qərarlarının imperativ deyil, tövsiyə xarakterli olması bu qurumların bəzən effektiv fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmiş olur.

MİHİ-nin mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri də Konstitusiya məhkəmələri ilə əməkdaşlıq olmalıdır. Məlum olduğu kimi Konstitusiya Məhkəmələri əsas etibarilə neqativ qanunverici rolunu oynayır.

Bu baxımından MİHİ-nin normativ hüquqi aktların Konstitusiyaya uyğunluğu ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququnun olması insan hüquqlarının daha səmərəli təmini baxımından əhəmiyyətlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında Konstitusiya Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/1407>
3. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/1881>
4. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında Fərman, <http://www.e-qanun.az/framework/4981>
5. İnsan Hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı, <http://www.e-qanun.az/framework/3635>
6. National Human Rights Institutions, History, Principles, Roles and Responsibilities, Professional Training Series No. 4 (Rev. 1) UNITED NATIONS New York and Geneva, 2010, https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf
7. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles), <https://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ParisPrinciples.aspx>
8. Vienna Declaration and Programme of Action, supra n 2 at para 36, <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>
9. Constitutional Law on the Human Rights Commissioner (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan <http://www.ombuds->

man.gov.az/upload/editor/files/Azeri_Constitutional_law_HR_Commissioner_2010_en(1).pdf

10. Development of a New General Observation on the Quasi-Judicial Competency of National Human Rights Institutions (Complaints-Handling), <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nIrExDLNtTtUJ:https://nhri.ohchr.org/EN/ICC/BureauMeeting/052013/Item%25206%2520ICC%2520Finance%2520%2520Administration/The%2520quasi-judicial%2520competency%2520of%2520NHRI%2520EN.DOCX+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=az>

11. Act on the Commissioner for Human Rights of Poland <https://www.rpo.gov.pl/en/content/act-commissioner-human-rights>

12. Knott, Short Review of Rachel Murray The Role of National Human Rights Institutions at the International and Regional Levels: The Experience of Africa (2011) Global Law Books, available at: www.globallawbooks.org/reviews/detail.asp?idj677

13. Sonia Cardenas, Chains of Justice, The Global Rise of State Institutions for Human Rights (2014)

14. Murray, The Role of National Human Rights Institutions at the International and Regional Levels: The Experience of Africa (2007)

15. Linda C. Reif, The Ombudsman, Good Governance and the International Human Rights System (Leiden, Netherlands, Martinus Nijhoff Publishers, 2004)

16. Richard Carver, A New Answer to an Old Question: National Human Rights Institutions and the Domestication of International Law, Human Rights Law Review Advance Access, published January 28, 2010, <http://hrlr.oxfordjournals.org/>

17. Gauthier de Beco, National Human Rights Institutions in Europe, <http://hrlr.oxfordjournals.org>

İbrahim ZEYNALOV

BDU-nun humanitar fənlər üzrə Azərbaycan tarixi
kafedrasının müdiri t.e.d., professor

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA SOSIAL-İQTİSADI VƏ MƏDƏNİ İNKİŞAFDA İNTİBAHIN VƏ MƏDƏNİ İNKİŞAFIN BANİSİDİR

2020-ci il may ayının 10-da Ulu Öndərin anadan olmasının 97 ili tamam olur. Heydər Əliyev yaşadığı dəyərli, mənalı ömrün 60 ildən çox bir zaman kəsiyini Azərbaycan dövlətçiliyinə, xalqına xidmət etmişdir. O, həmişə bildirirdi ki, “Mən fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam... Mənim həyat amalım yalnız bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olmuşdur.”

Ümummillə lider Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətinin ən önəmli dövrlərindən birini 1969-1982-ci illər, Azərbaycan SSR-yə rəhbərlik təşkil edir. Bu dövr Azərbaycanın inkişafında özünəməxsus və spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən bir dövrdür.

Keçmiş Sovetlər ölkəsində bu dövrdə durğunluq halları gücləndiyi halda Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik siyasəti nəticəsində Azərbaycanda yüksəliş olmuşdur.

1969-cu ilin 14 iyulunda Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gəldi. Onun hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanda dirçəliş, inkişaf, cəmiyyətin keyfiyyətə irəliyə getməsi, milli özünüdərkə dönüş mərhələsi, respublikanın ictimai-siyasi, o cümlədən sosial-iqtisadi və mədəni həyatında intibah dövrü başlandı.

Ulu Öndərin fəaliyyətinin səciyyələndirilməsi, təhlili göstərir ki, o, böyük tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, dünyanın çox görkəmli dövlət xadimləri – C.Vaşinqton, U.Şörçil, Şarl de Qoll, C.Nehru, M.Kamal Atatürk və digərləri ilə bir sırada duran dünya şöhrətli dövlət başçısı, siyasətçi, milli dəyərləri çox yüksək olan, xalqını, millətini dərin məhəbbətlə sevən, iti zəkalı, yüksək məntiqi və analitik təfəkkürlü, zəngin idarəçilik təcrübəsi olan,

sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni, elmi potensiala malik bənzərsiz rəhbər idi. Ulu Öndərin bənzərsizliyi, fərqləndirici xüsusiyyəti onda idi ki, onun düşüncəsi, sözü və əməli bir-birini tamamlayırdı, uzaqgörənliyi dünya hadisələrinin gedişini, cəmiyyət, həyat inkişaf istiqamətlərini öncədən görə bilirdi. Fəaliyyətinin əsasını xalq üçün qurub-yaratmaq və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, rüşvətxorluğa, korrupsiyaya qarşı mübarizə, elmin, təhsilin, incəsənətin, səhiyyənin inkişafına diqqət təşkil edirdi.

Biz çox qətiyyətlə deyə bilərik ki, hələ 1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə irəli çəkilməsi milli müstəqilliyə doğru gedən işıqlı yolun başlanğıcı olmuşdur. İndi düzgün olaraq qeyd edilir ki, indiki müstəqilliyimizin sosial-iqtisadi əsasları hələ XX əsrin 70-ci illərində (1969-1982-ci illərdə) qoyulmuşdur.

Ulu Öndər XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərindən SSRİ-də gedən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi proseslərin gedişini yaxşı gördüyündən, nüfuzundan gələcək Azərbaycan dövlətçiliyinin qurulmasına zəmin yaradan amillərin təmin edilməsi naminə maksimum istifadə etməyə çalışmışdır.

Azərbaycanda dirçəlişə, intibaha, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi inkişafda dönüşə gedən yol 1969-cu il avqustun 5-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilən Azərbaycan KP MK-nın tarixi Plenumundan başladı (1). Plenumda Heydər Əliyev çıxış edərək Azərbaycanın müttəfiq respublikalar arasında uzun müddətli geriliyin, böhran vəziyyətinin təhlilini verdi, səbəblərini açıqladı və çıxış yollarını müəyyənləşdirdi. Həmin vaxtdan da Azərbaycanda tənəzzüldən tərəqqiyə dönüş başlandı. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanda dirçəliş, inkişaf, milli özünüdərkə, milli özünəqayıdışa dönüş mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu (2).

Ulu Öndərin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə respublikanın digər sahələri kimi, iqtisadiyyatının, o cümlədən kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma, maddi-texniki və müasir istehsal sahələrinin yaradılması ilə bağlı kompleks tədbirlər hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Bütün bunlar və Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdəki fəaliyyəti ilə bağlı işlər arxiv sənədlərində öz əksini tapıb. Belə ki, 1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin

təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə keçirilən XVIII, XIX və XXX qurultayların, 55 plenumun, 447 Büro və 101 Katiblik iclasının protokol materialları və stenoqrammaları, eləcə də çoxsaylı zona müşavirələrinin, fəallar yığıncaqlarının, müxtəlif görüş və tədbirlərin sənədlərinin araşdırılması və təhlili göstərir ki, bu dövrdə respublika iqtisadiyyatında istehsalın surəti xeyli genişlənmiş, məhsuldarlıq yüksəlmiş, böyük uğurlar, nailiyyətlər qazanılmış, elmi-texniki tərəqqidə böyük irəliləyişlər baş vermiş, yeni, müasir istehsal sahələri yaradılmış, əhalinin maddi rifah halı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır (3).

H.Əliyevin fədakar əməyi, xüsusi təşkilatçılığı ilə iqtisadi inkişafın dinamikası Azərbaycanda keçmiş ittifaq respublikalarından xeyli yüksək olmuşdur. Belə ki, Heydər Əliyev mərkəzdəki nüfuzundan istifadə edərək respublikanın xalq təsərrüfatının inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən Sov. İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin aşağıdakı müvafiq qərarlarının qəbul edilməsinə nail olmuşdur: 1) 1970-ci il iyulun 23-də “Azərbaycan SSR Xalq təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”; 2) 1970-ci il iyulun 25-də “Azərbaycan SSR kənd təsərrüfatını daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”; 3) 1975-ci il iyulun 9-da “Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında” 4) 1976-cı il iyulun 27-də “1976-1980-ci illərdə respublika sənayesinin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsinə dair Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin təkliflərinin nəzərdən keçirilməsi nəticələri barəsində”; 5) 1979-cu il fevralın 22-də “Azərbaycan SSR-də Kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüüyü və şərəbçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında”. Onu da qeyd edək ki, bu qərarların yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün mərkəzi büdcədən Azərbaycana xeyli vəsait ayrıldı (4).

Beləliklə, Heydər Əliyevin çox ciddi prinsipial iş təcrübəsi sayəsində bu qərarların yerinə yetirilməsi ilə respublika iqtisadiyyatında mövcud olan uzunmüddətli geriliyə son qoyuldu, nöqsanların, qüsurların aradan qaldırılmasında, 1970-1982-ci illərdə respublika iqtisadiyyatının intensiv, dinamik inkişafında başlıca rol oynadı.

1969-1982-ci illərdə Ulu Öndərin müdrik idarəetmə təcrübəsi və rəhbərliyi sayəsində respublikada 250-dən çox zavod, fabriklər, istehsal sexi, obyektləri istifadəyə verilmiş, 630 min nəfərlik yeni iş yeri yaradılmışdı (5).

1969-1982-ci illərdə neft hasilatının, neft emalının və qazçıxarma sahələrinin inkişafında yeni mərhələ başladı. Kəşfiyyat və qazma işlərinə diqqət artırıldı. Nəticədə yeni neft yataqları aşkar edilmiş və istifadəyə verilmişdir, neft və qaz mədənlərinin 80%-i avtomatlaşdırılmışdı. Bu illərdə Xəzər dənizinin dərin akvatoriyalarında neft və qaz yataqlarının aşkara çıxarılması üçün geoloji-kəşfiyyat işlərinin gücləndirilməsinə diqqət artırılmışdır. Arxiv sənədləri göstərir ki, Ulu Öndərin fədakar əməyi sayəsində 1969-1982-ci illərdə neft və neftayırma, qaz sənayesi əsaslı şəkildə yenidən quruldu (6).

Heydər Əliyevin uğurlu iqtisadi siyasətində neft-kimya sənayesinin inkişafına da başlıca diqqət yetirilirdi. Arxiv sənədlərinin və materiallarının təhlili göstərir ki, sözügedən illərdə kimya sənayesi məhsulları istehsalında da böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir.

1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın iqtisadi strukturunda keyfiyyətli dəyişikliklərə səbəb olan böyük uğurlar əldə edilmişdi. Araşdırmalar, arxivdəki statistik və faktiki materiallardan məlum olur ki, bu dövrdə respublika sənayesinin təzə sahələri olan elektrotexnika, cihazqayırma, dəzgahqayırma, avtomatlaşdırma kimi yeni istehsal sahələrinin yaradılmasına başlanmışdır. Ümumiyyətlə, 1969-1982-ci illərdə sənaye istehsalı 2,2 dəfə, neft hasilatında istehsalın həcmi 2,8 dəfə, maşınqayırma və metal emalı 3,3 dəfə, kimya və neft kimyası 2,8 dəfə artmışdı. Sənayedə əmək məhsuldarlığı 1,7 dəfə yüksəlmiş, 4400 yeni növ maşın, cihaz, avadanlıq və digər məmulatlar yaradılmışdı ki, onlardan 400-ü keçmiş SSRİ-də ilk dəfə həyata vəsiqə almışdı (7). İqtisadiyyatda nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun rolu artmışdı.

Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və böyük səyi sayəsində Azərbaycan KP MK Büro iclasının 13 oktyabr 1972-ci il qərarı əsasında Bakı məişət kondisionerləri zavodunun tikintisinə başlanmış və 1975-ci ildə Kondisioner zavodu ilə yanaşı “Azon”, “Ulduz” zavodları, Sumqayıtda isə kompressor zavodu istifadəyə verilmişdir. Həmçinin Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin

nəticəsi idi ki, 1969-1982-ci illərdə texniki işçilərin, təcrübəli fəhlələrin ixtisaslarının artırılması üçün, şərait yaradılmış, onlar xarici ölkələrə göndərilmiş, zavod və fabriklərin, digər sənaye müəssisələrinin ali və orta ixtisaslı mütəxəssislərlə təmin edilməsi üçün əməli tədbirlər görülmüşdü (8).

Məhz Ulu Öndərin çox böyük fədakarlığı, zəngin iş təcrübəsi sayəsində 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan Keçmiş Sovetlər Birliyində elektrotexnika sənayesinin ən böyük mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və təkidi ilə, bu gün Ulu Öndərin adını daşıyan 1982-ci ildə Dərin Dəniz Özülləri Zavodunun tikintisinə başlanmışdı. Zavodun tikintisinə 1,5 mindən çox fəhlə cəlb edilmişdi. Azərbaycan KP MK-nın 1982-ci il 12 yanvar tarixli Büro İclasında (protokol №41, 8-ci bənd) obyektə yüksək səviyyəli rəhbər kadrların və mühəndis-texniki işçilərin göndərilməsi, zavodun işçiləri üçün Primorsk qəsəbəsində mənzil və ictimai obyektlərin, ATS-in tikilməsi və s. haqqında qərar qəbul edilmişdi ki, bunun sayəsində də zavod vaxtında, yüksək səviyyədə istifadəyə verilmişdir ki, məhz bu da müstəqillik-indiki dövrdə bu zavodun əhəmiyyəti və böyük Heydər Əliyevin uzaqgörənliyini göstərir (9).

Ulu Öndərin mühüm diqqət yetirdiyi sahələrdən biri də Bakı şəhərində metropoliten tikintisi olmuşdur ki, müstəqillik dövründə də bu sahədə tikinti işləri davam etdirilməkdədir. Belə ki, 1978-ci ildə “Nizami”, 1980-ci illərin əvvəllərində “Elmlər Akademiyası”, “İnşaatçılar”, “20 Yanvar”, və “Memar Əcəmi” stansiyaları (10), müstəqillik illərində isə “Nəsimi”, “Azadlıq”, “Həzi Aslanov”, “Dərnəgül” kimi stansiyaları tikilib istifadəyə verilmişdi.

1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevi narahat edən məsələlərdən biri də, Azərbaycanın paytaxt əhalisinin su təchizatındakı problemlər idi. O, 1970-ci illərin əvvəllərindən bu problemi həll etməyə çalışdı. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan KP MK-nın 1971-ci il 2 fevral tarixli Büro iclasında tikintinin ən qısa müddətdə, 1971-ci avqustun 1-nə tam başa çatdırılması və işə salınması haqqında qərar qəbul olundu (11).

Bu dövrdə Heydər Əliyevin fədakar əməyi sayəsində Azərbaycanın enerji müstəqilliyi təmin olundu. Belə ki, Araz,

Tərtər, Şəmkir su-elektrik stansiyaları, Azərbaycan “DRES”-i işə salındı. Əsası 1969-1982-ci illərdə qoyulan bu sahə müstəqillik illərində həmin illərin təcrübəsi əsasında inkişaf etdirilir.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi artmış və dinamik inkişaf təmin olunmuşdur. Kənd təsərrüfatının inkişafında başlıca rol oynayan böyük meliorasiya proqramı həyata keçirilmişdi. Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə bu illərdə Baş Nil, Abşeron, Lənkəran, Cağar-Cibir, Şəmkir kanalları, Araz, Arpaçay, Sərsəng, Yuxarı Xanbulaqçay və b. istifadəyə verildi. Respublika kənd təsərrüfatının xüsusi sahələrindən birini üzümçülük və şərabçılıq təşkil edirdi. 1969-1982-ci illərdə Ulu Öndərin xüsusi səyi nəticəsində respublikada üzümçülüyn inkişafına Azərbaycan və SSRİ hökumətlərinin birgə qərarından sonra xüsusi təkan verildi. Nəticədə, üzüm plantasiyaları 1985-ci ildə 1970-ci ildəkindən 2 dəfə artaraq 268 min hektara çatmışdır.

1971-1982-ci illərdə kənd təsərrüfatının inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyiş baş vermiş, respublikanın milli iqtisadi strukturu yaradılmış və bu strukturda kənd təsərrüfatının inkişafına, bu sahənin ixtisaslaşdırılmasına nail olunmuşdur. Bu illərdə respublika üzrə 5,5 milyon ton pambıq, 7 milyon 299 min ton üzüm, 1981-ci ildə 1 milyon 150 min ton taxıl və 1982-ci ildə 1 milyon 730 min ton üzüm istehsal olunmuşdur. Respublikada milli gəlir 2,6 dəfə çoxalmışdır. Bütünlükdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmi 2,6 dəfə çoxalmışdı (12).

1969-1982-ci illərdə respublikanın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni quruculuq sahəsində baş verən əhəmiyyəti dəyişikliklərin miqyası, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatları xalqın maddi rifahının yüksəlməsinə səbəb oldu. Respublikada geniş sosial-mədəni quruculuq proqramı həyata keçirildi. Yeni yaşayış massivləri salındı. Bu illərdə Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda böyük kinokonsert mərkəzi tikilmiş və Şıxovda Xalqlar Dostluğu parkı salınmışdır (13). Həmçinin, indiki Heydər Əliyev adına Respublika sarayı, müasir avadanlıqlarla təchiz olunmuş “Kommunist” nəşriyyatı inşa edilmişdir. 1976-1987-ci illərdə Azərbaycanda ilk dəfə böyük informasiya tutumlu 10 cildlik “Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” nəşr edildi.

Ulu Öndərin fədakar əməyi və rəhbərliyi ilə respublikada elmin, təhsilin, səhiyyənin inkişafında böyük nailiyyətlər qazanılmışdır. Respublikada onlarla yeni tədqiqat mərkəzləri yaradıldı. 1975-ci ildə Elmlər Akademiyasının nəzdində “Xəzər” Elmi Mərkəzi fəaliyyətə başlamış və 1978-ci ildə Elmi Mərkəzin əsasında Təbii Ehtiyatların Kosmik Tədqiqatları İnstitutu təşkil edildi (14).

1975-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan KP MK-nın 18 iyun 1975-ci il tarixli Büro iclasında Bakıda İnşaat-Mühəndislər İnstitutunun yaradılması haqqında qərar qəbul olundu (15). Həmçinin, Ulu Öndərin çox böyük təkidi və təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə Azərbaycanda tibbi müalicə sahəsinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan Kardiologiya elmi-tədqiqat institutu yaradıldı. Həmçinin, Azərbaycan KP MK-nın 25 sentyabr 1979-cu il tarixli Büro iclasında 5 nömrəli Şəhər Kliniki xəstəxanasının kardioloji korpusunda elmi-tədqiqat institunun yerləşdirilməsi qərara alınmışdı (16).

Daha sonra 1974-cü ildə Azərbaycan KP MK-nın qərarı ilə Bakı şəhərində Zaqafqaziya respublikaları üçün neyrocerrahiyyə mərkəzi təşkil olunması haqqında qərar qəbul olunmuş və qısa müddətdə tikilib istifadəyə verilmişdi.

Müasir istehsal sahələrinin yaradılmasında, sənaye sahələrinin coğrafiyasının genişləndirilməsində, kənd təsərrüfatının dinamik inkişafının təmin edilməsində sərmayə və vəsait qoyulmasının həcmnin artırılması mühüm rol oynamışdır. Məhz, 1969-1982-ci illərdə respublikada sərmayə qoyuluşunun həcmi 32 milyard rubl təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki 50 ildə cəmi istifadə edilən vəsaitdən 2,1 dəfə çox idi (17).

1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyəti dövrünün müsbət nəticələrindən başlıcası Azərbaycanın təbii sərvətlərindən respublikanın öz mənafeyi üçün daha səmərəli istifadə edilməsinə diqqət yetirilməsi idi.

Ulu Öndərin uzaqgörənliyinin nəticələrindən biri də Azərbaycanda milli hərbi kadrların yetişdirilməsi sahəsində çox böyük, Azərbaycanın indiki müstəqilliyi dövründə olduqca gərəkli gördüyü, əsasını qoyduğu tədbirlər oldu. Belə ki, bu gün Respublika prezidenti İlham Əliyev çox böyük ruh yüksəkliyi ilə deyirsə “Bizim güclü ordumuz var”, məhz bu ordu quruculuğunun

əsasları 70-ci illərdə Heydər Əliyevin böyük cəsarəti, fədakarlığı sayəsində qoyulub. Hələ 1971-ci ildə H.Əliyevin təşəbbüsü ilə C.Naxçıvanski adına respublika orta ixtisaslaşdırılmış hərbi təmayüllü internat məktəbi təşkil olundu. 1976-cı ildə hərbi məktəbin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə Azərbaycan KP MK-nın və Nazirlər Şurasının qərarı ilə tədbirlər görülmüşdü (18).

Heydər Əliyev faşizmə qarşı mübarizədə Azərbaycan xalqının rolunun düzgün qiymətləndirilməməsini Sovet rəhbərliyinin böyük ədalətsizliyi hesab edirdi. O, 1979-cu ildə Rostov vilayətində 416-cı Azərbaycan qvardiya Taqanroq diviziyası şərəfinə hərbi şöhrətli monumental abidə kompleksi ucaldılmasına nail oldu (19). Həmçinin, Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda Mehdi Hüseynzadənin heykəli ucaldıldı (13 mart 1973-cü il). 1978-ci ildə Bakı şəhəri Lenin ordeni ilə təltif olundu.

1969-1982-ci illərdə Naxçıvan MP-nın (Naxçıvan MSSR) və DQMV-nin iqtisadi və mədəni tərəqqisinə diqqət verilmişdi. Bu dövrdə Naxçıvan, Şuşa, Xankəndi şəhərlərinin inkişafına dair xüsusi proqramlar həyata keçirilmişdir. 1973-cü ildə Xankəndində Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filialı əsasında Pedaqoji İnstitut açıldı. 1979-cu ildə Ağdam-Xankəndi dəmiryolu çəkildi. 1980-1981-ci illərdə Şuşada M.P.Vaqifin qəbri üzərində türbə ucaldıldı. Ü.Hacıbəyovun, Bülbülün ev muzeyləri açıldı, Natavanın heykəli ucaldıldı. Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə rəhbərliyi dövründə erməni separatçıları açıq çıxışlardan çəkinirdilər. 1977-ci ilin noyabrında onların Dağlıq Qarabağ məsələsini növbəti dəfə qaldırmaq cəhdinin qarşısı qətiyyətlə alındı. 1969-cu il mayın 7-də Azərbaycan Ali Soveti Reyasət Heyəti sərhəd rayonlarında 2 min hektar ərazinin Ermənistanı verilməsi haqqında hələ 1938-ci il mayın 5-də qəbul edilmiş qərarı təsdiq etdi. Lakin respublikada 1969-cu il iyulun 14-də hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev bu qərarın qarşısını aldı.

Ulu Öndər Azərbaycan xalqının dəyərlərinə həmişə böyük diqqət yetirirdi. Belə ki, 1969-1982-ci illərdə N.Gəncəvi, Əcəmi, Nəsimi, N.Tusi, M.P.Vaqif, Aşıq Ələsgər, Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, H.Cavid və başqa görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin yubileyləri, Azərbaycan teatrının 100 illiyi təntənə ilə qeyd olundu.

H.Cavid şəxsiyyət kimi Heydər Əliyevin həmişə diqqət mərkəzində idi. Respublika səviyyəsində şairin yubileyi, yaradıcılıq gecələri keçirilmiş, seçilmiş əsərləri nəşr olunmuş, rus dilinə tərcümə olunması haqqında qərar (Az.KP MK-nın 13 fevral 1974-cü il tarixli Büro iclası, protokol № 87, bənd 14) qəbul olunmuşdu (20). Həmçinin Ulu Öndərin çox böyük səyi nəticəsində 1937-ci ildə “pantürkist” kimi repressiya qurbanı olmuş böyük Azərbaycan şairi H.Cavidin cənazəsi tapılmış, Qərbi Sibirdən Azərbaycana gətirilmiş və Vətəndə dəfn olunmuşdur. Bakıda 1920-1937-ci illərdə yaşadığı və işlədiyi mənzildə H.Cavidin ev-muzeyi, doğma yurdu Naxçıvanda isə onun memorial ev-muzeyi açılmışdır (21).

Görkəmli dövlət xadimi, dünyəvi siyasətçi Ulu Öndər H.Əliyevin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərliyi dövründə respublikanın beynəlxalq əlaqələrinin yaradılması və genişləndirilməsində, hələ o dövrdə Azərbaycanın dünyaya tanıtılmasında da fədakarlığı misilsizdir. Belə ki, 1970-ci il dekabrın əvvəllərində İran şahının xanımı Fərəh Pəhləvi öz anası Fəridə Diba ilə Bakıya gəldi, yüksək səviyyəli görüş təşkil olundu (22), 1975-ci ildə Pakistanın Baş Nazirinin həyat yoldaşı Nusrət Bxuttonun başçılığı ilə hökumət nümayəndəliyi Bakıya gəldi (23), 1980-ci ildə Fransa hökumət nümayəndəliyi Bakıya gəldi, həmçinin Heydər Əliyev Azərbaycanın Hindistanda, 1977-ci ildə Parisdə, Finlandiyada beynəlxalq sərgidə müstəqil bölmə ilə iştirak etmişdi. Eyni zamanda, Böyük Britaniyada SSRİ günlərini Azərbaycan təmsil edirdi (24). Azərbaycan nümayəndəliyinə Azərbaycan SSR Təhsil Naziri, SSRİ EA-nın müxbir üzvü M.C.Cavadzadə başçılıq edirdi. 1981-ci ilin dekabrında Parisdə “Azərbaycan Xalçaçılıq sənəti” sərgisi; Azərbaycanda Bakı ilə qardaşlaşmış şəhər-Sarayevə günləri; 1974-cü il 15-20 aprelə Bakıda 7-ci Ümumittifaq kinofestivalı; 1976-cı il mayın 13-15-də Bakıda IV Sovet Asiya və Afrika xalqların həmrəylik konfransı; 1978-ci il 2-11 sentyabrda Bakıda Asiya ölkələrinin müasir problemləri üzrə Sovet – ABŞ simpoziumu keçirilmişdi (25).

Həmçinin, Sovetlər Birliyinin mövcud olduğu dövrdə ilk dəfə vəzifədən suiistifadə, rüşvətxorluq, korrupsiya kimi mənfi hallar olduğunu və onları aradan qaldırmağın vacibliyini Heydər Əliyev

böyük cəsarətlə elan etdi və bu hallara qarşı qətiyyətlə mübarizəyə başladı.

Ən nəhayət, 1978-ci il aprelin 21-də qəbul edilən Azərbaycan SSR-nin 3-cü Konstitusiyasının 73-cü maddəsinə Heydər Əliyevin milli ruhlu siyasi iradəsi nəticəsində Respublikada Azərbaycan dilinin dövlət dili olması əlavə olundu. Həmçinin, Bakı neftinin İkinci Dünya müharibəsində faşizm üzərində qələbədə oynadığı ümumdünya tarixli əhəmiyyətli rolunun SSRİ rəhbərliyi tərəfindən etiraf edilməsinə nail oldu.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük təcrübəsi, gərgin əməyi, rəhbərliyi altında 1969-1982-ci illər Azərbaycan iqtisadiyyatının, sosial-mədəni həyatının, beynəlxalq əlaqələrinin keçdiyi əvvəlki 1959-1969-cu illərlə müqayisədə böyük yüksəliş, davamlı inkişaf, tərəqqi dövrü kimi tarixə daxil olmuşdur. Haqlı olaraq bu dövr intibah dövrü kimi səciyyələndirilir.

Heydər Əliyev 1976-cı ildə Sov.İKP MK Siyasi Büro üzvlüyünə namizəd, 1982-ci ildə isə (dekabrda) Moskvaya yüksək vəzifəyə təyin olundu və Sov.İKP MK Siyasi Bürosuna üzv seçildi, həmçinin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin olundu.

Çox təəssüf ki, 1985-ci ilin martında SSRİ rəhbərliyinə M.S.Qorbaçovun gəlməsi ilə hər şey dəyişdi. Ulu Öndər dəfələrlə Qorbaçovun nöqsanlarını söylədi, Azərbaycan və digər türk respublikalara qarşı qərəzli çıxışlarını tənqid etdi. Ermənipərəst Qorbaçov ermənilərin Dağlıq Qarabağa olan iddialarına mane olduğu üçün 1987-ci ilin oktyabrında Heydər Əliyevi istefa verməyə məcbur etdi. Bununla da, Qorbaçov çox böyük səhvə, ədalətsizliyə yol verdi, həm də Dağlıq Qarabağda ermənilərin fəallaşmasına, azərbaycanlılara qarşı çıxışlarına, 1988-1991-ci illərdə Ermənistandan azərbaycanlıların tam qovulmasına, 1991-1993-cü illərdə Azərbaycan torpaqlarının 20%-nin işğalına şərait yaratmış oldu. Erməni işğalının qarşısı yalnız Ulu Öndərin 1993-cü il 15 iyunda xalqın tələbi ilə Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə alındı. Ulu Öndərin Ali Baş Komandan kimi fəaliyyəti nəticəsində torpaqlarımızın bir hissəsi – Füzuli rayonunun 22 kəndi, Horadiz qəsəbəsi, Cəbrayıl və Kəlbəcər rayonlarının bir

sıra yaşayış məntəqələri azad edildi. Milli ordu quruculuğuna başlandı.

2003-cü il dekabrın 12-də Azərbaycan xalqına, bütünlükdə türk dünyasına çox böyük itki baş verdi, Heydər Əliyev vəfat etdi.

2003-cü ilin oktyabrından Ulu Öndərin banisi olduğu, qurub yaratdığı Müstəqil Azərbaycan dövlətini daha da inkişaf etdirən, onu dünyada güclü dövlətə çevirən, beynəlxalq dünyada tanıtdıran cənab prezident İlham Əliyev qeyd edir ki, “Biz bütün sahələrdə, bugünkü Azərbaycan reallıqlarında Heydər Əliyevin izini görürük. Güclü və möhkəm təməl, milli dəyərlər üzərində müasir dövlətin qurulması Heydər Əliyev siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Onun təşəbbüsü ilə dövlətimizin ideoloji əsasları formalaşmışdır. Azərbaycançılıq məfkurəsini cəmiyyətə təqdim edən Heydər Əliyev olmuşdur. Bu gün azərbaycançılıq fəlsəfəsi bizim əsas ideoloji dayaqlarımızdan biridir”(26).

Ədəbiyyat siyahısı:

1. ARPIİSSA, f.1,siy.56, iş 9, v.2
2. ARPIİSSA, f.1,siy.56, iş 9, v.3-4
3. Zeynalov.İ.X. Heydər Əliyev və Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında dönüş mərhələsi (1969-1982-ci illər) // Tarix və onun problemləri, 2018-ci il, №3, s.56-57.
4. Zeynalov.İ.X. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı XX əsrin II yarısında. Bakı: Azər nəşr, 2004. səh.62
5. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivi(ARPIİSSA), fond 1, siyahı 16, iş 83, v.13-14
6. ARPIİSSA,f.1,siy.56,iş 9, v.21-22.
7. ARPIİSSA,f.1,siy.406, iş.106,v.12-16;siyahı 412, iş 29,v.12-13.
8. ARPIİSSA,f.1,siy.59,i.85.
9. ARPIİSSA,f.1,siy.70,iş.22
10. ARPIİSSA,f.1,siy 59,iş 36; f.1,siy.65,iş 3
11. ARPIİSSA, f.1, siy.58, iş 57, protokol №59, 5-ci bənd
12. Zeynalov.İ.X. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı (70-80-ci illər). Bakı, 1996.səh.6
13. ARPIİSSA, f.1, siy.59, iş.94
14. ARPIİSSA, f.1, siy.65, iş.45

15. ARPIİSSA, f.1, siy.62, iş.56
16. ARPIİSSA, f.1, siy.66, iş 90.
17. Народное озяйство Азербайджанской ССР в 1985 году. Статистический Ежегодник. Баку,1986,с.141
18. ARPIİSSA, f.1,siy.66, iş 90(1976-cı il 20 aprel, protokol №5, 10-cu bənd)
19. ARPIİSSA, f.1, siy.66, iş 40.
20. ARPIİSSA, f.1, siy.61, iş 23
21. ARPIİSSA, f.1, siy.68, iş 96; siy.67, iş 127.
22. ARPIİSSA, f.1, siy.57, iş 104.
23. ARPIİSSA, f.1, siy.62, iş 78.
24. ARPIİSSA, f.1, siy.67, iş 24; siy.60, iş 77; siy.65, iş 100
25. ARPIİSSA, f.1, siy.68, iş 96; siy.66, iş 90-97; siy.63, iş 34.
26. Ulu Öndərin anadan olmasının 89-cu ildönümü və Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətə başlamasının 8 illiyi münasibətilə 10 may 2012
27. “Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin nitqi.” Azərbaycan qəzeti,11 may 2012-ci il”.

TƏDBİRLƏR

May ayının 5-də Konstitusiya Məhkəməsində Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr edilmiş “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda onlayn elmi-nəzəri konfrans keçirilmişdir

Xalqımızın ümummilli lideri, müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, ilk Konstitusiyamızın müəllifi Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümü münasibətilə mayın 7-də Konstitusiya Məhkəməsində xüsusi karantin rejiminin qaydalarına əməl etməklə hakimlər və Aparatın bir sıra əməkdaşlarının iştirakı ilə tədbir keçirilib.

Tədbirdə çıxış edən Konstitusiya Məhkəməsinin sədri Fərhad Abdullayev ulu öndər Heydər Əliyevin keçdiyi şərəfli həyat yolundan, zəngin fəaliyyətindən, xilaskarlıq missiyasından, Azərbaycan xalqının çətin günlərində göstərdiyi misilsiz xidmətlərindən danışıb.

Qeyd olunub ki, müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının hazırlanması və qəbul edilməsi, həmçinin ölkəmizdə konstitusionalizm ideyalarının inkişafı müasir müstəqil Azərbaycanın memarı və qurucusu Heydər Əliyevin adı ilə birbaşa bağlıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev Əsas Qanunun müəllifi kimi dövlət hakimiyyətinin demokratik prinsiplər əsasında bölünməsinə, yeni qanunvericilik bazasının yaranmasına, dünyəvi cəmiyyətin əsaslarının inkişafına nail olub.

Diqqətə çatdırılıb ki, Konstitusiyanın aliliyinin təmin edilməsi məqsədilə 1998-ci il iyulun 14-də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yaradılıb. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin yaradılması xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dövlətçilik siyasəti nəticəsində bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə mütərəqqi və dünyəvi dəyərlərə söykənərək aparılmış mühüm islahatlar dayanıqlı ictimai-siyasi sabitliyin əldə edilməsinə, qanunun aliliyinin təmin olunmasına, habelə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün təminatları nəzərdə tutan vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına imkan yaradıb.

Sədr qeyd edib ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin göstərişi ilə ölkədə koronavirus infeksiyasının (COVID-19) yayılmasının

qarşısının alınması və əhalinin sağlamlığının qorunması üçün bütün tədbirlər həyata keçirilib. Dövlətimizin başçısının xalqın rifahına yönəlmiş təxirəsalınmaz tədbirləri nəticəsində ölkəmiz bir çox dövlətlərdən fərqli olaraq sosial və iqtisadi böhrandan xilas olunub.

İclasın yekununda F.Abdullayev Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci ildönümünə həsr edilmiş “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda mayın 5-də Konstitusiya Məhkəməsinə keçirilmiş onlayn elmi-nəzəri konfrans barədə məlumat verib. Bildirilib ki, konfransın materialları əsasında məqalələr toplusu nəşr ediləcək.

Konstitusiya Məhkəməsi Aparatının əməkdaşları köməyə ehtiyacı olan 30-dan çox ailəyə yardım ediblər

Konstitusiya Məhkəməsi Aparatının əməkdaşları xüsusi karantin rejiminin qaydalarına əməl etməklə, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, eləcə də Abşeron rayonunda yaşayan aztəminatlı ailələrə, həmçinin evdən çıxma bilməyən tənha və yaşlı insanlara – ümumilikdə 30-dan çox ailəyə baş çəkib, müxtəlif ərzaq məhsullarından ibarət bağlamaları təqdim ediblər.

Görüş zamanı, Konstitusiya Məhkəməsi Aparatının əməkdaşları vətəndaşlarımıza koronavirus epidemiyasından qorunma üsullarını bir daha izah edərək, xüsusi karantin rejimi dövründə evdə qalmalarını tövsiyə edib və bu

qaydalara riayət etmələrinin onların özləri və yaxınlarının sağlamlığı üçün vacib olduğunu diqqətə çatdırıblar.

Bu təşəbbüsü minnətdarlıq hissi ilə qarşılayan sakinlər göstərilən diqqət və qayğıya görə Konstitusiya Məhkəməsinin rəhbərliyinə və kollektivinə minnətdarlıqlarını bildiriblər.

Konstitusiya Məhkəməsi bu yardım aksiyalarını bundan sonra da davam etdirmək niyyətindədir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi aztəminatlı ailələrə yardım aksiyasını davam etdirir

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi ahıl, tənha və aztəminatlı ailələrə yardım aksiyasını davam etdirir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Aparatının əməkdaşları Bakı şəhəri və Abşeron rayonu ərazisində yaşayan yardıma ehtiyacı olan bir sıra ailələrə baş çəkib, onlara gündəlik qida məhsullarından ibarət ərzaq sovqatı paylayıblar.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KONSTITUSİYA MƏHKƏMƏSİNİN
MƏLUMATI

Redaktorlar:

Kamran Yusifov

Tələt Binnətzadə

Orxan Rzayev

Fidan Xudiyeva

Fidan Pirverdiyeva

Fidan Mövsümova

Nigar Yusubova

Günəl Kərimova-Səmədova